Türk Kültür Tarihinden Esintiler

Turgut Akpınar

KİTABEVİ

KİTABEVİ 191

Kapak: Minyatür

İçdüzen: Hülya Aşkın

Baskı ve Cilt: Çalış Ofset

İstanbul, Şubat 2003

ISBN 975-7321-89-3

© KİTABEVİ Çatalçeşme Sok., No: 54/A Cağaloğlu/İstanbul

Tel.: 0 (212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks: 513 77 26

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDEN ESİNTİLER

Turgut Akpınar

KİTABEVİ

Turgut AKPINAR

Samsun'da 14.01.1928 tarihinde doğan Turgut AKPINAR, ilk ve orta tahsilini orada yaptıktan sonra 1948 Kasım ayında kaydolduğu İstanbul Hukuk Fakültesini 1952 Haziran'ında bitirdi. Askerlik görevini Erzurum'da yapıp, hâkimlik stajını İstanbul'da tamamladıktan sonra Beytüşşebab'a tayin edildi ise de istifa etti ve Türkiye İş Bankasının müfettişlik sınavlarını kazanarak bu müessesede çalışmaya başladı. 1958 Kasım'ında Banka tarafından doktora yapmak üzere gönderildiği Almanya'da, Münih Üniversitesinde 1962'de doktora sınavlarını tamamladı. Münih ve Hamburg Dresdener Bank merkezlerinde staj yaptı. Yurda döndüğünde İş Bankasında muhtelif görevlerde bulundu ve İstanbul Bölge Hukuk Müşavirliğinden isteğiyle emekliye ayrılarak, kendini tamamen öteden beri meşgul olduğu, özellikle Türk kültür tarihi ile ilgili araştırmalara adadı.

1967'de *Milliyet gazetesi*nce açılan "Dinin Türk Tarihindeki Etkileri" konusundaki yarışmada, ikinciliği kazandıktan sonra, kitaplarını ve araştırmalarını yayınlamaya başladı. Banka hukuku üzerine yayınladığı üç kitap dışında aşağıdaki dört kitap ve çeşitli yazıları şunlardır:

Türk Tarihinde İslamiyet, İletişim Yay. 1999 (3. Bası), Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler, İletişim Yay., (2. Bası), J. Schiltberger: Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), 1997 (3. Bası), H.U. Kraft: Türklerin Elinde Bir Alman Tacir, İletişim, 1997, (2. Bası), İstanbul Üniversitesi tarafından 1981-88 arasında tertip edilen Ulusal ve Uluslararası Türkoloji Kongresine sunulan 8 adet tebliği, TDV İslâm Ansiklopedisinde 15 madde, Çeşitli ilmî dergilerde ve gazetelerde yayınlanmış araştırma yazıları.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

Milletlerin Karakteri:
Türkler ve Demokrasi 11
Milletlerin Karakterleri Hakkında Bazı İncelemeler 12
Türklerin Karakteri 14
Millî Karakterimiz ve Demokrasimiz 24

Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler 27
1. Eserin Tanıtımı ve İçindekiler 28
2. Eser Hakkında Bazı Değerlendirmeler 30
3. Üzerinde En Fazla Durulan Selçuklu Tarihçilerimiz 32
a) M. Fuad Köprülü 33
b) Mükrimin Halil Yinanç 35
c) Osman Turan 37
d) İbrahim Kafesoğlu 40
e) Mehmet Altay Köymen 45

Fatih Sultan Mehmed'in Ölümündeki Esrar: Fatih Zehirlendi mi? 49
I. Büyük Sultanın Şüphe Yaratan Ölümü 49
II. Fatih'in Zehirlendiği Hakkındaki Şüphelerin Yazılı Kaynakları 51
a. Âşık Paşa-zade 51
b. Franz Babinger 52

III. Zehirlenme İddiasında Bulunan Tarihçilerimiz 54
IV. Fatih'in Eceliyle Öldüğü Kanaatinde Olanlar ve Gerekçeleri 56
a. Jorga (Iorga)nın Fatih'in Sağlık Durumu Hakkında Bazı Açıklamaları 56
b. Tanınmış Bir Tarihçimizin Gözüyle Fatih'in Ölümü Meselesi 56
c. Tıp Adamlarının Gözüyle Fatih'in Ölümü 59
V. Fatih'in Mezarının Açılmasını Önerenler ve Tepkiler ... 62
a. Fatih'in Cesedinin Bozulmamış Vaziyette Durduğu Rivayeti ve Mezarının Açılarak Bunun Tesbitini İsteyenler 62
b. Elif Naci'nin Zehirlenmenin Tesbiti İçin Mezarın Açılması Hususundaki Başvurusu ve Tepkiler 64

Eski Bir Mesele ve Yeni Bir Eser Osmanlı Devletinde Kardeş Katli 67

Yavuz Sultan Selim'in Kanunnâmesi Bulundu, Moskova'da Yayınlandı 73
Rus Kadın Profesörün Keşfi 74
Bulunan İki Yazmanın Evsafı 75
I. Selim Kanunnâmesinin Evveliyatı 76
I. Selim Kanunnâmesinin Bulunmasının Önemli İlmî Neticeleri 77
Yavuz Selim Kanunnâmesinin Ceza Hükümleri 77

Hans Dernschwam'ın Gözüyle Kanuni Döneminde Anadolu'daki Sefalet 83
Dernschwam'ın Kısa Hayat Öyküsü 86
Dernschwam Seyahati ve Yolculuk Günlüğünün Doğuşu ... 87
Seyahatnamenin Muhteviyatı 88
Günlüğün Değerlendirilmesi 89

Alman Seyahatnamelerinde Edirne 95
Alman Türk İlişkilerinin Başlaması ve Gelişmesi 95
Osmanlılar Dönemi 96
Johannes (Hans) Schiltberger 98

Benedikt Kuripesic (Curipeschitz) 100
Ogier Chiselin de Busbecq 102
Hans Dernschwam 106
Reinhold Lubenau 112
Salomon Schweigger 118
Wolf Andreas von Stainach 120
Wenceslaw Wratislaw 122
Johann Wild 124
Carsten Niebuhr 125
Helmuth Von Moltke 128

Kırktan Fazla Dil Bilen Osmanlı Tarihçisi: Prof. Kissling ve Yayınlanan Toplu Yazıları 133

Prof. Dr. Hans Joachim Kissling'in Gözüyle Osmanlılar ve Avrupa 141
I. Prof. Kissling Hakkında Birkaç Hatırlatma 141
II. Araştırmaların Topluca Basılmasında Dr. Trofenik'in Rolü 142
III. Osmanlılar ve Avrupa 144
IV. Henüz Derlenmemiş İncelemeler 145
V. Son Birkaç Söz 145

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatların Sosyoloji ve Pedogoji Açısından Rolleri (Prof. Kissling) 147

Halk Dinine İlişkin Geleneklerin Koruyucusu Olarak İslâm Tarikatleri (Prof. Kissling) 161

Anadoluda Yörüklerde de Rastlanan İlginç Bir Âdet: Bebeklerin Kafatasına Yeni Bir Şekil Verme 173
I. Yörüklerimizin Bilinmeyen Bir Âdeti 173
II. Kafatası Deformasyonunun Mahiyeti ve Nedenleri 176
III. Kafatasına Nasıl Yeni Bir Şekil Veriliyor? 177
IV. Yeryüzünde Kafatası Deformasyonu Âdetinin Yaygınlığı . 179
V. Ortaasyada ve Türkler Arasında Kafatasına Şekil Verme Âdeti 180

Çepnilerin Gizli Dili 183
I. Dil Denilen Muamma ve Gizli Diller 183
II. Yurdumuzda Gizli Dili Olan Zümreler 185
III. Çepnilerin Gizli Dili ile İlk Temasımın Hikâyesi 186
IV. Çepniler Kimdir? Gizli Dilleri Neden Oluştu? 187
V. Çepnilerin Gizli Dilinden Örnekler 189
VI. Çepni Dili Müstakil Bir Dil Midir? 192
VII. Gizli Dil Unutulmuş Dil Haline Geliyor 193
İndeks 195

Önsöz

Bu kitapta da isimleri geçen iki önemli Osmanlı tarihçisinin birincisi Münih Üniversitesine bağlı Türkoloji Enstitüsünün kurucusu (1948) ve uzun yıllar başkanı olan Prof. Dr. Franz Babinger, diğeri onun halefi olan Prof. Dr. Hans Joachim Kissling'in çok ilgimi çeken makalelerini toplamak için yıllarca zahmet çektiğim halde bir türlü başaramamıştım. Çünkü bu yazılar Almanya'nın ve çeşitli ülkelerin ilmî dergilerinde yayınlanmıştı. Dergileri bulmak mesele oluyordu. Bu yüzden her iki ilim adamının çok sonraları üçer cilt halinde "Toplu Yazıları" yayınlanınca bayram etmişimdir. Bugün de böyle eserleri sağladıkları büyük kolaylık bakımından çok severim. Kendimin durumunu adı geçen benzeri bilginlere benzetmek için değil, fakat mütevazı çalışmalarımın oldukça dağınık yerlerde, köşelerde kalıp yok olup gitmelerini önlemek için ve içlerinde okunmağa değer olanların bulunduğuna da inanarak yayınlamağa karar vermiştim. Bir araya getirilmiş yazılarımın ilk cildi Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler başlığı altında 1999 yılında İletişim Yayınları arasında çıkmış ve ilk baskısı çok kısa sürede tükenince ikinci baskıya gidilmişti.

Elinizdeki kitap makalelerimin ikinci cildidir.

Eserin itinalı bir şekilde, süratle basımını sağlayan "Kitabevi"nin dirayetli sahibi sayın *Mehmet VARIŞ* başta olmak üzere bütün çalışanlarına teşekkürlerimi arz ederim.

Turgut AKPINAR

Milletlerin Karakteri:

Türkler ve Demokrasi

Bilim, kabaca söylersek; madde âleminde ve insanların bireysel ve toplumsal dünyasındaki değişmeyen kanunları bulmağa çalışır. Bu nedenle de bu millet kahramandır, şu millet korkaktır, o millet pintidir, filân millet sözünde durmaz şeklindeki toptan ve o milletin tüm bireylerini kapsayan hükümlerin yeri ancak mahalle kahvehaneleri veya içki sofralarıdır. Çünkü her milletin ferdleri arasında değişik yapıda insanlar ve birçok farklar bulunduğu gibi, her hangi bir kavmin başkalarına nazaran genel bazı özellikleri mevcud olsa da bunlar tarih içinde yani zamanla hiç değişmeden kalan nitelikler olarak görülemez. Bu nedenle Fransız Akademi üyesi Andre Maurois: "Gerçek manâsiyle millî karakterler mevcut mudur? Milletler Psikolojisi sözde ve sakat bir bilim dalı değil midir?" dedikten sonra kendini şunları eklemek zorunda hissediyor: "Daha doğrusu bu bir bilim değil, bir sanattır. İki İngiliz ferdi her halleriyle bir birlerinden farklı gibi görünebilirler. Fakat insan ruhundan iyi anlayan bir kimse onların her ikisinde de tarifi güç fakat tecrübeli bir tatma duygusunun hemen ayırabileceği bir İngilizlik tat ve gösterişini rahatlıkla meydana koyabilir". Bu büyük sanat ve kültür adamı, İspanya'nın önemli düşünürlerinden Salvador de Madariaga'nın *Avrupa'nın Portresi* başlıklı eserine yazdığı önsözde: "Müellif, Avrupa'nın her bakımdan çeşitliliği konusunu bütün genişlik ve ayrıntılarıyla ortaya koyabilmek için, yepyeni ve başarılı bir teşhir metoduna baş vuruyor. Avrupalıların karşılıklı genel karakter farklarının tahliliyle işe

başlıyor. Bu işi yaparken Avrupa milletlerini, Fransa-İtalya, Fransa-İspanya, İtalya-İspanya, İngiltere-İspanya, Almanya-Rusya vs. şeklinde çifter çifter ele alıyor ve her çiftin karakter yapısı bakımından birbirlerinden ayrılmalarının sebeplerini sayıp döküyor. Bu konuda başarıya ulaşmıştır.. Farklar bahsinden sonra birbirine benzeyen taraflarının araştırılması başlıyor"[1] diyerek millî karakterlerin varlığını kabul ettiğini göstermektedir.

Bilim konularında, sanat ve felsefe adamlarının söylediklerini, ilmî planda esas almanın doğru olmayacağını düşünenlere hemen söyleyelim ki, birçok düşünür ve felsefeci yanında, coğrafyacı, antropolog, sosyolog da bazı kayıtlarla kavimlerin, milletlerin birtakım ayırıcı özelliklerinin bulunduğunu kabul etmekte bunun inandırıcı açıklamalarına girmektedirler. Müsbet ilimlerdeki gibi kesin ölçü ve tartıya gelir yönleri olmasa da Milletlerin Karakteri denilebilecek bazı özellik ve niteliklerin varlığı bugün inkâr edilmemektedir.

Milletlerin Karakterleri Hakkında Bazı İncelemeler

Sovyet Rusya ve Komünist Çin konularında Almanya'da büyük bir uzman olan gazeteci Klaus Mehnert (ki sonradan bu niteliği sayesinde Frankfurt Üniversitesi'ne Profesör tayin edilmiştir) *Peking und Moskau* isimli eserinde "Rus", "Çinli", "Sovyet İnsanı" yani "Komünist Rus", "Alman" diye ayrı insanlar var mıdır? meselesinin uzun zaman hararetle tartışıldığını belirttikten sonra, konuya açıklık getiren Yeni Zelanda'lı antropolog Felix M. Keesing'in fikirlerini iki tezde özetlediğini söyler: Bunlardan birincisi, "her halkı başka halklardan ayıran kendine özgü bir "Halk Karakteri"nin varlığının ispat edilebilirliği, ikincisi ise Halk Karakteri'nin sabit olmayıp değişir bir şey olduğudur[2]. Mehnert, buna dayanarak, Çinli, Rus'tan farklı olduğu gibi, bugünkü Çinli de Konfüçyüs dönemindeki Çinliden ayrıdır". Keza Çarlık Devri'nin mujiği, Sovyet Rus'undan ayrıdır," diyor.

---

1 Salvador de Madariaga, *Avrupanın Portresi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, çev. Mehmet Cihangir, Ankara, 1966, s. 2-5.

2 Klaus Mehnert Peking und Moskau, München 1966 s. 15.(DTV.yy) (Keesing: Cultural Antropolgy, N. Y. 1958 s. 34'den itibaren naklen). *Der Soujetmensch*, Stuttgart, 1960.

Gerçek böyle ise acaba farklı halk karakterleri nasıl oluşuyor? Almanların en tanınmış coğrafyacılarından Alfred Hettner, halk karakterini, "vücud yapısına bağlı maddi niteliklerin ve yaşama tarzı (Lebensform) ve kültür varlıkları (Kulturbesitz) dahil bütün manevi özelliklerin bütünüdür" diye tarif ettikten sonra, halk karakterinin kaynaklarını şöyle sıralıyor: "Irk, hayat ve kültür tarzı (Lebens-und Kultur form), memleketin tabiat şartları, din, devlet ve ekonominin, ayrıca başka halkların etkileri. Bütün bu faktörler, özel bir halk karakteri'nin oluşmasında rol oynarlar[3].

Herbiri çok önemli olan bu etkenlerin kısa da olsa açıklamalarına burada girmemiz mümkün değildir.

Fransız bilgini Andre Siegfried (1875-1959) Türkçeye *Milletlerin Karakterleri* ismiyle çevrilen eserinde şu başlıklara yer vermiştir: Latin Realizmi, Fransız Zekâsı, İngiliz Azim ve sebatı, Alman Disiplini, Rus Mistisizmi ve Amerikan Dinamizmi. Anlaşılıyor ki, müellif sayılan halkların ve milletlerin en karakteristik vasıflarını böyle tesbit etmiştir[4]. Her ne kadar Siegfried eserinde kendi mensup olduğu milleti yani Fransızları da ele alıyorsa da genellikle bir milletin karakterinin tesbit ve tâyini yabancılar tarafında daha iyi yapılabilmektedir. Bunun da gayet makûl nedenleri vardır.

... İnsan birşeye dışardan baktığı zaman daha iyi görür. Friedrich Nietzsche bir keresinde şöyle demiştir: "Bir kültürün yüksekliğini ölçmek mi istiyorsunuz? Onun içinde veya onunla yan yana ve adeta onun temeline yapışık olarak oturmayınız. Ondan ayrı ve uzakta durunuz. Ona uzaktan bakınız.[5]

Bu durum şüphesiz konumuz için de geçerlidir. Son zamanlarda Amerika'lıların Halk karakterini en iyi tahlil ettiği kabul edilen Geoffrey Gorer bir İngiliz antropolog ve sosyoloğudur. "Amerikalılar - Bir Halk Psikolojisi Araştırması" isimli eseri büyük ilgi görmüş ve birçok dile çevrilmiştir[6].

---

3 Alfred Hettner: *Allgemeine Geographie des Menschen*, I. cild, Stuttgart, 1947 s. 311-13.

4 Andre Siegfried: *Milletlerin Karakterleri*, Varlık Yayınları İstanbul, 1961.

5 Grigoriy Petrov: *Okul ve Hayat*, İst. 1963, s. 112 (Remzi Kitabevi; Çev. Hasip Ahmet Aytuna)

6 Geoffrey Gorer: *Die Amerikaner-Eine völkerpsychologische Studie*, Hamburg 1956.

Yalnız modern dönemde değil, yüz yıllarca önce, başka milletlerin karakterleri hakkında yazanlar da hemen daima yabancılar olmuştur. Bunlardan biri olan Câhiz, 9. yüzyılda yaşamış meşhur bir Arap müellifi idi, Türklerin faziletleri hakkında da bir eseri vardır. Bu eseri aşağıda ele alacağız. Kara Avrupası yazarlarının İngilizler, İngilizlerin ise berikiler üzerine pekçok kitap yazdıkları bilinmektedir.

Büyük Alman filozofu Immanuel Kant bile antropoloji kitabının bir bölümünü halk karakterine ayırmış ve Fransızların, İngilizlerin, İspanyolların özellikleri üzerine ilgi çekici şeyler yazmıştır[7].

Fakat yine de unutmayalım ki, günümüzün en değerli orientalistlerinden B. Lewis'in dediği gibi

"Milletlerin karakterini tahlil etmek her ne kadar eğlenceli bir oyun gibi görünüyorsa da bir neticeye varmak oldukça zordur. Böyle bir teşebbüs tahlil edilen konudan çok tahlil edenin fikrî yapısını ortaya koyar. Milletin çok girift ve değişik bir yapısı olduğundan, ciddî ve ilmî bir hükmün yerini tutacak geniş ve istatistiki bir çalışmaya imkân vermez."

Türklerin Karakteri

Yukarıda, tesbitindeki güçlüğe rağmen, "Milletlerin Karakterleri" diye bir gerçeğin hiç olmazsa belirli bir ölçüde var olduğunu ileri sürmüş bulunuyoruz. Araştırmamızın asıl konusu ise şudur; madem ki milletlerin, halkların bazı belirgin özellikleri vardır, o halde Türklerin karakteri esas hatlarıyla nedir? Bunun bilhassa devletin, hükümetin ve özellikle demokrasinin fonksiyonlarını arızasız ve pürüzsüz yerine getirebilmesi açısından ne gibi etkileri olmaktadır, olumsuz etkiler varsa nasıl giderilebilir?

Küçük bir deneme olarak aşağıda bu konuyu ele almak istiyoruz.

Türkler, tarihte hüküm sürdükleri ve yaşadıkları alanlar bakımından çok geniş bir coğrafyaya yayılmış kavimlerin başında gelirler. Bu

7 Immanuel Kant: *Antropologie in pragmatischer Hinsicht, Leipzig, 1912, s. 261-62.*

geniş alanlarda çok çeşitli Türk Devletleri, toplumları, boyları ve aşiretlerine raslanır. Bu bakımdan müşterek bir Türk karakterinin varlığından sözedilmesi büsbütün zorlaşır. Ne kadar ilginçtir ki Türklerin tarihleri, dinleri, âdetleri vb. hakkında bizzat gezip dolaşarak yaptığı güzel ve geniş araştırmalar ile tanınmış, günümüz Fransız bilginlerinden Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi* adıyla dilimize çevrilen eserinde bütün bunlara rağmen, çeşitli Türk toplumları arasında bir takım, geleneklerin, tutum ve davranışların yüzlerce yıldır aynı kaldığını, kendi gözlemlerine dayanarak, "Ortak Paydalar" diye anlamlı bu başlık altında toplamıştır. Onun bu konuda yazdıklarını aktarmayı çok yararlı buluyorum: "Türklerin nitelikleri ya da kusurlarından söz edilmesi, Türk karakterinin baskın özelliklerinden ya da ağır basan eğilimlerinden söz açılması şaşırtıcı gelebilir. Sibirya'da orman avcısı bir Yakut'la bozkırda hayvan yetiştiricisi bir Kazak, Sinkiang'lı (Çin Türkistanı) bir çiftçi ile İstanbullu bir kentli arasında ortak ne olabilir. Ve kuşkusuz ikibin yıl boyunca, Avrasya'nın bir ucundan diğerine yaşam koşulları hiç de aynı olmamıştır. Siyasal, ekonomik, kültürel koşullarda köklü değişiklikler oldu. Ama bazı gelenekler varlığını sürdürüyor. Ben kendim Afganistan'daki Türk köylerinde, Anadolu'daki göçebe ve yerleşiklerde anlaşılmaz duruma gelmiş olmakla beraber, çok zaman pek az değişmiş olarak, çağımızın birinci bin yılının son yüzyıllarında Güney Sibirya'da yazılmış metinleri doğrulayan kut törenler buldum. Öte yandan Ortaçağın başlangıç dönemindeki Uygur toplumlarına, Hazar Denizi kıyısındaki krallığa, Altınordu Devleti'ne ve Osmanlı İmparatorluğuna, kendine özgüllüğünü veren bazı tutum ve davranışlar da aynı kalmıştır. Maddî ve manevî sağlamlık, yüksek onur, verilen söze sadık kalmak, ihanet edenlere karşı acımasızlık, ırkçılığın olmaması, çok belirgin askeri anlayış ve buna uygun özel nitelikler, gözüpeklik, *savaşanlar arası dayanışma, üste kesin itaat, kendisinin ve başkalarının yaşamını hiçe saymak*, idarecilik ve muhasebe anlayışı.. Toplumsal sınıflar arasında birinden diğerine geçmede büyük kolaylık, bilim ve sanat koruyuculuğu, sevgisi.. gibi özelliklerin sadece Türklerin karakterinin sonucu olduğunu söylememiz yadırganmamalıdır.[8]"

8 Jean-Paul Roux: *Türklerin Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1989, s. 18, vd.

Görülüyor ki yabancı bir ilim adamı, en yeni döneme ait gözlemlerinde bile, birbirinden binlerce kilometre uzaklıkta ve başka devletler sınırları içindeki Türklerin müşterek yönlerine dikkat etmiştir. Şüphesiz benzeri gözlemler ve hükümlere yüz yıllar öncesinin yazarlarında da rastlanmaktadır. Bizim bildiğimiz kadariyle, Türklerin Karakterleri hakkında müstakil bir eser ilk defa 9. yüzyılda önemli bir Arap edebiyatçı ve düşünürü olarak tanınmış Câhiz tarafından yazılmıştır. H. A. R. Gibb, bu çok yönlü yazar için, "şayet Arab edebiyatının en dâhiyane yazarı kabul edilmezse, döneminin en dâhiyane yazarıdır" diyor[9]. Büyük orientalist Goldziher; "mükemmel bir eğitim görmüş, daha sonra başta Aristo Tales olmak üzere Yunanlıları bile geniş çapta okumuş, bu üstün insanın "ender bir akıl ve ruh olgunluğuna sahip olduğunu" vurgular[10].

Asıl adı, Ebu Osman Amr bin Bahr bin Mahbub el-Câhiz, olup bir zenci kölenin torunudur. Lâkabı olan Câhiz patlak veya pörtlek gözlü anlamına gelmektedir. Çirkin bir adamdı. Fakat güzel eserler yazdı. Konumuz bakımından en önemlisi Türklerin fazîletleri hakkındaki kitabıdır: *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri (Menakıb-ı Cündü'l-Hilâfe ve Fazâá-il ül Etrak)*. Bu eser birkaç kere dilimize çevrilmişse de en ciddi ve tam çevirisi Prof. Ramazan Şeşen tarafından yapılmıştır[11].

Câhiz bu eserinde esas itibariyle Türklerin nitelikleri üzerinde başkalarının söylediklerini toplamış ve kendi fikirlerini de eklemiştir. Burada daha çok Türklerin savaşçı vasıfları ve üstünlükleri üzerinde durulmaktadır. Göçebeliğin getirdiği vasıfların belki en başında savaşçılık gelir. Göçebe kavimlerin hepsi, derece derece savaşçı olurlar ve yerleşikleri çoğu zaman hakimiyetleri altına alabilirler. Tarihte kurulmuş büyük imparatorlukların bir kısmı böyle kurulmuştur. Câhiz'in adı geçen kitabında Türklerin savaşçılıkları, kahramanlıkları ve bu konudaki üstün vasıfları ele alınmakta ise de kitabı tam olarak dikkatle okumayanların, sadece başlığına bakarak tam bir methiye, övgü olduğunu sanma-

9 H. A. R Gibb: *Arabic Literature*, London, 1926 s. 47.

10 Ignaz Goldziher: *Klasik Arap Literatürü*, I Ankara, s. 94-95.

11 Ramazan Şeşen, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, T. K. A. E Yayını, Ankara 1967.

ları hatalıdır. Eserde, bugün bizlere olumsuz görünen bazı sosyolojik gerçeklere de değinilmektedir. Bunların başlıcaları, Câhiz'in Türklerin savaş konuları dışında, ilim, sanat meseleleri ile pek ilgilenmedikleri hususundaki hükümleridir. Sürdükleri hayat tarzı itibariyle bu da tabiîdir. Câhiz bu konuda şöyle yazıyor: "Türkler çadırlarda otururlar, hayvan beslerler. Huzayl Kabilesi Arapların Kürtleri olduğu gibi, onlar da başka milletlerin bedevîleridir. Onlar sanat, ticaret, tıp, ziraat, geometri, meyvecilik ve ağaç yetiştirme, binalar yapmak, kanallar açmak ve mal toplamakla meşgul olmadılar. Sadece gaza yapmak, avcılık etmek, ata binmek, kahramanlarla çarpışmak, ganimet elde etmek, çeşitli memleketleri tanımakla meşgul olduklarından ve yaratılışları bu işler için müsait olduğundan bunları iyice sağlamlaştırdılar, bu konularda en yüksek derecelere ulaştılar. Sanatları, ticaretleri, zevkleri, öğündükleri, aralarında gündüzleri ve geceleri konuştukları harp mevzuu oldu. Böylece harp sanatında, Yunanlıların felsefe ve ilimde, Çinlilerin sanatta, bedevîlerin saydığımız hususlarda, Sasanilerin devlet ve siyasette elde ettikleri dereceyi elde ettiler".

Görülüyor ki Câhiz aslında Türklerin sadece üstün askerî vasıflarını övmüş, kültür ve benzeri konulardaki ilgisizliklerini, edebiyat, felsefede incelmiş bir düşünür olarak, tenkid etmiştir.

Türklerin karakteri hakkında bildiğimiz en eski nitelemelerden birisi de eserini 12. yüzyılda yazmış olan, Süryanilerin Malatya Patriği Mihael (1125-1199) tarafından yapılmıştır. Müellif, o dönemdeki Türkmen kabilelerinin akınlarından sözederken: "Türkistan'dan Anadolu'ya doğru büyük akınlar oldu. Boy Beylerinin idaresinde bulunan bu halk kütleleri, tam bir intizam ve sükunet içinde seferlerine devam ediyor, Anadolu'ya ilerliyordu. Zira onlar daima sükût ve nizamı muhafaza ederler. Uzun konuşmalardan hoşlanmazlar".[11a]

Bu kısa satırlardan bile Türklerin sadece ordu halinde iken değil, çoluk çocuğu ile göçerlerken bile bir nevi askeri disiplin ve düzen içinde olduklarını yabancı bir münevver tarihçiden (12. yüzyılda olduğumuzu unutmayalım) öğreniyoruz. Zaman zaman duyduğumuz ve kullanıldığını gördüğümüz "Ordu-Millet" kavramının kaynağının nerelere uzandığı görülüyor.

11a Süryani Mihael, c. III. s. 153

Sosyolojik açıdan bakılınca, göçebe milletlerin savaşçı olması ve büyük devletler kurabilmelerinin bir nedeni, "yağma seferleri", ise diğeri de "göç etme'nin başlıbaşına düzen ve disiplin isteyen bir iş olmasında aranmalıdır. Değerli araştırıcı Ali Rıza Yalgın'ın *Güneyde Türkmen Oymakları* eserinde Toroslardaki bir göç olayını tasviri çok düşündürücü ve öğreticidir. Milletimizi yakından tanımak isteyen herkesin okuması gereken bu kitaptan, Göç Beyi'nin idaresi ve emirleri çerçevesinde nasıl sarsılmaz bir düzen ve disiplinin var olduğunu görebiliriz. Böyle bir düzen ve disiplin içinde liderlerinin emrinde canla başla çalışan kütlelerin ilerde herşeyden önce belirli amaçlarla birleşip, teşkilâtlanmış bir birlikten başka birşey olmayan devletlerini kurmalarından kolay birşey düşünülemezdi.

Câhiz (9. yüzyıl), Süryani Mihael (12. yüzyıl) örneklerinden sonra daha yakın zamanlara geldikçe, şüphesiz Türkler hakkında yazılan eserler çoğalmaktadır. Avrupa karşısında dev bir kuvvet halinde beliren Osmanlı İmparatorluğu'nu çeşitli maksatlarla, bu arada haber alma maksadıyla, yani casusluk amaciyle gezen birçok kimse seyahatnameler yazmışlardır. Bu sonuncu sınıfa girenlerden biri de şimdi kendisinden söz edeceğimiz Fransız seyyahı ve casusudur. Osmanlı tarihi hakkında beş ciltlik Almanca büyük bir eser yazmış olan meşhur Rumen tarihçi Jorga'nın "bütün seyyahların en enterasanı" diye nitelediği Bertrandon de la Brocquiere, 15. yüzyılda Anadolu'yu da gezmiş bir seyyahdır.

Bertrandon de la Brocquière'nin söylediklerine büyük önem verdiği, ona sık sık atıflarda bulunmasından da anlaşılan Jorga'nın eserinden nakil suretiyle onun ilgi çekici hükümlerine gelelim: B. de la Brocquiere, Seyahatnamesinin bir bölümünde uzunca bir rapor halinde Türklerin Avrupa'nın bütün Hıristiyanlarını korku içinde durdurmalarının nedenini araştırır: "Osmanlı Türklerinin münevver ve teşkilatlanmış olanları, pekçok yıllardan beri Rum ve Slavların köylerinde veya yeni kurdukları kendi köylerinde yerleşik yaşadıkları halde, eski çadır hayatlarını bir türlü unutamamaktadırlar ve yaz gelince çadırlara geçerek orada açık havada yaşamağa başlayınca mutlu olmaktadırlar. Beylerine çok bağlıdırlar. Bu milletin aşağı tabakalarında özellikle görünen ve milleti karakterize eden, demirden bir disiplin yani sert bir disiplinlilik'dir... Gerçek Osmanlılardan hiçbiri, gözlerini bey'ine dikmek ve ona

hitap etmek küstahlığında ve cüretinde bulunmaz".. Köyde olsun şehirde olsun, Osmanlı, kuvvetli bir muharip (savaşçı), kanaatkâr bir işçi, dürüst bir tüccar ve sadık dosttur. İyi bir efendidir. Sadece kaçmağa teşebbüs eden köleler sopa ile cezalandırılır[12].

16. yüzyıl Türkiyesi hakkında yazmış en önemli müellif Alman İmparatoru Ferdinand'ın elçisi Ogier Gislain de Busbecq'dir. 1554-1562 arasında 8 yıl Türkiye'de kalan bu elçinin yazdığı eser Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı ve birkaç kere basılan çeviri sayesinde yurdumuzda oldukça iyi tanınmıştır. Eser, Flaman asıllı bu elçinin uzun yıllar Türkiye'de kalmış olması, geniş kültürü ve mevkii itibariyle Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki Türkiye üzerinde bizim için ilgi çekici görüşlerle doludur: "Türk sistemini, kendi sistemimizle karşılaştırdığımız zaman geleceğin başımıza getireceği şeyleri düşünerek titriyorum. Bir ordu galip gelecek ve payidar olacak diğeri mahvolacaktır. Çünkü şüphesiz ikisi de sağlam surette devam edemezler. Türklerin tarafında, kuvvetli bir İmparatorluğun bütün kaynakları mevcut. Hiç sarsılmamış bir kuvvet var. Harpte tecrübe ve tatbikat var, sefer görmüş askerler, zafer itiyatları, meşakkatlere tahammül kabiliyeti, birlik düzen, disiplin, kanaatkarlık ve uyanıklık var. Karargâha yakın bir köyde üç ay kaldım. Karargâhlarını görmek fırsatını buldum. Onlardaki disiplin sistemini inceledim. Her tarafta tam bir sükûnet hüküm sürüyordu. Katiyyen kavga ve münakaşaya tesadüf edilmiyordu. Her taraf tertemizdi."[13]

Busbecq'in Türklerde ençok beğendiği hususlardan biri, mevkilerin, makamların Avrapa'da olduğu gibi sırf asilzâde sınıfından geliyor diye belirli bir grup insanlar arasında bölüşülmeyip, sadece şahsın ehliyet, dirayet ve yeteneklerine göre verilmesidir. Çobanlıktan adım adım yükselerek sadrazamlığa erişen, vezir olan birçok örnek vardır. Bu yüzden de işler kabiliyetli, ehil kimselerin ellerinde gerektiği gibi yürütülmektedir. Sırf ehliyetle erişilemeyecek yegâne makam padişahlıktır. Bu makam Osmanlı hanedanına ait olup, diğerleri tamamen ona bağlı ve sonsuz saygılı tebaadır.

---

12 N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Band 1, Gotha, 1908, s. 457 vd.

13 Busbecq: *Türk Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1939.

Fransız kralı II. Henri'nin elçisi M. de Aramon'un sekreteri Jean Chesnau da 16. yüzyıl Türkiyesi ve Türkleri hakkında yazanlardandır. O dönemde İstanbul'daki asayiş ve huzurdan övgü ile sözeder: "Varoşlarıyla bir milyon nüfusu olan koca İstanbul'da 4 yıl içinde 4 cinayet olmuştu. Tıklım tıklım mal dolu olan büyük bir kervansarayı bir tek kişi korur. İnzibat öyle kuvvetli, sükûnet öyle büyük ki gözüyle görmeyenin buna inanmasına imkan yoktur. Geceleri İstanbul'u koruma için elinde fener ve baston taşıyan tek kişi (bekçiler) dolaşır ve Paris'te yanında okçularıyla dolaşan nöbetçi kumandanından daha fazla korku verir."

17. yüzyıla (1655-56) ait eserinde, Türkler hakkında oldukça tarafsız hükümler verdiği kabul edilen Jean Thevenot, zengin bir aileden geliyordu. Şarkiyatçılığa merak sarmış ve sırf görme ve tanıma, öğrenme aşkı ile Doğu'ya seyahat yapmış ve dini konular dışında "son derece tarafsız" yazmıştır. Kahveyi Fransa'ya götüren kişinin de o olduğu söylenir.

Thevenot'ya göre gerçek Türkler iyi insanlardır. Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma, prensibine çok iyi uyarlar. Müslümanları olduğu kadar Hıristiyanları da aldatmaya ve hırsızlığa müsaade etmezler. Çok dindar ve misafirperverdirler, dinleri için çok gayret gösterirler.

Kanaatkârdırlar. Ne etin miktarında ne de kalitesinde aşırı titiz değildirler. Onların yemek için yaşamayıp, yaşamak için yedikleri söylenebilir. Türkler ilimle az uğraşırlar ve okuyup yazmayı öğrenmekle yetinirler. Genellikle sadece Kur'an üzerinde araştırma yaparlar.

Hiçbir milletle kıyaslanamayacak derecede kibirlidirler, dünyanın en yiğitlerinin kendileri olduğunu ve dünyanın yalnız kendileri için yaratıldığını düşünürler.. Türkler her hususta düzeni severler ve bu düzeni sağlamak için ellerinden geleni yaparlar. Az kavga ederler. Kendini bilen Türkler şarap içmezler. hükümdarlarına çok bağlıdırlar. Ona büyük saygı duyarlar ve körü körüne itaat ederler."[14]

Yüzyıllar öncesinde eserlerini yazmış olanların Türkler hakkındaki kanaatlerinden sonra şimdi modern zamanların ve günümüzün yazarlarına sıra gelmiş bulunuyor. Bunlar içinde de bizi hayrette bırakabilecek

14 Jean Thevenot, *1655-56'da Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s. 144.

bazı benzer hükümlere rastlıyoruz: Fransız diplomatlarından ve Türk tarihi üzerine değerli eserler yazmış bulunan Fernand Grenard, *Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü* başlıklı kitabında şöyle der:

"Türkler, karakterleri ve an'aneleri itibariyle şeflerine çok bağlıdır. Kendilerini dürüst ve kuvvetli bir disiplinle onun hizmetine vakfederler. Fert, hükümdarın mukaddes şahsiyetinde, kamu yararına insafsızca feda edilir. Türkler Balkan yarımadası ve Küçük Asya halklarına istikrarlı bir toplanma ve birlik prensibi verdilerse bunu, ecdaddan gelen otorite ve disiplin ananesine ve Osmanlı Hanedanı'nın istisnai derecede uzun süren devamlılığına borçludurlar.. Kısaca onlarla herşey en yüksek otoriteye körü körüne riayet hususundaki eski Türk Prensibine dayanıyor"[15]

Altı ciltlik bir *Osmanlı Şiiri Tarihi*'hin de yazarı olup, çok genç ölen üstün vasıflı bir Türkolog E. J. W. Gibb, Türklerin ana nitelikleri hakkında dikkat çekici şeyler söyler: "Bu büyük ırk (Türkler), şahsi dehâsının damgasını taşıyan hiçbir din, felsefe veya edebiyat yaratamamıştır. Çünkü bu ırkın gerçek dehâsı, tasavvur ve tahayyülden ziyade hareket sahasında kendisini göstermiştir. Türkler ve Türk ırkına mensup olanlar herşeyden evvel askerdirler. Onlar bütün münasebetlerinde bu asker ruhunu göstermişler herhangi bir emir alır almaz, münakaşa etmeden, itaatli bir asker sıfatı ile itaat etmişlerdir. Bu millet herhangi bir sistemi (dini, partiyi vb. T. A.) kabul etmişse tenkit etmeksizin o sistemi müdafaa etmiştir. Bu, kabul edilmiş esaslara soru sormaksızın sadakat Türk seciyesinin kökünü oluşturur."[16] Bunun politika alanındaki akislerine ilerde değineceğiz.

Bu arada, yüzyılımızın başlarında çeşitli Milletler hakkında hırçın, tenkidci bir üslupla, ilgileri çekmiş hükümler veren Alman popüler felsefeci Hermann Keyserling'in Türkler üzerine yazdığı bazı övücü hükümleri de hatırlatmakta yarar görüyoruz. Keyserling'e göre kesinlikle bütün milletler menfurdur. İnsan, aslında değeri şüpheli bir varlıktır. Ancak pek müstesna hallerde büyüklükler gösterir. Bundan dolayı her kavmin kendine mahsus kusurları, düşkünlükleri, bunun yanında bazı meziyetleri de vardır.

---

15 Fernand Grenard, *Asyanın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü* 115, İst. 1941, s. 124 vd.

16 E. J. W. Gibb: *Osmanlı Şiiri Tarihi*, C. I Kitap 1, İstanbul 1943, s. 5-7.

Keyserling, kötümser bir gözle bir çok milleti ele alır. Ona göre İngilizler, iç güdüler ile ve sezgileriyle hareket eden bir kavimdir, esasında tembel ve hükmedicidirler. Aydın Avrupalı'dan daha fazla hayvana yakındırlar. Gelecekde onlar için aydınlık bir ufuk görünmüyor. Fransa, kültürün ifratından rahatsız bir memlekettir. Bugün de kuvveti ve zaafı oradan gelmektedir. Almanya'da da Fransa gibi, zihin lüzumundan fazla hakimdir. Çalışma humması, objektiflikte ifratı onu tahrip etmektedir, gerçekle ve sezgi ile alakâsını kesmektedir.

Türklere gelince, Kayserling'e göre Türkler, herşeyden önce göçebe ruhludur. Başarılarını İslâma bağlı olmaktan çok göçebe ruhlarına borçludurlar. Fakat yine bundan dolayı, idare ettikleri memleketleri asla tamamen Türkleştirmemişlerdir. İslâmlık ise, sırf Türklere mahsus olan "efendilik ruhu"ndan faydalanmış fakat onu yaratmamıştır. Türkler, Avrupa ve Yakın Doğu tarihinin tanıdığı en saf yegâne, efendi kavimdir. Hükmeden her adam (ise).. bizzat çalışmayı üzerine almak istemez, başkalarını çalıştırır. Bu bakımdan İngiliz esas itibariyle tembeldir. Türk, tarih boyunca asil saydığı iki iş, çiftçilikle askerlik bir tarafa bırakılırsa, hiçbir işi sevmez (yahut hiç değilse şimdiye kadar sevmezdi).

Türkler eskiden idare ettikleri kavimlere üstünlüklerini temsil eden, gelenek şuuru sayesinde bu birlikte efendilik vasfını muhafaza edeceklerdir. Türkiye'nin gelecekteki yeri ne olabilir? Onun milli karakteri bana önceden açıkça çizilmiş görünüyor. Esas itibariyle göçebe ve efendi kavim olduğu için günün birinde İslâm Dünyası harekete geçerse, şüphe yok ki Türkiye onu idare edecektir. İslâm dünyasında başkanlık ve hakimiyet vasıfları bakımından Türklerle eşit bir kavim yoktur. Fakat asıl önemli olan yeni Türkiye'nin Avrupa'ya göre ne ifade ettiğidir. Herhalde Türkiye'nin yeni Avrupa hayatında faal bir mevkii olacaktır. Nitekim bu onun eskidenberi almış olduğu mevki idi. Şu farkla ki bu sefer, esas eskisi gibi baskı değil bütün kavimlerin eşitliği fikri olacaktır."[17]

Son olarak, Batının önemli yayın organları adına uzun yıllar Türkiye'de kalmış gazeteci David Hotham'ın, üzerinde durulması gereken

17 Hilmi Ziya Ülken, *Keyserling'e Göre Türkler*, *"Türk Düşüncesi" Dergisi*, C. I, sayı: 2, s. 110 vd.

gözlemlerini ele almak istiyoruz. Hotham, görmesini bilen, zeki ve kültürlü bir insan olarak bizim ilgimizi çekecek şeyler söylemektedir:

Dilimize *Türkler* başlığı altında çevrilen eserinde yazar konumuzla ilgili bölüme şöyle giriyor: Türkler ne tür bir halktır? Artık bu sorunun üzerine eğilmenin zamanı geldi. Çünkü onları pek iyi tanımıyoruz. Türk, çok ilginç bir tiptir. Türkleri başka hiçbir ulusla karşılaştıramazsınız. Ortadoğu'da yaşadıkları halde, Araplardan son derece farklıdırlar. Onların hâlâ Avrupalı olmadıklarını söyleyenler çıkabilir ama Asyalı da değildirler. Türkler ne Asyalı ne de Avrupalı olmadıklarına göre, en-çok eski düşmanlarına, fakat yeni dostlarına yani Ruslara benzetilebilir. Aralarında sanıldığından çok ortak yönler vardır... Bir Türk genellikle zıtlıklarla doludur. Ruhunda yalnız Doğu ve Batı değil, ayrıca çiğ bir aşağılık kompleksi ile karışık yoğun bir kibir, yabancılara karşı-aşırı bir konukseverlik ve içtenlik bakımından dünyada eşi olmayan bir ulustur... Türkiye'ye ilk defa gelenler önce bunlar karşısında çarpılırlar. Türk tembel ve duygusuzdur (? T. A.) ama Avrupalı, Türk işçisinin çok iyi çalıştığını her yerde söyler.

Türkler, başka hiçbir ulusta rastlanmayacak biçimde devlet otoritesine karşı saygı besler, buna karşılık, bireysel özgürlüğe karşı aşırı düşkünlüğü vardır. Kendisini yönetecek bir diktatörün peşinde koşar fakat ille de demokrasi diye diretir. Türkler inatçı ve sessizdir, ama duygulu ve güzel konuşurlar. Görülmemiş derecede ciddi insanlar oldukları halde, bir Nasreddin Hoca yetiştirmişler ve onu yaşatmaktadırlar.

Türklerin belirli bir noktadan sonra zıvanadan çıktıkları da bir gerçektir. Fakat normal şartlar altında bir Türk, dünyanın en kibar, yardımsever, en içten dostudur. Kimseyi kırmak istemez. Türkiye'de geçirdiğim süre içinde daima büyük bir anlayış ve nezaket ve insanlıkla karşılaştım. Sekiz yıllık ikametim sırasında bir tek Türk bile bana kırıcı bir uyarıda bulunmadı. Daima insanî bir anlayış gösterdi."[18]

Bu hükümler içinde Hotham'ın Türklerin devlet otoritesine ve liderlere karşı gösterdikleri itaat ve körü körüne denilebilecek bir uyma ve peşinden gitme bence en önemli karakter özelliğidir ve hemen bü-

18 David Hotham, *Türkler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 174.

tün gözlemciler tarafından, vurgulanmaktadır. Şimdi bu hükümlerle son elli yıl içindeki demokrasi hayatımız arasında bir ilişki kurmaya çalışalım.

Milli Karakterimiz ve Demokrasimiz

Demokrasinin tarih içindeki macerası dikkatle takip edilirse, bunun o kadar kolay işleyen bir mekanizma ve rejim olmadığı açıkça görülür.

Her milletin kendine has özellikleri, eğitim seviyesi, sosyal yapısından ötedenberi gelen pürüzler, demokrasinin hazır bir elbise gibi alınıp sırta giyilebilecek birşey olmasına engel teşkil eder. Dolayisiyle milletlerin tek kalıptan çıkma, fabrika işi bir "demokrasi" yerine, milletin bünyesine uygun bir şeklinin bulunması için çaba gösterilmesi gerekir. Bizi bu kanaatimizi ifadeye zorlayan en son sebeb, yukarıdaki küçük araştırmamızın sonucudur. Mademki Türk Milleti'nin ana karakteri, tarihte hemen herkes tarafından, askerî bir ruhla liderlerine, şeflerine büyük bir sadakatle bağlanıp onun peşinden adeta körü körüne gitmek eğilimi olarak tesbit edilmektedir ve bu nitelik günümüzde dahi gözlemlenen bir gerçektir, o halde Türkiye'de tatbik edilip uygulanacak demokrasinin özellikleri ve bize uygun düşen şekilleri üzerinde kafa yorup, doğruların bulunması gerekir. Bunu yapmamızda bir zorunluluk olduğu ortadadır. Çok partili demokratik hayata geçtiğimiz son elli yıllık dönemde yaşananların bu hususta birtakım ipuçları verdiği rahatça ileri sürülebilir. Türk Milletinin Karakteri hakkındaki açıklamalardan da sezildiği, hattâ açıkça görüldüğü gibi, ortada klâsik bir demokrasi denemesinin sağlıksız sonuçlara ulaştığı inkâr edilemez. Bu rahatsızlığın en büyük işaretleri, demokratik mekanizmanın zaman zaman tıkanıp, işlemez hale gelmesi şeklinde tezahür etmektedir.

Son elli yıl içinde olanlara bir göz atmak bize durumu açıkça gösterecektir. Çok partili sisteme geçtiğimiz dönemde, herkes bir partinin daha doğrusu bir Parti Programı'nın etrafında toplanacağına, bir liderin peşine düştü. Fertleri, fikirler değil, şahıslar ilgilendiriyordu. Bir kere bir partinin başkanını seven ve ona bağlanan insanlar, bir askeri lide-

rin, komutanın arkasından giden askerler haline geliyordu. Liderin her sözü ve emri artık mutlak şekilde uyulması gereken bir nas, doğma, karşı partinin lideri düşman komutanı ve taraftarları da düşman askerleri gibidir. Kahvehaneler bile ayrılmıştır. Parti başkanlarının en sivri, demokrasiye aykırı, kanunsuz emir ve işaretlerine bile körü körüne uyulur ve bu yüzden liderin tehlikeye sürüklediği ve bunun sonuçta onun hayatına mal olacağı akla bile getirilmez. Bu yüzden demokrasinin en önemli işleme araçlarından biri olan "istifa müessesesi" hemen hiç başvurulmayan bir yoldur. Bu hâlâ öyledir. Çoğunluğu ele geçiren parti, artık azınlıktakiler aleyhinde istediğini yapabilir. Çünkü vaktiyle devletin başındaki zatın dediği ve ilkel zihniyetini gösterdiği şekilde, parti sefere çıkmış bir ordu gibidir. "Çay geçilirken at değiştirilmez." Bunu istemek vatana hıyanet gibi görülür. Karşı kuvvetin ezilmesine kadar savaş sürmelidir. Onların hakları diye birşey akla bile getirilmez.

Eski bir hukukçu olarak beni en çok rahatsız eden olaylardan biri, sonunda feci bir akibete uğrayan bir başvekilimizin çevresinde (ki kendisi partinin başkanı, lideri, kumandanı idi) memleketin seçkin en aşağı 60 hukukçu milletvekilinin bulunmasi idi. Bunlardan ciddi hiçbir itiraz ve ikazın geldiğini duymadık. Çünkü "askerler itiraz etmez, itaat eder."

Bu meseleler ayrı uzun tetkikleri gerektirir fakat acaba demokrasimizin daha sağlıklı bir yola girmesi için, millî karakterimizin yönünde ve paralelinde ne gibi, kurumlar getirilebilir veya mevcutlar tadil edilebilir? Demokrasimiz madem ki liderlere sıkı sıkıya bağlanma sonucu arızalara uğruyor, o halde Parti başkanı liderlerin üstünde bir lider bir "Kağan, Hanlar Hanı" (Caferoğlu) bulmalıyız ve gerektiğinde onun etkili müdahalesi ile meselelerin düğümlenmeden çözülmesine imkan sağlamalıyız. Şu anda düşündüğümüz ilk formül, geniş yetkilerle donatılmış ve milletçe seçilmiş bir devlet başkanının başa geçirilmesidir. Bu başkan, demokrasinin tıkanmalarını, geniş yetkilerine dayanarak, Meclisi fethetmek, hükümeti iş başından almak, âcil, etkili, kanun ve kararların çıkarılmasını gerçekleştirmek suretiyle işlerin pürüzsüz yürüyebilmesini sağlayabilir. Şüphesiz bu yolun da her kurum gibi bazı mahzurları olacaktır.

Önemli bir mahzur Cumhurbaşkanının bir diktatör haline gelmesi ihtimalidir. Fakat hiçbir mahzuru veya muhtemel tehlikesi olmayan bir sosyal kurum da galiba ancak ütopyalarda rastlanan bir Zümrüdüanka'dır ki, hiçbir zaman bulunup yakalanması mümkün olmaz.

Selçuklu Tarihçilerimizde Siyasî ve İdeolojik Düşünceler

Berlin'de 1984 yılında Selçuklu Tarihçiliğimiz hakkında önemli bir kitap çıktı. Konuya duyduğumuz büyük ilgi sebebiyle dikkatle ve bazı yerlerini defalarca okuduğumuz bu ilgi çekici eserin tarihçilerimiz tarafından derhal incelenip, cevaplandırılacağını umuyor ve ne diyeceklerini merak ediyorduk. Aradan yıllar geçti, bildiğimiz kadariyle hiçbir yankı duyulmadı. Eserin yayınlanmasından neredeyse on yıl geçtiği halde, ağır şekilde tenkid edilen tarihçilerimizden ses çıkmaması üzerine, belki fikrî bir kıpırdanmaya yol açar ümidiyle bu eser üzerinde durmak istiyoruz.[1]

Tarihimiz hakkında yazılmış önemli bazı kitaplarda, hoşumuza gitmeyen hükümler var diye, bunların bilinmezlikten gelinmesi bizde bir huy haline gelmiştir. Bu neviden sessiz protestoya uğrayan kitapların başında 1953 de yayınlanan Münih Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü'nun Başkanı Prof. Babinger'in Fatih Sultan Mehmed hakkındaki 600 sahifelik eseri gelir. Gazetelerde veya popüler tarih dergilerinde çıkan ve küfürden ibaret birkaç yazı dışında, ilim adamlarımızın ciddi birşey yazmamaları üzerine Nadir Nadi, "Uyku Hastalığı" başlıklı bir yazı yazmış, burada ilgisizliğimiz acı acı tenkid konusu edilmişti. Başka ve yeni bir örnek ise, değerli bilim adamı Mikâil Bayram'ın Ahi Evran'ın kim olduğu, eserleri hakkında yaptığı buluşlar ve Bacıyân-ı Rûm Teşkilatının mahiyeti hakkındaki iddialarının üzerinde kimsenin hiç durmama-

1 Yurt dışında önemli iki tenkidin biri tanınmış tarihçi P. Wittek tarafından yapılmış diğeri Osmanlı Tarihinin büyük uzmanı H. İnalcık'ın kaleminden çıkmıştır.

sıdır. Acaba bu büyük ve keşif mahiyetindeki önemli meseleler, reddedilmek için de olsa neden hiç ele alınmayıp bilinmezlikten gelinir? Rakibi susarak öldürmek, galiba bize mahsus bir Şark âdeti olsa gerektir.

Strohmeier ismindeki genç bir Alman tarihçisinin Selçuklu Tarihçilerimizi belirli bir açıdan inceleyen kitabı üzerinde burada kısa ve noksan olsa da, biraz durmak istiyoruz.

I. Eserin Tanıtımı ve İçindekiler

Genç yaşta feci bir yangın sonucu kaybettiğimiz çalışkan ve kabiliyetli bir ilim adamı olan Doç. Dr. Klaus Schwarz'ın kendi ismiyle kurduğu ve bizim tarihimizle yakından ilgili değerli birçok eser yayınlayan Klaus Schwarz Verlag'ın "Islamkundliche Untersuchungen" dizisinin 97. cildi Martin Strohmeier'in yazdığı, burada ele alacağımız kitabıdır: *Seldschukische Geschichte und Türkische Geschichtswissenschaft Die Seldschuken im Urteil Moderner Türkischer Historiker*, Berlin, 1984, 237 sahife. Selçuklu Tarihi ve Türk Tarih İlmi-Modern Türk Tarihçilerinin (Selçuklular Hakkındaki Hükümleri) başlığını taşıyan eser, aslında (adıgeçen serinin çoğu kitapları gibi) bir doktora tezi olup, değerli bulunarak, ayrıca yayınlanmıştır. Freiburg i. Br. Üniversitesinde, tanınmış Profesör Hans R. Roemer yanında hazırlanmış bir doktoradır. Kitabın yazarı bir süre Türkiye'de de bulunmuş ve Türkçe kaynakları ve malzemeyi tesbit etmiştir.

Büyükçe sayılabilecek kitabın içindekiler kısmını, eser hakkında açık seçik bir fikir vermek amaciyle ve daha önce bazı yazılarımızda denediğimiz gibi, konuya yakın ilgi duyanlar için yararlı olduğunu gördüğümden; akıcılığı bozup, yazıya kuruluk getirmesine bakmadan, aşağıda ufak kısaltmalarla Türkçeye çeviriyorum.

İçindekiler

1. Giriş
   1.1 Milliyetçilik, Koloniciliğin Tasfiyesi ve Tarih Yazıcılığı
   1.2 Araştırmaların Durumu, Çalışmanın Amacı
   1.3 Son 150 yılda Milletlerarası Selçuklu Araştırmalarının Gelişmesi

BÖLÜM I - Modern Türk Tarihçiliğinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1850-1980)

2. Tarihi Çerçeve
   2.1 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti
   2.2 20. Yüzyılda Türkiye (T. C.)
3. Ananevi Osmanlı Tarihçiliğinden Milli Tarihe
   3.1 19. Yüzyıl ikinci yarısında Vak'anüvislik: Devamlılık ve Değişme
   3.2 Objektif ve Milli Tarih: Ziya Gökalp
   3.3 Türk Tarih Araştırmalarının 20 Yüzyıl başındaki durumu hakkında Köprülü'nün görüşleri: Yeni bir tarih anlayışının ilk adımları
   3.4 "Anadolucu" Tarihin bir temsilcisi: Mükrimin Halil Yinanç
4. Türkiye Cumhuriyetinde Tarih Tetkikleri
   4.1 Milli Devletin Yeni Tarih Görüşü: Türk Tarih Tezi
   4.2 Batılı ve Doğulu Araştırıcıların Türk Tarihçiliğini Tenkidleri
   4.3 Türk Tarih Araştırmalarının Bugünü: Üniversiteler Araştırma Kurumları
   4.4 Türkiye'de Tarih Araştırmalarında Yeni Eğilimler

BÖLÜM II - 20. Yüzyıl Türk Tarihçiliğinde Selçuklular

5. Selçuk Tarihinin değerlendirilmesi: Anadolu Selçuklu Devleti ile Türkiye Cumhuriyetinin müşterek yönleri
6. Oğuzlarda ve Selçuklularda "Sınıfsız Toplum ve Halkçılık" (M.A. Köymen)
7. Eski Büyüklük ve Yeni Buhranlar: Osman Turan'da Tarihçilik ve Siyasi Düşünce
8. Okul kitabı yazarı olarak Üniversite Profesörü: Tarih İlmi ve Tarih Ders kitapları arasındaki karşılıklı bağımlılık (İ. Kafesoğlu)
9. Dünya tarihinde Selçukluların Rolü: İslam Medeniyetini Yenilemek mi Çökertmek mi?
10. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasının Sembolü Olarak Malazgirt
11. Bizans Konusunun Türk Tarihçiliğinde Ele alınışı
12. Türk Feodalizmi Meselesi
13. Özet

BÖLÜM III - EKLER (s. 237-267)

2. Eser Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Kitabın aslında bir doktora tezi olduğunu söylemiştik. Tabiatiyle bir doktora tezi, yazarının gençlik ve acemilik çağında yazılmış olur ve ekseriya da ilk önemli ilmi araştırmasını teşkil eder. Bu bakımdan bazı kusurları olabilir. Fakat unutulmamalıdır ki bu yazarın şahsiyeti ve ehliyeti, becerisi ile ilgili bir konudur. Yüksek kabiliyetli birçok bilginin doktora tezi, pek uzun bir süre sonra bile dünyada aşılamamış seviyede bir ilmi araştırma olarak kalabilmektedir. Sadece W. Barthold'un Türkistan hakkındaki doktorasını burada hatırlatalım. Bu bakımdan sırf doktora tezi olduğu için, eski tarihçilerin doktoraları "acemi işi" diye reddetmeleri, küçümsemeleri uygun olmaz. Strohmeier'in eserini ele alıp değerlendiren iki tarihçiye rastladık. Bunlardan biri, Almanya'nın Hamburg Üniversitesi'nin meşhur Orientalisti Berthold Spuler (ki o da artık hayatta değildir) in değerlendirmesidir. Diğeri ise memleketimizde Selçuklu Tarihçisi Mehmet Altay Köymen'in çok kısa ve küçümseyen satırlarıdır.

Spuler, "müellif, Hans R. Roemer idaresinde, dinî ve genel dünya görüşleri ile Tarih yazımı arasında, her yerde raslanan bağları Türk Selçuklu tarihçilerinde ustaca tesbit ve tasvir etmiştir.. Bu satırların yazarı (Spuler) tarafından gayet iyi tanınan Turan, Köymen ve Kafesoğlu hakkında yazdıkları ile bizim bildiklerimiz birbirine tamamen uymaktadır" diye eseri beğendiğini göstermiştir.[2]

Mehmet Altan Köymen ise eseri gören ve okuyan bir Selçuklu Tarihçimiz olarak, gayet olumsuz hükümler vermektedir. "Selçuk Dergisi"ndeki bir yazısında şöyle demektedir:

"Dr. M. Strohmeier adlı bir Alman tarihçisinin yazdığı.. kitabı (bu yazımın) konusu yapacaktım. Fakat kitabı getirtip okuyunca ele almağa değmediğini gördüm. Başlıca F. Köprülü, M. H. Yinanç, M. A. Köymen, O. Turan ve İ. Kafesoğlu üzerinde duran Alman tarihçi bilhassa son üç tarihçinin Selçuklu Devri Türk Tarihi ile ilgili eserlerini değerlendirecek yerde [? Aşağıda eserin konusu ve bu tenkidin geçersizliği hk. bilgi verilmiştir T. A.] günlük olaylara dair yazdıkları yazıları ele almakta,

2 *Der İslam*, Bd. 63, H. 1 (198 ?)

bunlardan sadece.. Köymen'i Atatürkçü olarak göstermekte, Oğuzların sınıfsız toplum yapısına sahip oldukları yolundaki Köymen'in görüşünü uzun uzun tesbit (tenkid T. A.) etmekte, aklınca çelişkiler yakalamaktadır.. Alman tarihçi yerli ve yabancı belli bir temayülün (Sol'un) temsilcilerine dayanarak Köymen'i tenkid ediyor, Türk tarihçiliğini bu temayüle göre (? T. A.) değerlendiriyor. Alman tarihçinin bu eserinin Selçuklular bakımından ele alınacak bir ilmi hüviyete sahip olmadığını görünce yeni bir konu (seçtik)"[3].

Şimdi göreceğimiz gibi, eserin konusu ve amacı gözönünde tutulunca, Köymen'in tenkidini hayretle karşılamamak mümkün değildir. Evvela müellif maksadını güzelce izah etmiştir. Onun maksadı, Türk Selçuklu Tarihçilerinde siyasi ve ideolojik fikir ve kanaatlerin, eserlerinde yer alıp almadığını ve bunun hangi konularda olduğunu tesbittir. Yoksa bu eserlerin tarihi kaynaklar bakımından, incelenip tenkidi değildir. İlmi bakımdan, bir tarihçinin çeşitli siyasi fikir ve ideolojik düşüncelere, akımlara kapılarak eserini yazması onun aleyhinde bir durumdur. Tarih tam bir objektifliğin en zor sağlanabildiği bir ilim dalıdır. Çünkü yazarın yetişmesi, milletine ve vatanına bağlılığı gibi faktörler onun tamamen tarafsız ve objektif düşünmesine engel teşkil eder. Fakat iyi bir tarihçinin imkan nisbetinde bu manilerden kendini kurtarması gerekir. O halde Strohmeier'in üzerinde uzun uzun durması tarihçinin aleyhinde bir durumdur. Çünkü bu onun siyasi ve ideolojik kanaatlerin esiri olduğunu ve ilmi objektiflikten uzak bulunduğunu gösterir ki Köymen, bu eserde (kendisinin de belirttiği gibi) en fazla yer verilen üç tarihçiden biridir.

Amacı belli ve açıkça belirtilmiş bir eserin "SelçukluTarihi hakkındaki eserlerimizi değerlendirecek yerde günlük olaylara dair yazılmış yazıları ele alınış" diye tenkide kalkışmak, konuyu hiç anlamamak, demektir. Bu bakımdan Köymen'in Strohmeier hakkındaki hükmünün hiçbir ciddi değeri yoktur.

3 Mehmet Altay Köymen, *Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi*, Selçuk Üni. Selçuk Dergisi, yıl 2, sa 1 (1986).

3. Üzerinde En Fazla Durulan Selçuklu Tarihçilerimiz

Strohmeier, eserinde çeşitli münasebetlerle birçok tarihçimizin isminden bahsedip bazı münferid meselelerdeki fikir ve kanaatlerini, hükümlerini, özellikle tanınmış Batılı tarihçilerin tenkidlerinden faydalanarak, eleştirmişse de, bunların içinde aşağıda sayılacak olanlar üzerinde bilhassa uzun uzun durmuştur. Bunlardan Köprülü üzerinde duruşu, daha çok onun hakkında lehte hükümler vermek, bilgi vermek içindir. Diğer bazı Selçuk tarihçileri (Faruk Sümer gibi) üzerinde az duruşu kitabın amacı ile ilgilidir. Müellif, değerli Hocam Sümer'de kendi konusu bakımından tenkide şayan fazla birşey bulamamıştır. Bu da gerek Sümer, gerek benzeri isimlerin eserlerinde ilmi esaslardan ayrılma ve siyasi veya ideolojik fikirlere pek raslanamamasındandır.

Üzerinde ısrarlı şekilde durulmuş tarihçilerimiz:

Mehmed Fuad Köprülünün durumuna değindik.

Mükrimin Halil Yinanç (Anadoluculuk) akımına kapılması nedeniyle,

Osman Turan, Alpaslan Türkeş'in M. H. P.'sinin ideolojisine yakınlığı sebebiyle,

İbrahim Kafesoğlu, hemen tümüyle ilimden ziyade ideolojik fikirleri eserlerinde ve ders kitaplarında sergilemesi nedeniyle,

Mehmet Altay Köymen, özellikle "Halkçılık" Prensibini "Sınıfsız Toplum İddiası halinde Selçuklularda (Oğuzlarda) tatbike kalkışması ve benzeri fikirleri nedeniyle, hakkında uzun sahifeler ayrılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi, üzerinde uzun uzun durulması esas itibariyle, ilgili, tarihçinin lehinde bir durum değildir. Zira bir tarihçi siyasi ve ideolojik fikirlere ve kanaatlere, akımlara ne kadar çok yönelirse, ilimden, daha doğrusu ilmi tarafsızlıktan tarihi gerçeklerden o nisbette uzaklaşmış olacaktır. Şimdi sırasiyle adlarını saydığımız tarihçilerimiz hakkında kitabda dağılmış olarak söylenenleri kısaca, bir arada ve yapabildiğimiz kadariyle doğru nakletmeğe çalışalım.

a) M. Fuad Köprülü

Bu satırların yazarı, "genial tarihçimiz" Köprülü'ye duyduğu hayranlık sebebiyle Strohmeier'in onun hakkında yazdıklarını çok merak etmiş ve Köprülü için ayrılan uzunca açıklamalarda, siyasi ve ideolojik saplantılar yüzünden yapılmış tenkidler göremeyince, müellifin dikkatini takdir etmişti. Çünkü kanaatimizce Köprülü, ilmin haysiyetini herşeyin üstünde tutmuş büyük bir zekâ ise de ilim hayatında şüphesiz bazı yanılmalara düşmüştür. Fakat kendine daima ilmi objektifliği rehber almıştır. Bazı kimselerin onu alelade bir tarihçi ve özellikle Demokrat Parti'yi kuran dört kişiden biri, sonraki Dışişleri Bakanı gibi düşünmekte ve görmekte olduklarını, örnekleri ile bildiğimden biraz açıklama yapmak istiyorum.

Mercan İdadisini bitirdikten sonra Hukuk Fakültesine bir süre devam eden Köprülü, kendi ifadesine göre "burada öğrenebileceği birşey olmadığını görerek" Fakülteyi terketmiştir. Mesela benim de Hocam olan Batı'yı da Doğu'yu da bilen bir hukukçu olarak ün salmış bir bilginin "Kadılık" hakkındaki açıklamalarını, tarihçi gözüyle zaman içindeki birçok değişmeleri gözönüne almadan yapılmış gayrı ilmi izahlar olarak, nitelemiştir.[4]

Ziya Gökalp'ın dikkatini çeken bu keskin zekâlı, üstün yetenekli genç, onun İttihat Terakki içindeki nüfuzu sayesinde Darülfünun'da Müderrisliğe (Profesörlüğe) getirilmiştir. Daha henüz 23 yaşındadır. Fakat yüklendiği bu ağır görevin altında ezilmemiş bilakis kısa sürede birbiri ardına çıkardığı eserleriyle Dünya ilim âleminin de dikkatini ve takdirini kazanmış bir isim olmuştur. İşte bilen bilmeyenin lâfını çok ettiği Lise diplomalı, Köprülü sonradan Heidelberg, Sorbonne Üniversiteleri dahil birçok Üniversiteden fahri doktorluk ünvanını almış, Rus İlimler Akademisi dahil birçok önemli ilim kurumlarında muhabir üyelik sıfatını kazanmıştır.

Böyle bir ilim adamının, ilmî çalışmalarında bir takım peşin hükümler ve saplantılarla, ilmin tarafsızlık ilkesine gölge düşürmesi beklenemezdi.

---

4 "Kadı", *İslâm Ans.*

F. Köprülü, Milliyetçi bir insan olmakla birlikte, kendisini asıl görevinin gerçeğin araştırılması olduğunu şöyle vurgulamıştır:

"Ben ilme ve insanlığın iyiye ve doğruya gittiğine inananlardanım bundan otuz sene evvel (1910)da olduğu gibi bugün de insaniyetçi Türk Nationalizminin heyacanını kalbimde ve kafamda taşıyorum. Lakin *tarihi realiteyi ararken, herşeyden evvel ilmi bir hakikatin hizmetkârı olduğumu unutamam!*"[5]

"Her türlü prejüjelerden ve şovenizmden ari olarak, insanlığın hayrı namına yalnız hakikati arayan, hakikî ilimdir ve onun mukaddes meşalesini ellerinde tutan hakikî ilim adamlarıdır."[6]

Köprülü birinci ibareyi, kitabının önsözünde yazmış, diğer sözleri 1952'de İstanbul'da toplanan XXII. Müşterikler Kongresini açış nutkunda, dünyanın sayılı ilim adamları önünde söylemiştir. Bu söylediklerini de bizce eserlerinde gerçekleştirmeğe özen göstermiş bir bilginimizdir. Bu nedenle de Strohmeier'in onda siyasi ve ideolojik, ilme ters düşen iddialar bulması kolay değildi. Gerçekten, müellif kitabında gerçi ondan çok bahsetmiş, fakat bunu onun başka yönleri için yapmıştır. Strohmeier'e göre Köprülü, "Modern Türk Tarih ilminin kurucusu"dur. Onun öğrencileri tarafından kurulmuş bir "Köprülü Okulu"nun mevcudiyetinden sözetmek mümkündür. Köprülü'nün Osmanlı Tarihçilerini tenkid eden yazılarına da değinen müellif, eserlerinin Batı ilim aleminde büyük bir takdir topladığına işaret ederek bunlara örnek olarak "İlk Mutasavvıflar" ve Paris Üniversitesinde verilen derslerden oluşan "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" gibi eserlerini gösterir.

Ancak onun Bizansın Osmanlı Müesseselerine Tesiri meselesi tezinin bazı yönlerden Batılı araştırıcılar tarafından nasıl tenkid edildiğine dair açıklamalar yapar. Burada çok kısa olarak hemen belirtelim ki, Köprülü bu nefis araştırmasında, Bizans etkisini toptan inkâr etmemiş ancak bunun direkt Bizans'tan Türklere değil, dolaylı olduğunu vurgulamış ve Batılı birçok bilginin pekçok iddiasını ve peşin hükümlerini, her zamanki müthiş zekâ ve bilgisiyle adeta perişan etmiştir. Batılılar

5 W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, Ank. 1963, s. XXIII.

6 Aynı eser, s. 353.

bütün tenkidlere rağmen ondan pekçok şey öğrenmişler ve bu üstün insan önünde saygı duymuşlardır.

b) Mükrimin Halil Yinanç

Strohmeier, meşhur tarihçimiz Mükrimin Halil'in araştırmalarında siyasi ve ideolojik fikirler ararken, onun daha Mülkiye (şimdiki Siyasal Bilgiler Fakültesi) de öğrencilik yıllarında katıldığı bir "Anadoluculuk" düşüncesi ve *Anadolu Mecmuası*'nda yazdığı bir iki yazısına dayanarak "Anadoluculuk" cereyanına kapıldığını ve eserlerinin böylece siyasi bir düşünce ile belki gölgelendiğini ima edercesine, bilmeyenleri yanıltacak bir ifade kullanmaktadır. "Anadoluculuk" lâfını bulunca tam da eserinde incelenen konuya uyan bir durumla karşılaştığı zehabına düşen, yazar, bizce eserinde raslanan bazı hatalardan birini yapmıştır.

"Anadoluculuk" nasıl birşeydi? Bunun en güzel açıklaması bu cereyanı temsil eden bir kitap yazdığı gibi (ki bu kitap basılmayıp, Mülkiye öğrencileri arasında okunmuş bir kitap olarak kalmış) "Anadolu" isminde bir de Dergi çıkaran Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma Tarihi*'nde şöyle açıklanmaktadır:

"İkinci Meşrutiyetin Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık şeklinde üç yaygın ideolojisine tepki halinde Mütareke'de doğan (fikir) hareketlerinden biri "Memleketçilik" idi. Bu hareketin ilk tohumu Türk Ocağı içinde "Büyük Türkçülük"e karşı "Küçük Türkçülük" veya "Türkiyecilik" şeklinde 1917'de atılmış bulunuyordu. Ondan iki yıl sonra Mülkiye sıralarında (1919) Anadolu'yu Türk Kültürünün gerçek kaynağı gibi gören yeni bir cereyan doğdu. Bu fikri Henri Lichtenberger'in "Richard Wagner, Poet et Penseur" eserine dayanarak, ileri sürmeğe başladım. Elyazma olarak "Anadolu Dergisini Reşat Kayı ile birlikte 12 sayı çıkardım (1335/36-1918-19). Yine Mülkiyede "Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri" adlı bir kitap yazdım (1919). Öğrenciler arasında yayılan ve okunan bu kitap yayınlanmadı, öğrenciler arasında okundu. Bu harekete ilk önayak olan Mükrimin Halil oldu. (O da Mülkiyede okumuş, sonra Edebiyat Fakültesini de bitirmiştir T. A.) İslam tarihine yönelmiş olan araştırma şevki birden bire Anadolu tarihine çevrildi.

Taşkın mizacı bu harekete hemen yarı siyasî bir şekil vermeye meyletti."[7]

Mükrimin Halil'in Anadolu Mecmuası'nda (1. 2. ve 3. sayılarında) 1924 yılında yayınlanan iki makalesi kısmen sadeleştirilerek, Hareket Yayınları arasında "Milli Tarihimizin Adı" başlığı altında neşredilmiştir. Özet olarak, Türk cemaati ve cemiyetlerini (Osmanlı, Selçuklu) gibi Hanedan isimleriyle isimlendirmeği ilim dışı ve manasız bulan Yinanç, Osmanlı Türkleri namıyla bir Millet mevcud olmadığı için (Osmanlı Türkleri Tarihi) de olamaz, der. "Türk Tarihi" deyince.. (bütün dünyada geniş alanlara yayılmış Türk kavmine mensup bütün illerin ve ulusların tarihi akla geldiğinden.. bu isim hassaten bizim milli tarihimizin ismi olamaz.

"Anadolu'ya göç edip vatan edinen Türkler.. kati olarak bu kıtada yerleşmişler ve ayrı bir devlet ve medeniyet vücuda getirmişlerdir.. O halde tarihimizin ismini de şöyle söyleyebiliriz: Anadolu Türkleri Tarihi veya sadece Anadolu Tarihi[8]."

İşte Mükrimin Halil'in Anadoluculuğundan birkaç cümle. Bu ve benzeri aslında haklı fikirlerini, Strohmeier'in aradığı esaslara uygun bir siyasi akım veya ideolojik (ilme, ilmin objektifliğine zarar veren) fikirler gibi şüphesiz göremeyiz. Esasen genel olarak Hilmi Ziya Ülken ve çevresindeki çok genç kimselerin, çok kısa süren bu akıma gerçek bir fikir akımı mahiyeti veremediklerini söylemek yanlış olmaz, sanıyoruz. Kaldı ki Mükrimin Halil, kaynak toplamadaki müthiş titizliği ve hayranlık veren gayretleri bir yana, yazarken de çok titiz çalışan ve yazdığı herşeyi geniş kaynak bilgisine dayandıran ve böylece, subjektif bir takım hüküm ve kanaatlerden kaçan bir tarihçimizdir. Onun Anadolunun İslamlaşmasında, gelen kabileleri adedlerini sıralayarak adeta matematik bir kesinlikle Anadolu'nun Türkleşmesini izah edişini hayranlıkla okumamak elde değildir.

Böyle bir tarihçi, sonraları Halikarnas Balıkçısı gibi, şair tabiatlı ve coşkulu bazı fikir adamlarının, Anadolu'daki Kültürü, ta eski Hitit,

7 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaşlaşma Tarihi*, 2. Baskı. İstanbul, 1966, s. 470-71.

8 Mükrimin Halil Yinanç, *Milli Tarihimizin Adı*, İstanbul, 1969, s. 11 vd.

Yunan ve Roma gibi eski Anadolu kültürlerinin devamı gibi gören hayalî düşünce sahibi edebiyatçılarla karıştırmak ve özel ve eski bir "Anadoluculuk" tezi bulup çıkarmak bizce gerçeklere uygun düşmemektedir.

Yukarıda Hilmi Ziya Ülken'in Mükrimin Halil hakkında daha Mülkiye öğrencisi iken "İslâm Tarihine yönelmiş olan araştırma şevki"nden sözettiğini kaydetmiştik. Onun İslâm'a ve İslâm tarihine olan aşkı hemen bütün hayatınca devam etmiştir. Sohbetlerinde bu konulara ne kadar çok yer verdiğini ve anlatırken nasıl heyecanlandığını tanıyanlar, nakletmektedir.

Yinanç'ı yakından tanıyan Sadi Irmak onun hakkında şunları yazıyor:

"Mükrimin, halis bir Türk milliyetçisi ve tertemiz müslümandı. Kur'an'ı en iyi anlayan ve anlatan o idi. Ulu Peygambere ve büyük halifelere hayranlık ve saygı ile dolu idi."[9]

Böyle bir insanı, yukarıda belirttiğimiz, araştırıcı titizliği unutmamak şartıyla olsa olsa "İslâmcılık" akımının bir mümessili gibi görmek, belki mümkündür. Anadoluculuk gibi, fikri boyutları ve gerçek karakteri henüz vuzuha kavuşmadan kaybolmuş bir akıma Mükrimin Halil'in oturtulması bize pek isabetsiz gelmektedir.

Strohmeier'in asıl üzerinde durduğu üç Selçuklu tarihçimiz ise Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu ve Mehmet Altan Köymen'dir. Ne yazık ki ilk iki tarihçimiz vefat etmişlerdir. Bugün Köymen eski kuşaktan hayatta kalmış yegane Selçuklu Tarihçimizdir. Şimdi sıra ile bu tarihçilerimizi ele alalım.[10]

c) Osman Turan

Selçuklu Tarihçilerimiz içinde, Cumhuriyet Döneminde, Selçuklu Tarihine en fazla katkısı olmuş ve bu alandaki bilgilerimizi genişletmiş olanın Prof. Osman Turan olduğunu söylersek sanırım hemen herkes buna katılacaktır. İncelediğimiz eserin yazarı da Osman Turan'ı genişçe ele alıp tenkid ettikten sonra, onun özellikle Selçuklu Tarihine dair çok

9 *Mükrimin Halil Yinanç'tan Sohbetler*, İst. 1962, s. 55 (Derleyenler: R. Alpayer-Ş. Özatalay).

10 Köymen de 1993 yılında vefat etmiştir.

değerli belgeler, vakfiyeler yayınlayarak büyük katkılar sağlamış bir tarihçi olduğunu unutmamak gerektiğini vurgulamıştır.

İslâm Ansiklopedisi'nin Türkçe neşrinde, "Selçuklular maddesini önce Osman Turan yazmış fakat arada çıkan ihtilaf sonunda madde Kafesoğlu'na verilmiş ve kısa zamanda tamamlanmış ve yayınlanmıştı. Turan, bu maddenin büyük ölçüde kendisininkinden intihal olduğunu iddia ve inandırıcı deliller ile ortaya koymuş, Kafesoğlu nedense bir cevap verememiştir[11]. Aradaki büyük fikri kavgaya rağmen Kafesoğlu, Selçuklu tarihçiliğimizi incelediği bir yazısında (1973) "O. Turan halen de Anadolu Selçuklu Tarihini en iyi bilen mütehassıs durumundadır" demekten kendini alamamıştır[12].

Köprülü'nün yanında ilk doktorayı hazırlamak ve onun asistanlığına getirilmiş olmak da bizce hakkında en iyi tezkiye sayılmalıdır.

Strohmeier, Turan'ın eserlerinde siyasi ve ideolojik düşünceleri ararken, önce onun siyasi hayatını ele almakla başlar.

Siyasi hayata Hocası Köprülü gibi Demokrat Parti'de başlayan ve milletvekili seçilen Turan, 1960 daki askerî darbeden sonra Yassıada'ya gönderilir ve Köprülü ile birlikte beraat eder. Adalet Partisi'nin kurulması üzerine bu Partinin içinde yer alarak tekrar milletvekili seçilir ve Partinin milliyetçi-mukaddesatçı grubunun sözcülüğünü yapar. Daha sonra, Parti yönetiminde Sol Temayüller görerek, Partisinden ayrılır (1967). Bu defa da Milliyetçi Hareket Partisi'ne yani Türkeş'in Başkanı olduğu Partiye geçer. O. Turan, 1965'de Türk Ocağı'nın Başkanlığına seçilir ve Türk Yurdu Dergisi'ni çıkarır. Yazdığı başyazılarda Atatürk Reformlarına karşı, tenkid mahiyetinde yazılar yazar. Fikirleri nedeniyle Türk Tarih Kurumu'ndan ihraç edilir.

Bütün bunlara bakarak Strohmeier onun İslâmcı (proislamisch) ve komünizm aleyhdarı olduğunu ve konularını hemen daima Türkiye'de İslâmiyet meselelerine ve komünizm tehlikesine, manevî buhrana ayırdığını, söyler.

---

11 Osman Turan, Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle, *T. T. K. Belleten*, say. 116 (1965) den ayrı basım Ank. 1965.

12 İbrahim Kafesoğlu, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, Ed. F. İst. 1973; *Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliği*, s. 87.

Siyasi hayatı hakkındaki özetten de anlaşıldığı gibi Osman Turan koyu sağcı temayüllere sahipti, sağcı bir Partinin üst kademesinden bile sol temayüller görerek ayrılması onun bu konudaki müfrit tutumunu göstermektedir. Turan evvelâ milliyetçi idi. Diğer taraftan İslâmiyet ve Türklük, ona göre, ayrılmayacak şekilde kaynaşmıştır (Strohmeier s. 159). Osmanlı döneminde uzun zaman ahenkli bir toplum düzenimiz varken Tanzimat'la "Batı'ya teslimiyet" dönemi başlamış ve esasında maddeci olan Batı Medeniyeti karşısında aşağılık duygusuna kapılınmış, Batılılaşma modası ve gittikçe İslâmî değerlerin reddi yoluna gidilme yüzünden büyük bir manevi buhrana yol açılmıştır.

Osman Turan, Türkiye'nin problemlerinin çözümlenmesinin ne sadece İslâmî esaslara uymakla ne de kayıtsız şartsız Batı'nın olduğu gibi alınmasıyla, mümkün olacağına inanmaktadır. O Türkiye'nin hızla modernleşmesini gerekli görmektedir. Bunun için İslamî geçmişi inkar etmenin anlamı yoktur. Çünkü Türkler İslâmla kaynaşmış ve onun sayesinde tarihlerinde parlak dönemler yaşamışlardır (156).

Millî ve dinî idealler ile Batı tekniğinin bir sentezi, terkibi yoluna gidilmesi gereklidir. Halbuki Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılâplar, aşağılık duygusu içinde, Batı hayranlığı ile onu taklidden ibaret olduğundan Türkiye'de büyük bir manevî buhran yaratmıştır. Bu nedenle Turan yazılarında Türkiye'de manevî buhran üzerinde çok durmuş ve bu başlıkla eserler yazmıştır. O laiklik gibi Cumhuriyet'in temel inkılâplarına, dil inkılâbına hep karşı çıkmıştır. Bu yüzden de T. T. K.'dan çıkarılmış ve siyasi hayatı bırakınca Üniversiteye dönme arzusu kabul edilmemiştir (157).

Onun bıkıp usanmadan ele aldığı bir konu da Komünizm Tehlikesi idi. Bunu müfrit ölçülere vardırmıştı. İlmî eserlerine de akseden bu korkuyu bu makalenin yazarı bir meselede hayretle tesbit etmiştir. O, 1948 yılında *Belleten* (sayı 47)'de, Selçuklu Devleti'nde zengin arazi sahipleriyle sefil halk yığınları arasında mevcut bulunan içtimai ve iktisadi tezatlardan ve toprak rejimi vs.deki geniş devletçi görüşten söz etmiştir. Daha sonraki eserlerinde Selçuklulardaki bu devletçilik temayülü hakkında başka şeyler de var mı yolunda yaptığımız aramada Devlet Sigortası ile ilgili küçük bir ibare dışında onun bir daha bu yolda en

ufak bir ifade kullanmadığına dikkat etmiştik. Turan'ın yazılarında esas itibariyle Kültür veya Medeniyet tenkidi yapmakta olduğunu belirten Strohmeier, Cumhuriyet'in getirdiği siyasî ve kültürel sert reformların, kıymet hükümlerini değiştirmesi, İslâmî geçmişiyle ilişkisinin kesilmesinde yanlış yapılmış veya en azından lüzumundan fazla ileri gidilmiş olduğu kanaatinde olan Turan'ın hâlen Türkiye'de yaşanan buhranın ana sebebini Türklerin şan ve şöhretini temin eden değerlerden vazgeçilmesinde bulduğunu ve Batıya karşı duyulan aşağılık duygusunun "tedavisini o şanlı geçmişin büyüklüğünün ve türk tarihinin ihtişamının sergilenmesinde, Türkiye'deki modern gelişmelerin tenkidinde ve eski geleneksel değerlere dönülmesinde bulmakta olduğunu vurgular.

Strohmeier, Turan'ın genel görüşlerini bu şekilde gösterdikten sonra, onun eserinde çeşitli münasebetlerle ele aldığı birtakım ilmi iddiaların da tanınmış bazı bilginlerce tenkid edilip reddedildiğini belirtmiştir. Bunların en önemlilerinden bazılarını belirtmeye çalışalım:

Osman Turan, Selçuklularda İKTA müessesesi hakkında yazdığı yazılarda, bunun Selçuklulara has orjinal bir kurum olduğunu ileri sürmüştür. Halbuki Sorbonne Üniversitesinden C. Cohen, Büveyhîlerde iktanın aynen bulunduğunu ortaya koymuştur.

Turan'ın birçok Türk yazarları gibi, Türklerin Anadolu'ya geldiği zaman Bizansın tamamen çökmüş ve Anadolu'nun boşalmış olduğu iddiasını da Strohmeier, Vryonis'e dayanarak tenkid etmektedir.

Malazgirt Zaferini, Alpaslan'ın az bir kuvvetle kazanmasını (200) ve Türkler hakkında ve lehinde söylendiği ileri sürülen hadislerin de tenkitsiz olarak Turan tarafından kullanılmasını haklı olarak tenkid etmektedir. Bazı sağlam araştırmalara göre, Peygamberin Türkler hakkında birşeyler bildiği bile şüphelidir.

d) İbrahim Kafesoğlu

Strohmeier'in eserinin amacına en uygun düşen Selçuklu tarihçisinin İbrahim Kafesoğlu olduğu söylenebilir. Çünkü Kafesoğlu eserlerinde ve liseler için yazdığı ders kitaplarındaki fikirleriyle yazarın aradığı niteliklere en fazla sahip tarihçimizdir.

Müellif, Kafesoğlu için şöyle diyor:

"Kafesoğlu Türk tarihçileri arasında, Milliyetçi görüşleri araştırmalarına da aksetmiş, onlarda yer etmiş bir tarihçidir. Şuurlu veya şuurlu olmayarak Türk tarihi hakkındaki tezleri, Türkeş'in partisinin (o zamanlar Milliyetçi Hareket P.) koyu sağ ideolojisine hizmet etmektedir. Kafesoğlu'nun Türk tarihi üzerindeki görüşleri, zorunlu olarak basitleştirilmiş şekilleriyle okul kitaplarına da aynen yansımıştır. Bu görüş ve fikirleri, yayılmacılık (expantionismus), ırkçılık (rassizmus), beylik gururu (herrenstolz), turancılık (pantürkizm) olarak özetlemek mümkündür.

Kafesoğlu'nun, ilmi eserlerinde ve özellikle okul kitaplarındaki fikirleri üzerinde uzun uzun duran yazar sonuçta kanaatini, Kafesoğlu'nun tarihçiliği çoğunlukla ilim olmaktan ziyade ideoloji olarak görünmektedir ve bu durum özellikle okul kitaplarında göze batmaktadır, diye özetliyor (181-182).

O. Turan'ın Selçuklular Tarihi ve İslâm Türk Medeniyeti isimli eserini tenkid ederken, "Müellifin İslamcılığı" ara başlığı ile şunları söyler.

Kafesoğlu, "O. Turan, Türklerin bütün tarihi ve kültürel başarılarını İslâmiyete borçlu oldukları hususunda kesin bir kanaate sahiptir. Türk tarihinin gelişmesinde İslâm Dininin büyük rolünü inkara elbette imkan yoktur. Fakat İslamiyet Türk Tarihinde herşeydir demek bizzat İslam âleminde türlü sahalarda derin tesirler husule getirmiş olan müstakil Türk tarih ve yüksek Türk kültürü realitesine karşı çıkmak demektir. İslam olmakla birlikte Türklüğün varlığı bunu gösterir."[13]

Ölümünden hemen evvelki yıllara kadar Türk millî kültürüne önem vermiş ve bu isimde bir kitap yazmış bulunan Kafesoğlu, Türk'e mahsus olarak BOZKIR KÜLTÜRÜ kavramını yaymış ve aynı isimle bir de eser yazarak, bu kültüre mahsus sözde üstün özellikleri, ilmin kabul edemeyeceği ve ciddiye alamayacağı üstün niteliklerle bezemeğe çalışmıştır[14].

---

13 İbrahim Kafesoğlu, O. Turan, *Selçuklu Tarihi ve İslam Türk Medeniyeti*, (Kitabiyat) s. 186 İst. Ed. F. Tarih Dergisi s. 20 (1965)

14 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987.

Bozkır kültürünü Türklerin millî kültürü olarak gören Kafesoğlu bu kültürün hatta yerleşik medeniyetlerden üstün olduğuna inanan ve inandırmağa çalışan bir tarihçi olarak ilim adamından çok, ideolog olduğu şeklindeki teşhise hak verdirecek derecede övmüş ve Türklük ülküsüne, İslâmiyetten çok daha büyük ağırlık tanımış iken, ölümünden hemen evvel yazdığı eserine kendisi (Türk İslâm Sentezi) adını vermiştir.

Türk-İslâm sentezi denilen tezin savunucusu olan Aydınlar Ocağı'nın eski başkanlarından Süleyman Yalçın'ın yazdıklarına göre Kafesoğlu son yıllarda "Türk millî kültürü" tezini terkedip, Türk-İslâm sentezi fikrini benimsemişti.

Yalçın'a göre "Kafesoğlu'nun Milliyetçi görüşlerinde üç safha görülür:

Bu safhalardan ilki Z. Gökalp ve N. Atsız'ın kuvvetli tesiri ile Kafesoğlu'nun girdiği romantik, destanî Türkçülük devridir. 1930-1970 arasında hayatının takriben kırk senesini içine alan bu safhada, ciddi araştırmaları ile Türkün kim ve ne olduğunu, tarih içindeki misyonunu araştırmıştır. Bu araştırmalar onu 1970 li yıllarda Kültür milliyetçiliğine götürmüştür. Bu devrede Türk Millî Kültürü (ki bu isimde büyük bir kitap (1977) bu dönemin mahsülü olmuştur T. A.) ve Türk'e has bozkır kültürü'nün bazı unsurlarının kaybolmadan İslam Kültürü ile uyuşarak devam ettiğini tesbit etmiştir (1970). (1965 de O. Turan'ın eseri hk. söylediklerini zikretmiştik T. A.)

Kafesoğlu'nun Türk milliyetçiliği meselesinde ulaştığı son merhale 1980'li yıllar (son yılları) olmuştur. Bu Aydınlar Ocağı'nca benimsenen Türk milliyetçiliğinin Türk-İslâm terkibi (sentezi) hâlinde anlaşılması meselesidir. Kafesoğlu bu görüşe bütün kalbiyle katılmıştır."[15]

Yalçın'ın belirttiği gibi Kafesoğlu'nun fikrî hayatında ulaştığı son merhale Türk-İslâm sentezi olmuştur. Esasen bu isimde bir kitabını yayın alanına çıkmak üzere hazırladıktan hemen sonra, nisbeten erken yaşta vefat etmiştir.

İncelediğimiz eserde, Kafesoğlu'nun ilmî bakımdan en ağır tenkidi sayılabilecek olan onun ilim adamı olmaktan çok bir ideolog olduğu

15 İbrahim Kafesoğlu, *Türk-İslam Sentezi*, Aydınlar Ocağı, İst. 1985 s. IX-XII.

şeklindeki hüküm şüphesiz, tarihçinin çeşitli iddia ve fikirlerine dayanmaktadır. Strohmeier bunları eserinin muhtelif kısımlarında zaman zaman önemle ele almıştır. Bazılarını burada belirtelim:

Bunların başında yukarıda da değinilen Türk millî kültürü saydığı bozkır kültürü gelmektedir. Evvela hemen belirtmelidir ki Asya bozkırlarında coğrafyanın zorunlu kıldığı bozkır medeniyeti (Steppen-Kultur) sadece Türklere has bir yaşama tarzı olmadığı gibi sadece Asya'ya da has değildir. Bu şartlar Avrupa'nın Doğusunda da devam eder ve oralarda benzer hayat şartlarına uyan bir kültür hayatı yaşanmıştır. Moğollar gibi başka bazı kavimler de tamamen aynı kültüre sahip olmuşlardır. Bu aslında açıkça göçebelikten ibarettir ve ne ayıp ne de haysiyet kırıcı bir yaşam tarzıdır. Fakat bizim bütün tarihçilerimiz, atalarımızın göçebeliğini bir türlü ağızlarına almak istemezler. Son yıllarda İpekyolu v.b. gibi filimlerde de görülmüştür ki göçebelik veya bunun hafif değişik şekilleri hiç bir zaman yüksek bir kültüre imkân vermeyen bir hayat tarzıdır. Bunun açıklaması çok uzun sürecek bir konu olduğundan sadece şunu belirtelim ki Kafesoğlu'nun bozkır kültürünü idealize edip, onu neredeyse en yüksek yerleşik kültürlerle eşdeğerde hatta daha üstün görmesi, ilmin kabul edebileceği hayallerden değildir. Nitekim Prof. Claude Cahen, Türk Tarihçilerinin bu açıdan devamlı bir aşağılık duygusu içinde olduklarını haklı olarak vurgulamıştır. Bunu bilmek için fazla şeye de ihtiyaç yoktur. Sosyolojide kültür basamakları hakkında en basit bilgiye sahip olmak yeterlidir. Bozkır Kültürü esas itibariyle göçebelikten ibarettir ve binbir dereden su getirip, bunun her türlü yerleşiklikten bile üstün olduğunu iddia etmek, ciddi ilim adamlarını sadece gülümsetmekle kalmaktadır. İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünün son yıllarda tarihçilerimizle birlikte başlattığı faydalı, ilmi toplantıların birinde de, bu göçebelik konusu ele alınmalıdır. Biz atalarımızın eskiden göçebe olduğunu düşünerek bunun ne olduğunu, kültür basamakları içindeki yerini iyice tesbit etmeliyiz. Böylece ütopik, romantik bir tarih görüşünden sıyrılmamız mümkün olur. Kısaca Kafesoğlu'nun bozkır kültürünü sadece Türklere has bir millî kültür gibi görmesi ve idealize etmesi hatalı bir tutumdur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Batı Medeniyeti'nin doğuşunda esaslı faktörlerden birini oluşturduğu fikri de şüphe ile karşılanmakta olan tezlerinden biridir (195).

Dünyada "laiklik prensibinin ilk defa Selçuklularda gerçekleştirilmiş olduğu iddiasının da haklı bir soru işareti ile karşılanması tabiîdir (195).

Türklerde "Gök Tanrı" düşüncesinin varlığını haklı olarak kabul eden Kafesoğlu'nun aynı zamanda onların (Tek Tanrı) fikrine ulaşmış oldukları şeklindeki tezini de vaktiyle *Tarih ve Toplum Dergisi*'nde tenkit etmiştik[16].

Türklerin manevi disiplinlerinin, Türkçedeki cümle yapısından anlaşıldığı gibi iddiaların doğruluk derecesini dilcilere sormalıyız?

Türk insanının güzelliğini, saçlarının hafif dalgalı olduğunu vb. sanki genel ve gerçek bir vasıf gibi, ileri sürebilmek herhalde her yiğidin harcı olamaz.

Moğollarla Türklerin aynı ırktan ve soydan olmadıklarını Kafesoğlu, Z. V. Togan'a karşı şiddetle ve haklı olarak savunmuşsa da diğer taraftan, Türkleri medeniyet bakımından çok üstün görmesi ancak bir dereceye kadar doğrudur. Çeşitli sosyal ve tarihi sebeblerle Türklerin muhtelif alanlarda çok daha üstün bir Kültüre sahip oldukları (mesela Uygurlar'ın Turfan vadisinde yarattığı medeniyet eserleri gibi) biliniyorsa da bozkırlarda yaşayan göçebe Türklerle, Moğollar arasında en ufak bir fark olabilmesi mümkün görünmemektedir. Bunun sebebleri 14. yüzyıldanberi (İbn-i Haldun vb.) bilinmektedir. (Bütün bu konularda bk. Strohmeier 166 vd.)

Kafesoğlu'nun eserlerinde süperlatifleri (en üstün, en önemli vb.) çok fazla kullandığını belirten Strohmeier, örnek olarak İslâmiyetin kabulünün Türklerin tarihinde en önemli olay (Barthold) görmekle yetinmeyerek "Dünya tarihinin en önemli olaylarından biri" diye değiştirmesini, göstermektedir.

16 Turgut Akpınar, "Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnancı mıydı? *Tarih ve Toplum*, sayı, 27 (Mart 1986), s. 17-21.

Buna benzer hükümlerin çokluğu nedeniyle burada listeye devam etmekte bir yarar görmüyoruz.

e) Mehmet Altan Köymen

Sık sık Köprülü'nün talebesi olmakla öğünen Köymen'in onun itibar ettiği ilmi metodlara ne derece bağlı kaldığı hakkında elimizdeki eser yeterli bilgi vermektedir. Bu yüzdendir ki daha başlangıçta belirttiğimiz gibi, Strohmeier'in eserini gören ve bilen Köymen'in kitabı değersiz olduğu kanaati ile bir tarafa bıraktığını ve hakkında yazı yazmaya değer bulmadığını söylemesi gayet tabii idi.

Köymen'in eserlerinde yer alan en çarpıcı siyasî, idelolojik fikir olarak müellif, onun halkçılık prensibini Selçuklu tarihine uygulamasında bulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Altı Ok'undan biri de Halkçılık Prensibini temsil etmekte idi. Bu prensip kısaca "İmtiyazsız Sınıfsız Kaynaşmış Bir Kütleyiz" sloganı ile ifade edilmiştir. Tek Parti Döneminde C. H. Partisi Atatürk'ün Partisi idi. Atatürk'e özel bir hayranlığı olan ve onun Türk tarihine ve Tarihçiliğine gösterdiği ilgi ve verdiği önemi haklı olarak her vesile ile takdirle anan Köymen, onun "sınıfsız bir toplum" olduğumuz şeklinde ifadesini tarihin ilmî bir gerçeği gibi kabul ederek, Oğuzlarda (Selçuklularda da) Sınıfsız bir Toplum Yapısını kendince tesbit ederek, bu iddiaya eserinde önemli yer vermiştir. "Türkler ve Demokrasi" başlıklı yazısında ".. şurası kesin olarak söylenebilir: Oğuz halkı, bir nevi demokratik esaslara göre idare edilmektedir ve toplumda Atatürk'ün bugünkü Türk toplumu için ifade ettiği gibi sınıf farkı pek yoktur (Pek kelimesinin sonradan ilâve edildiği anlaşılıyor? T. A.) Soydan gelen asalet de pek mevcut değildir. Diğer taraftan, servet ve mevki, toplumda sınıf farkı pek yaratmamaktadır. Bu telâkkinin Selçuklular zamanında nasıl hâkim olduğunu biraz sonra göreceğiz."[17]

Genç Alman tarihçi, (sınıfsız toplum iddiasını) "verwirrend", şaşkınlık verici, insanın aklını karıştıran bir iddia olarak nitelemiştir.

---

17 Mehmet Altay Köymen, Türkler ve Demokrasi, *DTCF*, 50. yıl Konferansları, Ank. 1976, s. 151-59.

Köymen, yazılarında (social mobility)den söz edecek kadar sosyolojiye aşina olduğunu gösterdiği halde, Selçuklularda sınıfsız bir toplum yapısı görebilmiştir. Biz burada Sınıf Kavramı hakkında her hangi bir açıklamaya girişecek değiliz. Fakat Atatürk zamanında bizde ve Mussolini zamanında İtalya'da sınıfsız toplumdan bahseden liderler bunu siyasi ve ideolojik maksadlarla ortaya atmışlardır. Bunlara bakarak ilmi sonuçlara gidilemiyeceği açıktır. Hele bunu yüzyıllarca önceki bir Türk toplumunda da görmeğe kalkışmak büsbütün abestir. Bu nedenle Strohmeier, Köymen'in de dikkatini çekmiş olan açıklamalarında "Sözde çelişkiler" değil, "Akıllara durgunluk verecek iddialar" bulmuş ve şaşırıp kalmıştır.

Köymen, sosyolojide (social mobility) sosyal hareketlilik denilen ve kısaca toplum içinde bir sınıftan diğerine geçebilme imkanını veren bir toplum düzenini sınıfsız toplum diye yorumlamaktadır. Ona göre, Oğuzlar Selçuklu Devletini kurmadan önce İslam toplumunda kesin şekilde ayrılmış hatta "kast" denilebilecek sınıflar varken, Selçuklular en basit bir askerin yükselerek en yüksek makamlara gelebilmesini sağlamakla, İslâm toplumunu "demokratlaştırmış oldular. Halbuki bir toplumda sınıf değiştirebilme imkânı ile o toplumun sınıfsız oluşunun aynı şey olmadığını belirtmeye gerek yoktur.

Toplumlarda, devlet öncesi safhada (Gentil Gesellschaft) sınıfların henüz oluşmadığı şeklindeki Marxist açıklamayı bir tarafa bırakırsak, belki en ilkel toplumlar dışında özellikle de imparatorluk haline gelmiş bir sosyal yapıda, sınıfsız bir toplumun varlığı düşünülemez. Kaldı ki Köymen kendisi de Selçuklularda sınıfsızlıktan sözettikten hemen sonra Türklerin toplumda en üst tabakayı teşkil ettiğini ve topluma hakim olduğunu, yerlileri de idareci olarak yanlarına aldıklarını vb. belirtmekte ve Selçuk Devleti'nin feodal bir yapıya sahip olduğunu da kabul etmektedir. Feodal bir devlette sınıfların varlığı büsbütün açıktır. Köymen belki bunu farkederek, "gerçi birtakım unvan ve lâkablar varsa da bunun ayrı sınıfları göstermediği" gibi izahlara kalkışır. Daha sonra da koca bir devlette ve kendisinin daima tekrarladığı "İmpatorlukta" toplumun basit, renksiz ve tatsız birşey olacağını düşünerek değilse bile hissederek olmalı ki o dönem Selçuklu toplumunun gerçi sınıfsız olduğunu fakat bunun o toplumun basit bir toplum olmayıp, gayet karışık

bir yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir ki burada karışık olan toplum mu yoksa bu düşünceler midir, taktirini okuyuculara bırakıyoruz. İşte Strohmeier'in "verwirrend", şaşırtıcı bulduğu ve hayretle karşıladığı sınıfsızlık ve halkçılık meselesinin özü budur. Almanya'da böyle izahlar hiç görmemiş olan Alman Tarihçinin şaşırmasına şaşmamak gerekir.

Köymen'in bir takım kavramları altüst eden iddialar ortaya atması nâdir değildir. Mesela Oğuzlarda "Kengeş" denilen ve O. Turan'a göre zaman zaman beylerin bir araya gelerek önemli kararlar verdikleri toplantılara bir nevi parlemento niteliği yakıştırması bunda demokratik bir müessese vasfı görmesi, yine bunlardan biridir. Böyle toplantılardan birinde, boşalan tahta geçerek, evvelden veliaht olarak tesbit edilmiş adayın yerine bambaşka birinin seçilmesini "demokratik bir seçim" diye nitelemesi de gariptir. Demokratik seçim (Demos) Halk tarafından yapılır. Halbuki Osman Turan'ın haklı olarak belirttiği gibi bu Kengeşler Moğollardaki kurultaylara benzer aristokratik bir müessesedir. Çünkü üyeleri halktan değil, beylerden oluşmaktadır.

İbni Fadlan'ın naklettiği tek bir olaydan yola çıkan Köymen, Oğuzlar Devletinde, devleti idare yetkisinin, hükümdar dahil hiç kimsenin tek başına elinde olmadığını ve "ortak sorumluluk sistemi" denilebilecek bir sistemin hâkim olduğunu ileri sürmekte, böylece ne olduğu bilinmeyen yeni bir sistemin temellerini atmış bulunmaktadır. (Türkler ve Demokrasi: *TDCF*, 50. Yıl Konferansları, Ankara, 1976).

Strohmeier'in, Köymen'in, "kılı kırk yararak Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügat-it Türk* eserinden Türklerin gündelik hayatı hakkındaki münferid meseleleri ortaya koyan çalışmasının "çok değerli" olduğunu, belirtmesini, ağzına çalınmış bir parmak bal olarak görüyor ve yazımıza böylece tatlı bir şekilde son vermek istiyoruz.

Fatih Sultan Mehmed'in Ölümündeki Esrar:

Fatih Zehirlendi mi?

I. Büyük Sultanın Şüphe Yaratan Ölümü

Osmanlı Devletini gerçek bir İmparatorluk haline getiren İstanbul Fatihi, Sultan II. Mehmed'in, hedefini gizli tuttuğu, fakat bugün Mısır'daki Memlûkler üzerine olduğu kesin sayılan yeni bir sefere çıktığının daha ilk günlerinde hastalanıp, 3 Mayıs 1481 günü, İkindi vakti Gebze yakınlarında ölümü, ve böylece "yeni sefer"inin onun "Ebediyata sefer'i haline gelişi, tarihimizin önemli hazin olaylarından biridir. Ölüm, başlangıçta gayet gizli tutulmuş olduğundan çok dar bir çevre dışında hiçbir etki yaratmamışken, sonradan askerin ve halkın öğrenmesi üzerine toplumsal bir fırtınaya dönüşmüştü. Nedeni anlaşılamayan bu ani ölüm, kütleleri büyük bir tepkiye sevketmiş, sadrazam öldürülmüş, sultanın özel hekimlerinden Yahudi asıllı Yakup Paşa parçalanmış, İstanbul'un Yahudi mahallelerinde yağma ve katliâm yapılmıştır. Bütün bunlar, ölümün şüpheli görüldüğünü ve bunun suçlu veya suçlularının arandığını göstermektedir.

Askerin ve halkın şüphelenmesi ilk bakışta mantıkî görünmektedir. Sadece İstanbul'u aldığından dolayı değil birçok devleti ve pek çok şehri fethettiğinden gerçek bir "fatih" olan padişahın, halkın da büyük ölçüde katıldığı, sevinçli bir sefere uğurlama töreninden kısa bir süre sonra, umulmadık şekilde ölüvermesi, kütle psikolojisinin kolay hazmedebileceği bir darbe değildi. Daha dün sefere çıkmış bir hükümdar,

ölümlük hasta olamazdı. O halde bu ölümde bir iş vardı veya olmalıydı. Akla ilk gelen ihtimallerden biri zehirlenme olabilirdi. Çünkü Orta Çağın Şark ve Garb saraylarında zehirlenmeler günlük olaylardandı. Büyük sultan, Orta Çağı kapamış olduğu kabul edilen bir hükümdar, herhalde o dönemin şeytani metodlarına kurban gitmişti. Aksi halde koca Fatih nasıl ölmüş olabilirdi?

Bugün bile insanlar sevdiklerinin ani ölümlerini bir türlü kabul edemezler, "nasıl olur, daha dün turp gibiydi, neşeli, canlı idi. Gülüp söylüyordu" gibi aslında çok akıldışı lâflar ederler. Ölümün bir anlık birşey olduğunu ve insanlara sanıldığından daha yakın bulunduğunu unuturlar. Hele Fatih gibi hükümdarların bir anda yokoluvermesi kütleleri büyük bir tepkiye, hatta isyana sevkeder. Nitekim öyle oldu. Derhal "büyük Fatih"lerini öldüren veya ölümünde rol oynamış olabilecek şüpheliler gözden geçirildi ve yukarda belirtildiği gibi bunların başında sadrazam ile tarihte çoğu yer ve zamanda her kötülüğün içinde oldukları kabul edilen Yahudilerden biri, İtalya'nın "Gaeta" şehrinden gelip, Fatih'e şehzadeliğinden beri hekim olarak sadakatle hizmet eden hekim Iacopo (Yakup Paşa) kurban olarak seçildi. Sadece Yahudi hekim değil, Yahudi mahallesinde hiçbir şeyden haberi olmayan halk da katliâma ve yağmaya uğradı. Sonradan ve bugün Yahudi hekimin hiçbir suçu olmadığı kabul edilmiştir. Kaldı ki, bu durum daha o zaman anlaşılmış olmalı ki, Yakup Paşa'dan kısa bir süre sonra, İran asıllı olup, Fatih'i tedavi eden diğer meşhur bir hekim Larî de (suçluluğundan şüphelenilerek) öldürülmüştür. Esasen Yahudi hekimin öldürülüşü ve Yahudi mahallesinin yağmalanmasının gerçek sebebinin, Fatih üzerinde büyük bir nüfuz sağlayan hekimin, bütün Yahudileri sultanın çevresinde toplaması olduğu biliniyorsa da, katledilmesinin "göstermelik sebebi" olarak "Fatih'i zehirlemek" suçu olduğu anlaşılıyor.

Şurası dikkat çekicidir ki, tarih kitaplarımızda Fatih'in zehirlenerek öldürüldüğü hususunda açık bir kayda rastlanmadığı, tarih Profesörü, merhum Şehabeddin Tekindağ tarafından ifade edilmiştir. Bu hükümden bir dereceye kadar Âşık Paşazâde'nin, iki anlama da gelebilecek, dolayısiyle şüpheyi davet eden bazı satırları istisna edilebilir. Şimdi bu meseleyi kısaca ele alalım.

II. Fatih'in Zehirlendiği Hakkındaki Şüphelerin Yazılı Kaynakları

a. Âşık *Paşazâde*

Âşık Paşazâde'nin Fâtih'in ölümünden önceki hastalığı ve doktorların tedavisi hakkında yazdıkları şöyledir:

"Vefatına sebeb ayağında zahmatı var idi. Tabibler ilâcında âciz kaldılar. Ahır tabibler bir araya cem' oldular. ittifak ettiler, ayağından kan aldılar. Zahmat dahi ziyade oldı. Ahır şarab-ı faruk (farig?) verdiler. Allah rahmetine kavışdı."

Bu ifadede hiçbir şüpheli durum gözükmüyor. Fakat Âşık Paşazâde, eserinde hep yaptığı gibi metinler arasına birtakım "nazımlar" ilâve etmiştir. Bu bahse eklenen şöyledir:

Tabibler şerbeti kim verdi Han'a
Ciğerin doğradı şerbet o hanın

Dedi niyçün bana kıydı tabibler
İcabet (isabet?) etmedi tabib şarabı

Tabibler teşhis etmedi marazın
Tabibler hana çün taksirlik etdi

O han içdi şarabı kana kana
Hemindem zarı etdi yana yana

Boyadılar ciğeri canı kana
Ecel ermiş idi o demde hana

Tımarları kamu vardı ziyana
Budır doğrı kavul düşme gümana[1]

1 Çiftçioğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul, 1949, s. 248-49. Tevârih-i Âl-i Osman (Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî).

Verilen şerbetin ciğerini doğradığı ve Fatih'in ağzından "Tabibler neden bana kıydı" şeklindeki ifadelerden, sultanın zehirlendiği sonucunu çıkaranlar vardır. Halbuki, evvelki eser ve yazılarında bu ifadeleri, zehirlemenin açık ve kesin delili olarak kabul etmiş olan İsmail Hami Danişmend bile, sonradan *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde bu sözlerin, sadece bir nevi şikâyet ve kadere karşı sızlanma gibi de yorumlanabileceğini anlayarak, "Fatih'in ölümündeki şüpheli durumun iyice tetkik edilmesi gerektiği"ni vurgulayarak, ilk fikrinden vazgeçmiştir. Bu konuya döneceğiz.

b. *Franz Babinger*

Fatih'in zehirlendiği iddiası, memleketimizde özellikle Babinger'in eser ve makalelerinde, İtalyan arşivlerine dayanarak tesbit ettiği bazı gerçeklerin öğrenilmesinden sonra çok yaygın bir hale gelmiştir.

Babinger (1891-1967), Münih Üniversitesi'nde Türkoloji Enstitüsünü kurarak onu Almanya'nın belki en meşhur Türkoloji araştırma merkezi haline getirmiş ve esas araştırma alanı Osmanlı Tarihi olan tanınmış bir tarihçidir. Onun daha 1927'de yazdığı *Osmanlı Tarih Yazarları* eseri (ki yıllarca sonra Türkçe çevirisi yayınlanabilmiştir: 1982) ve Fatih'in hayatı hakkında hazırladığı 600 sahife kadar tutan büyük eseri de birçok dile çevrilmiştir. Ne yazık ki tarihimiz bakımından bu derece önemli bir kitap henüz Türkçeye çevrilmediği gibi, hakkında dilimizde hiçbir ciddi eleştiriye konu olmamıştır.

Babinger, kaynak bilgisi bakımından, herkesin hayret ve hayranlığını kazanmış bir tarihçi olarak bilinir. Onun, Osmanlı Tarihinin İtalyan Arşivlerindeki kaynaklarına hiçbir Türk tarihçisinin aklından bile geçiremeyeceği derecede hâkim olduğu söylenebilir. Bunun bir örneği de Fâtih'in öldürülmesi amacıyla Venediklilerin giriştiği çeşitli teşebbüsleri belgeleriyle ortaya çıkarmasıdır. Babinger'in eserlerini aslından okuyabilen tarihçilerimiz çok az olduğu gibi, onun "dilinin de çetrefil ve ifadelerin zaman zaman karanlık" oluşu yüzünden söyledikleri bazen yanlış anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Şöyle ki Babinger, araştırmalarında, Venediklilerin Fatih Sultan Mehmed'i öldürtmek amacıyla giriştikleri teşebbüsleri, suikastçı adayları ile yapılan mukavelelere varıncaya

kadar ayrıntılarıyla tespit etmişse de (ki âdetleri düzineyi geçmektedir) bütün bunlar birer "teşebbüsten ibarettir. Böyle bir suikastçının İstanbul'da yakalanarak kazığa geçirildiği bilinmektedir. Kısaca "teşebbüs" başka, icra etme ve gerçekleştirebilme başkadır. Adı geçen teşebbüslerin hiçbirinin başarıya ulaşamadığını, Babinger'in "Fatih'in ölümünün nedenini tam bir güvenle bilemiyoruz" cümlesinde özetlenmiş olarak buluyoruz.: (Über Todesursache ist keine völlige Sicherheit zu erlangen). Fakat Padişahın zehirden öldüğü sadece bir "mülâhaza" olmaktan ileri bir ihtimaldir ve düşmanlarının çokluğu nedeniyle akla yakın olduğu gibi, muhtelif dış şartlar da bunun inanırlığını arttırmaktadır. (Mehr als eine Überlegung spricht dafür, dass der Grossherr an Gift starb eine Vermutung, die bei der Unzahl seiner Widersacher ohnedies naheliegt, aber durch verschiedene Umstaende sehr an Glaubhaftigkeit gewinnt)[2].

Kısaca söylersek, Babinger Venedik'in Fâtih'i öldürtme planlarını belgeleriyle açıkça ortaya çıkarmışsa da, sonunda onun zehirlendiğini kesin olarak söylememekte, bunu bir zan ve tahmin olarak ifade etmektedir. Prof. Şehabeddin Tekindağ'ın da işaret ettiği, Babinger'in bazı ifadelerindeki "zor anlaşılırlık" bizim Almancayı hiç veya iyi bilmeyen birçok yazarımızı (çoğunlukla birbirinden aynen aktararak), onun Fatih'in zehirlendiğini kesin olarak söylediği ve ispat ettiği şeklinde anlaşılmış ve yayılmıştır. Bu nedenle de tarihçilerimiz arasında, zehirlenme iddiaları Babinger'in eserlerinden sonra alevlenmiştir. Bu nedenle biz yukarıda onun açık seçik şekilde ölüm nedenini tam bir güvenle, kesin bilemediğimizi vurgulayan cümlesinin Almancasını da aldık.

2 Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und Seine Zeit*, München, 1953, s. 444.

III. Zehirlenme İddiasında Bulunan Tarihçilerimiz

Âşık Paşazâde'nin şüphe uyandıran bazı ifadeleri bir tarafa bırakılırsa, Fatih'in zehirlenerek öldürüldüğü tezini kesin olarak ileri sürenler modern tarihçilerimiz olmuştur. Bu fikri ilk defa kesin şekilde, galiba *İsmail Hami Danişmend* ileri sürmüştür. Danişmend, 1953'te çıkan bir eserinde, Babinger'in iki makalesine atıfta bulunarak "herhalde Fatih'in eceliyle ölmeyip zehirle öldürülmüş olduğu artık muhakkak demektir" sonucuna varmakta ve bu fikrini "Tarihî Hakikatler" isimli kitabında tekrarlamış bulunmakta iken, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nin yeni baskısında bu kanaatini değiştirmiştir[3]. Burada, Âşıkpaşazade'nin, şüphe uyandıran sözlerinin farklı yorumlanabileceği ve Babinger'in "ölüm sebebinin zehirlenme olarak tam bir güvenle ileri sürülemeyeceği" mealindeki ifadelerinin etkisi olmuştur, diye tahmin ediyoruz. Sebebi ne olursa olsun bu davranış, Danişmend'in lehine bir not olarak alınmalıdır.

Yılmaz Öztuna ise bu konuda da kendinden fazlasıyla emin ve kesin konuşmaktadır: "Fatih, Venedik tarafından zehirletilerek ölmüştür." *Hayat Tarih Mecmuası*'nda bir okuyucunun sorusuna cevap verirken daha da ileri giderek: "Zehirlenerek öldürtüldüğü kesin şekilde doğrudur. Fatih'in zehirlendiği bugün münakaşa mevzuu bile olamaz, o kadar açık bir keyfiyettir" demekte ve bu esnada kendisine bu fikri ilham eden araştırmaların sahibi Babinger'in bile bu kadar kesin konuşamadığını unutmaktadır[4].

Tanınmış arşivcimiz Mithat Sertoğlu ise ismini zikretmemekle beraber, şüphesiz Babinger'i kasdederek "son incelemelerin zehirlenmeyi ortaya koyduğundan" söz etmekte, araya zehirleten ve zehirleyenin hüviyeti bakımından şaşırtıcı bir fark koyarak, asıl kaynağı belirsiz kılacak bir şekilde, zehirlenmenin Venedikliler tarafından değil de, Papa tarafından ve Mısır Kölemen Sultanı Kayıtbay'ın bu işe memur ettiği tabib

---

3 İsmail Hami Danişmend, *Fatih'in Hayatı ve Fatih Takvimi*, İstanbul, 1953, s. 19; İsmail Hami Danişmend, *Tarihî Hakikatler*, C. II (Tarihsiz) s. 388-94.

4 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1964 C. IV, s. 104 vd; Yılmaz Öztuna, *Hayat Tarih Mecm.* Ekim 1974, sayı 10.

Larî kanaliyle gerçekleştirildiğini yazmaktadır. Böylece Sertoğlu, Iacopo'yu da büyük bir ithamdan kurtarmış olmaktadır[5].

Kimyager-eczacı Naşit Baylav ise uzun seneler süren araştırmasının, sahaflarda bulduğu bir yazma ile çözüme kavuştuğu kanaatindedir. Bu yazmada birtakım macunların terkibi yazılı imiş. Bunlardan birinin ismi "Yakup Paşa'nın macunu" olup, bunu "Fatih de kullanmıştır", diye bir kayıd da taşıyormuş. İlacın terkibinde ise kuvvetli bir zehir olduğu bilinen "striknin" de bulunuyormuş. Yazar Baylav'a göre bütün bunların meseleyi açıkça çözdüğü kabul edilerek, "Fatih Zehirlendi-Fatih'in hususi doktoru Yakup Paşa'nın Fatihe Verdiği İlacın Formülünü Neşrediyoruz" başlığı ile bir makale yayınlanmıştır. Bu uzun makalenin, kısaca bizi hiç tatmin etmediğini, çünkü illiyet bağının kurulamadığını, "macun kitabındaki Yakup Paşa macununun terkibinde "striknin" var diye (ki bildiğimize göre bu zehir birtakım ilâçlarda bugün de kullanılmaktadır) Fatih'in bu macunla zehirlendiğini iddia edebilmenin imkânsız olduğunu düşünüyoruz. Üstelik ölüm halindeki bir insana kuvvet macunu değil, başka etkili ilaçların gerektiğini bilmek için de doktor olmaya ihtiyaç yoktur[6].

Özetle söylersek, Fatih'in zehirlendiği iddiası, esas itibariyle Babinger'in araştırmalarına dayandırılmakta olduğu halde, Babinger kendisi bile böyle bir tezi kesin olarak ileri sürememektedir. Babinger'in kürsüdeki halefi Kissling de Fatih'i, oğlu Beyazid ve Halvetî tarikatından olan taraftarlarının zehirlettiği yolunda ağır basan bir çok işaretlerin mevcut olmasına rağmen, kesinlik taşıyan deliller bulunmadığını vurgulamaktadır[7].

5 Mithat Sertoğlu, *Hayat Tarih Mecm.* Mayıs 1977, sayı 5, s. 13-20.

6 Naşit Baylav, *Vesikalar Işığında Altında-Fatih Zehirlendi. Tarih Dünyası (Dergisi)* 1 Şubat 1965, sayı 3.

7 H. J. Kissling, Aus der Geschichte des Chalvetijjei-Ordens *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectea I: Das Derwischtum*, München, 1986, s. 138.

IV. Fatih'in Eceliyle Öldüğü Kanaatinde Olanlar ve Gerekçeleri

a. *Jorga (Iorga)nın Fatih'in Sağlık Durumu Hakkında Bazı Açıklamaları*

Büyük Rumen tarihçi Iorga, *Osmanlı Tarihi* isimli beş cildlik eserinde Fatih'in sağlık durumunun hiç de iyi olmadığını gösteren şu satırlara da yer vermiştir: "Fatih 1464 yılından beri o kadar şişmanlamıştı ki, ata binmesi güçlükle mümkün oluyordu... Savaşların zahmetleri, damla (Goutte) hastalığına neden olmuştu (? damla aslında irsi ve bünyevî bir hastalık olup, muharebelerdeki zahmetlerin bir sonucu olmasa gerektir T. A.). Bu hastalık yüzünden 1465 de tamamen istirahate çekilmiş ve şahsen hiçbir sefere katılmamıştır. Hatta 1466'da Fatih'in vefat etmiş olduğundan sözedilmişti. Maamafih bu rivayetin Sultanın bir savaş hilesi olduğunu iddia edenler de olmuştu. 1468'de yine hasta olduğu söylenmişti. 1475'de damla hastalığı o kadar şiddetlenmişti ki Buğdan üzerine yapılması düşünülen seferden vazgeçilmek gerekmişti. Son seferinde (ki daha yolun başında iken, Üsküdar'da birkaç gün dinlenmek zorunda kaldığını da biz ilâve edelim. T. A.) yeni ve kuvvetli bir krizde vefat etti[8].

Jorga'nın muhtelif kaynaklara dayanarak çizdiği bu kısa hastalık tablosu, bize onun hiç de sapasağlamken, aniden hastalanıp ölmediğini, esasen sağlığının epeyce ciddi şekilde sarsılmış bir insan olduğunu açıkça göstermektedir. Gerçi hasta bir insan da zehirlenerek öldürülmüş olabilir, fakat hastalıklı bir insanın ölümü halinde zehirlenme şüphesi daha az akla gelir. Böyle olunca meselâ Âşık Paşazade'nin ölümünden şikâyet eden sözlerini bazılarının yaptığı gibi, kesinlikle zehirlendiği bu sözlerden anlaşılıyor diye yorumlamak imkânsızlaşır.

b. *Tanınmış Bir Tarihçimizin Gözüyle Fatih'in Ölümü Meselesi*

İstanbul Üniversitesi'nin oldukça erken sayılacak bir yaşta kaybettiğimiz tarihçilerinden Prof. Şehabeddin Tekindağ, Fatih'in ölümü meselesini ayrıntılı bir şekilde incelediği değerli bir makalesinde, o döne-

8 Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Bd. II s. 195.

min en yetkili uzmanlarından biri olarak zehirlenme iddialarını reddetmekte ve çürütmektedir[9].

Tekindağ konuya şöyle girmektedir:

"... fikir ve mütalealarımızı belirtmeden evvel bütün Doğu ve Batı kaynaklarının zehirlenme hadisesinden hiçbir şekilde bahsetmediklerini hatırlatmak isteriz" (Bu arada çağdaş müelliflerden, seferde bulunan Neşrî başta olmak üzere birçok Osmanlı tarihçisinin eserlerini saydıktan sonra, hasta olduğu cihetle Hünkâr Çayırı'na kadar araba ile gidebilen Fatih'in zehirlenmesinden ima suretiyle dahi bahseden hiçbir kayıd olmadığını, ... keza Arapça eserlerde de durumun aynı olduğunu, Batı kaynaklarının ise meselâ II. Bayezid'ın zehirlendiğini kesinlikle beyan etmelerine rağmen, Fatih'in kendisini öldüren ağır bir hastalığa tutulduğunu zikretmekle yetindiklerini, birçok isimler vererek göstermekte, Türk kaynaklarına istinaden birer Osmanlı tarihi yazmış bulunan Hammer, Zinkesien, ve Iorga'nın bu hususta hiçbir mütalea beyan etmediklerini, İtalyan arşiv vesikalarına müsteniden kaleme alınmış meşhur Venedik tarihlerinde ezcümle Comte Daru, H. Kretchmayr, Komain, Sismondi ve bunun gibi müelliflerin eserlerinde de imâ kabilinden olsun hiçbir kayıd olmadığını vurgulamaktadır. Sözü Âşık Paşazâde'nin yukarıda naklettiğimiz ifadelerine getiren Tekindağ: "Âşık Paşazâde'nin sözleri türlü şekillerde yorumlanmıştır. Halbuki mesele gayet sarihtir. Şöyle ki: Henüz istifadeye arzedilmemiş Bihiştî, Tevârih-i Âl-i Osman'ında: "İlel-i bedeniden bazı avarız arız olup emraz-ı müzminenin inşidad ve ahlat-ı redienin insidadı ziyade" olduğunu kaydettiği Fatih'in "kuvvet-i aziziyesine muhkem za'f-u noksan gelip hastalıktan natuvan olduğunu ve geçiş sırasında daha da zayıflamak ve "emraz-ı sabıka a'razı lâhika mülâhik" olmak suretiyle yatağa düştüğünü" söyler ki onun bu ifadesi, Fatih'in ölümünde İstanbul'da bulunarak cenaze merasimine şahid olan birisinin mektubunda: "Ölümüne sebeb olan hastalığa ansızın tutuldu" şeklindeki kaydı ile İstanbul sarayında bulunan Spandouyn'un: "kendisini öldüren bir hastalığa yakalandığını" belirten haberine uymaktadır. Her üç kaynakta verilen haberler, yukarıda isim-

9 Şehabeddin Tekindağ, Fatih'in Ölümü Meselesi, İst. Üni. Ed. F. *Tarih Dergisi* C. XVI. sayı 21 (1966).

leri geçen eserlerindeki malûmatla karşılaştırılırsa, Âşık Paşazâde'nin ifadesi şu vazıh şekli alır:

"Umumiyetle artiritik bünyelerde görülüp hemen bütün Osmanlı padişahlarına âriz olan damla (Goutte-Nikris) hastalığı ile müzmin romatizma gibi sair bedenî hastalıklara müptela olan Fatih -ki tablolarında da görülmektedir- geçiş sırasında daha da hastalanarak (inşidad)bütün müzmin hastalıklarına (emraz-ı müzmine) azan âzâlarının (ahlat-ı redie) tıkanması (insidad) eklenince, yatağa düşmüş ve kendisine önce ilm-i tıpda gayet mahir olduğu bilinen tabib-i has Lârî müdahale etmiş, muvaffak olamayınca da Yakup Paşa tekrar getirilmiştir. Ancak Yakup Paşa, Karamanî Mehmed Paşa taraftarı Lârî'nin ilâcını tasvip etmeyip müdahaleden çekinmesi üzerine, konsültasyon yapan tabibler ayağından kan almak istemişler, çaresiz kalınca da Yakup Paşa'nın hastaları kay ettirip (kusturup) tedavi etmek üzere kullandığı meşhur şurub (şerbet) şarab-ı fariğ'i vererek sancısını azaltmak yolunu tutmuşlardır. Fakat "ahlat-ı redienin insidadı ziyade olduğundan" şarab-ı fariğ (şerbet) tesirini gösterememiş (isabet etmedi tabib şarabı) ve kendisini kaybettiren kısa bir komayı müteakip... vefat etmiştir. Müphem bir ilâç hatta zehir olarak tefsir edilen şarab-ı fariğ ise kay ettiren bir şurup- mukayyi olarak kabul etmek icabeder. Nitekim Fariğ vb. boşaltmak, kay ettirmek manasında olup aynı kökten "istifrağ" kelimesi bugün de kullanılmaktadır. (İstifrağ etme, kusma demektir. T. A.)

Görüldüğü gibi, Âşık Paşazâde'nin ifadesinde Fatih'in zehirlendiğine dair bir mânâ olmadığı gibi, diğer ifadelerinde de mühtediler grubunun tahrik ve teşvikleri yüzünden, yeniçeriler tarafından Karamanî Mehmed Paşa ile birlikte öldürülen Yahudi mühtedisi Yakup Paşa'yı iddia edildiği gibi padişahı zehirlemekle değil, bütün Yahudileri padişahın işlerine karıştırmış olmakla itham etmektedir. (Çünküm bu Hekim Yakup kim heman vezir oldı ne kadar kim aç Yahudi var ise padişahın işlerine karıştırdılar. Hekim Yakup sebebiyle... (Giese Neşri 198)

Bu suretle, Osmanlı kaynaklarını tenkidsiz kullanması yüzünden birbirini nakzeden neticelere varıp, akdedildiği söylenen mukavelenin ise tatbik sahasına intikal etmediğini itiraf (? ifade T. A.) eden Babinger ile onun fikirlerini kabul eden kimselerin Fatih'in zehirlenerek öl-

düğü mütalealarını reddetmiş oluyoruz[3], diyerek Tekindağ sözünü bağlar.

c. *Tıp Adamlarının Gözüyle Fatih'in Ölümü*

Fatih'in ölümündeki esrarın çözülmesinde şüphesiz tıp doktorlarının önemli bir söz hakkı olmalıdır. Çünkü tarihî kayıtlardan Fatih'in hastalık veya hastalıklarının arazları, doğurduğu şikâyetler hakkında, birçok bilgiler edinebilmekteyiz. Gerçi bunlar, kesin bir teşhis için yetersiz ise de yine de bize bazı ipuçları verir sanıyoruz. Bunlar hiç olmazsa Fatih'in sağlık durumunun ciddî şekilde bozuk olduğunu göstermektedir. Yurdumuzda, tarihî belgelerden yola çıkan, asıl meslekleri tıp doktorluğu olan üç tıp tarihi uzmanımız, bilinenlere bakarak Fatih'in hastalığının ne olabileceği hakkında kanaatlerini açıklamışlardır. Bildiğimiz kadariyle bu konuda ilk denemeyi çok cepheli bir ilim ve sanat adamı olan Prof. Süheyl Ünver yapmıştır. Daha 1946 yılında yayınladığı bir eserinde, Fatih'in muhtemelen diyabet (şeker hastalığı) koması sonucunda öldüğünü yazmıştır. Bu öncü-teşhisi ve konu ile ilgili olarak yazdıklarını buraya aktarıyoruz:

"Fatih'in mükemmel bir morfolojisi vardır. Lakin o, 40 yaşlarında çok şişmanlamıştır. Vefatına bir sene kala (ise) çok zayıflamıştır. Ölümünde içinden omuzları kesilerek çıkarılan robu onu gösteriyor. Yine vefatından on ay önce bitirip takdim ettiği (şimdi National Galery Layard Kolleksiyonundaki) resminde Bellini, Fatih'i zayıf, uçuk benizli ve incelmiş yüzüyle alt çenesini biraz yukarı kalkmış göstermiştir. Sonra Karabacak'ın neşrettiği bir resimde (ki aslı Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır T. A.) de Fatih, ölümüne tekaddüm eden günlerde pek bitkin bakışlı, avurdları çökmüş ve dişleri hemen tamamen çürüyerek çenesi kısalmış ve kalkık bir yüzle gösteriliyor. İleri derecede zayıflamıştır. 51 yaşında dişlerini döken ve bu kadar zayıflatan sebep nedir? Üstelik vaktiyle itiyadı üzerine beslenmekteki ifratını nikris ağrılarına veyahut ayağındaki zahmet ilerlemesine yavaş veyahut çabuk yapan bir endarterit midir?" (Toplar damarların tıkanması, iltihabı T. A.)

10 M. C. Şehabeddin Tekindağ, Fatih'in Ölümü Meselesi, İst. Üni. Ed. F. *Tarih Dergisi*, C. XVI, sayı 21 (1966).

"Hep biliyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed, âlimleri devlet otoritesinin fevkinde gördüğü için sofrasına hep onların ileri gelenlerini çağırır ve onlarla beraber yemek yer. Böyle olup giderken meşhur Kanunnamesinde: Cenabı şerifim yalnız yemek yiyecektir, diye bir madde koydurmuştur. Bunda âlimler arasındaki teşrifat farkları rol oynadığı gibi, Fatih'in bir aralık polidipsiye duçar olduğunu da hatırlatabilir. Aynı zamanda zayıflıyor. Bu zayıflığın ve takatsizliğin önüne geçebilmek maksadiyle çeşitli gıdalı yemeklere önem veriyor. Zira onun matbahında kendi şahsı için pişen çeşitli çok yemekleri öğreniyoruz. Senelerle hekimleri ve bittabi kendisi o asırda bunun farkında olmayarak devam ediyor. Kuvvet macunları kullanmak lüzumunu hissediyor. O halde Fatih'i bu hale getiren hastalık nedir?"

"Acaba bu elimizde bir kısım zaif ve lâkin malûm olan delillere dayanarak bize bir diyabet tablosunu ve onun safhalarını aydınlatabilir mi? Bunu kat'i olarak ileri sürmek hakkını haiz olmazsak bile bu ihtimali hatıra getirmemek de kabil olamamıştır. Kısa hastalığı yalnız Nikris krizi mi(ydi?) Yoksa bu hastalığın sonunda asidoza, yorgun üzgün bir hal ile hemen sonra da komaya düşmesi midir? Doktorların beceriksizliği veya ihmali "tekasül" rivayeti olmasaydı, Fatih kurtarılabilir miydi? Bunu zan ve tahmin etmek kolay değildir[11]."

1946 yılında Prof. Süheyl Ünver'in oldukça ihtiyatlı ifadelerle koyduğu şeker hastalığı teşhisini, 15 yıl kadar sonra muavini doçent Bedii Şehsuvaroğlu daha kesin ifadelerle tekrarlamıştır[12].

Daha sonra üçüncü bir tıp profesörümüz daha ayrıntılı bilgiler vererek şeker hastalığı teşhisine katılmıştır. Prof. Feridun Nafiz Uzluk, Fatih'in önce ata binemeyecek kadar şişmanladıktan sonra ölümüne yakın müthiş zayıflamasına işaret ettikten sonra ölümünden beş ay evvel yapılan, Viyana Milli Kütüphanesi'ndeki tabloda Fatih'in 70 yaşında hastalıklı bir insan görünümünde olduğuna haklı olarak dikkatlerimizi çekmektedir. Dişleri dökülmüştür. Çok yeyip çok içmektedir. Bunlar şeker hastalığının tipik arazlarıdır.

---

11 Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İst. 1946, s. 282 vd.

12 Bedii Şehsuvaroğlu, Osmanlı Padişahlarının Akibetleri ve Ölüm Sebebleri, *T. T. K. Kongre Tebliğleri*, Ankara, 1960 s. 392-410.

Bu konuda çok dikkat çekici bir olay, Fatih'in Kanunnâmesine, yemeklerini tek başına yiyeceği hakkında bir hüküm koydurmasıdır. Bu satırların yazarı 1985 Türkoloji Kongresine sunduğu, Fatih Kanunnâmeleri ile ilgili bir tebliği hazırlarken, kanunnâmeye böyle bir hükmün konulmuş olmasını tuhaf bulmuştu. Yalnız modern kanunlar içinde değil, o dönemdeki bir kanunnâmede bile böyle bir hükmün bulunuşunu bir hukukçu olarak anlaşılması zor bir durum olarak karşılamıştı.

Halbuki yukarıdaki bilgilerden sonra, dişleri dökülmüş, oburcasına ve çirkin şekilde yemek yiyen büyük bir hükümdarın, kendisini bu halde çevresindeki "kullarına" göstermek istememesini akıllıca bir davranış olarak bulmamak mümkün değildir. Bir düşünürün: "sakın başkasının yanında yemek yemeyiniz ("sadece siz" anlamında). Çünkü insanın en hayvanlaştığı hallerden biri budur." dediğini hatırlıyorum. Bizim an'anelerimizde sofra üzerine gelenlerin, mutlaka yemeğe davet edilmesindeki hikmetlerden biri de bu olsa gerektir. Böyle bir davette hayvanlaşma kabahatine, seyredenlerin de katılması sağlanmış olmaktadır. Fatih'in, ecdad-ı izamım vezirleriyle yemek yerlermiş, ben bunu kaldırıyorum, diye bir hükme lüzum görmesini (aslında bu fiilen de yapılabilirdi) hastalığı ile yakından ilgili sayabiliriz.

Tarihin sayfalarındaki açıklamalara bakarak, Fatih'in hastalığını teşhise girişen sadece bizim doktorlarımız değildir. Bunun en yeni örneğini Fransız Profesörler vermişlerdir. Aslında bir tarihçi olup, yıllarca yurdumuzda da gazeteci olarak bulunmuş olan Andre Clot, sonradan Kanunî Süleyman ve Fatih hakkında da eserler yazmış olup adı geçen iki eseri de Türkçeye çevrilmiştir. Bu tarihçi, Fatih'in sağlık durumu üzerinde bilinenleri iki Fransız tıp Profesörüne vererek, onun muhtemelen hangi hastalıktan ölmüş olabileceğini sormuştur. Kendisinin açıklamasından anlaşıldığına göre, bu doktorlar, Fatih'in siroz ile birlikte karaciğer kanserinden ölmüş olabileceğini söylemişlerdir[13]. Osmanlı döneminde bazı saraylı kadınların, hastalıklarına paravana arkasından teşhis koydurmağa kalkıştıklarını okur, gülerdik. Fakat yüzyılların arkasından, Fatih'in hastalığının sağlıklı bir şekilde teşhi-

13 Andre Clot, *Fatih Sultan Mehmed 1432-1481*, İstanbul, 1991, Milliyet Yay. s. 267.

sinin mümkün olup olmadığını tıp mensuplarına bırakıyoruz. Bizim için önemli olan, onun bir hastalık sonucunda eceliyle öldüğü gerçeğidir.

V. Fatih'in Mezarının Açılmasını Önerenler ve Tepkiler

a. Fatih'in Cesedinin Bozulmamış Vaziyette Durduğu Rivayeti ve Mezarının Açılarak Bunun Tespitini İsteyenler

Sultan Abdülhamid'in Fatih'in mezarını gizlice açtırdığı ve durumunu tesbit ettirdiği hakkında bir rivayeti bize meşhur tarihçi Reşat Ekrem Koçu anlatıyor: Büyük şair Yahya Kemal bir sohbet esnasında, Koçu'ya çok zaman evvel duyduğu bir rivayeti nakletmiş ve bunun araştırılmasını kendisinden istemiştir. Hikâye şöyledir:

İkinci Abdülhamid döneminde bir yıl Fatih civarında geçen ana su yolları patlamış, semtin geniş bir kısmında evlerin bodrumlarını su basmış. Semt halkından birkaç kişi de rüyalarında büyük şehrin Fatihini görmüşler, Sultan Mehmed: "Boğuluyorum... beni kurtarın" demiş. Rüyalar kahvehane sohbetlerine düşmüş, hafiyeler de saray'a jurnal vermişler. Padişahın vehmi ve telâşı malûm. Büyük ceddinin kabrini gizlice açtırmağa karar vermiş, bu işi de mahrem olarak Fatih İtfaiye kumandanı Mehmed Paşa'ya havale etmiş.. Gizlice yapılan araştırma sonunda, tabutu açıldığında içinde cihangir hükümdarın mumyalanmış cesedinin yüz taravetini olduğu gibi koruduğu yani hiç bozulmadan durduğunu görüp durumu Abdülhamit'e arzetmişler... Padişahın sıkı tenbihine rağmen Mehmed Paşa bir süre sonra bu tarihi sırrı muhafaza edememiş ve yakın dostu Damat Şerif Paşa'ya (Çavdarlı T. A.) nakletmiş, o da Yahya Kemal'e söylemiş. İşte Yahya Kemal'in, bu işi sen tahkik etsen dediği mesele bu imiş.

R. E. Koçu, bu halk menkibesi için, "ah bu rivayetler hakikat olsa. Bu, dünya ölçüsünde bir hadise olurdu" diye sözünü bitirir. Reşat Ekrem Koçu'nun bu sözleri, İskit Yayınevinin yayınladığı, sevilen bir tarih dergisi olan *Resimli Tarih Mecmuası*nda heyecan yaratacak şekilde şu başlık altında çıkmıştır: "Gayet Mühim Bir Sır İfşa Ediyoruz. Fatih'in müba-

rek vücudunun, yüzü aynen muhafaza edilmiş bir halde mumyalanmış olarak durduğunu öğrendik. Bu sevinçli haberin tetkik ve tahkiki resmî makamlara düşer. Eğer böyle ise beşyüzüncü fetih yılı bayramında halkın ziyaretine açılmalıdır."

Haberin büyük ilgi ile karşılanması doğaldı. Netekim aynı derginin Nisan 1950 tarihli 4. sayısında, evvelki haberin memlekette büyük akisler uyandırdığı haber veriliyor ve bir vatandaşın, Fatih Camii altında araştırma yapmak için müsaade almak üzere Vilâyet makamına dilekçe verdiği, gazetecilerin birçok ilgili ile konuştuğu bildiriliyor, bu arada da bazılarının sandığı ve iddia ettiği gibi, İslâmî esaslara aykırı olduğundan Türklerde mumyalamanın bahis konusu edilemeyeceği tezinin tarihi hakikatlere uymadığı ve Selçuklularda mumyalamanın uygulandığına çok haklı olarak, değinilmiştir[14].

Burada istidraten çok ilgi çekici bir bilgiyi de aktarmakta yarar görüyorum. 1948 yılında girdiğim İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Adlî Tıp Hocamız rahmetli Prof. Hikmet Yalgın, bir dersinde bize *sabunlaşma* olayını anlatmıştı. Nadiren de olsa bazı hallerde, özellikle yağlı vücudlarda, cesedin gömüldüğü toprağın da uygun kimyevi yapıda olması halinde sabunlaşma olayı meydana gelmekte ve vücud hiç bozulmadan, yeni ölmüş gibi kalabilmekte imiş. Biz, öğrenciler, halkın birtakım evliyalar hakkında anlattıkları "bozulmamış mübarek cesedler" hikâyelerinin gerçek olabileceğini, ilmî bir esasa dayandığını öğrendiğimizde hayretler içinde kalmıştık. Nazarî olarak Fatih'in cesedi mumyalanmamış olsa bile, bazı şartlarla, pekalâ bozulmadan kalmış olabileceği, hiç de ilme aykırı bir düşünce değildir. Bunu belirtmemiz değerli hocamızı rahmetle anmaya vesile oldu.

Asıl konumuza dönelim. *Resimli Tarih Dergisi*'nin Mayıs 1950 tarihli 5. sayısında ise yine önemli bir haber veriliyor. Bunda Paris'te sürgün hayatı yaşayan Damat Şerif Paşa'nın bu arada bir mektup yazarak, böyle bir konuyu hiç bilmediğini, Fatih İtfaiye Müdürünü ömründe görmediğini bildirdiği haber veriliyor. Fakat ilâveten Yahya Kemal'in rivayeti te-

14 İsmail Hami Danişmend, *Tarihi Hakikatler* (Tercüme Yayınları) eserinde Türklerde Mumyalama hakkında genişçe bilgi vardır.

yid ettiğine değinilerek: "Biz Üstadın (herkesçe bilinen, meşhur olan T. A.) sağlam hafızasına dayanarak, Şerif Paşa'nın zamanla bunu unutmuş olmasını tahmin etmekteyiz" şeklinde bir açıklama yapılmaktadır.

Kabrin açılarak tetkiki hakkında başvuran vatandaşın dilekçesinin de sonuçsuz kaldığı anlaşılıyor.

b. *Elif Naci'nin Zehirlenmenin Tesbiti İçin Mezarın Açılması Hususundaki Başvurusu ve Tepkiler*

Fatih'in kabrinin açılarak gerekli tetkiklerin yapılması ikinci defa 15 yıl kadar sonra meşhur müzeci, ressam Elif Naci tarafından teklif edilmiş ve büyük bir fırtına koparmıştır. Bu defa cesedin bozulmadan durup durmadığını görmek için değil, zehirlenmenin vâki olup olmadığını anlamak için böyle bir başvuru yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet gibi tarihimizin çok önemli bir şahsiyetinin eceliyle mi yoksa zehirlenerek mi öldüğü hususu, gerçekten merak uyandıran ve milyonları ilgilendiren bir konudur. Kimyager-eczacı Naşit Baylav'ın yazdığına göre bir kimse organik bir madde ile zehirlenmişse bunun tespiti kısa bir süre sonra imkânsız hâle gelir. Fakat madenî (inorganik) bir madde ile zehirlenme hâlinde aradan binlerce yıl bile geçse ve ceset ve kemikler tamamen eriyip ufalanmış bile olsa etrafındaki toprak dağılmadan duruyorsa, zehirin nevcudiyeti derhal saptanabilir.

O halde Fatih'in zehirlenip zehirlenmediğinin tayini bu şekilde kesin olarak mümkün olabilirdi. Bunun için ise şüphesiz evvelâ kabrin açılması gerekirdi. İşte bu düşünceden hareket eden Elif Naci, mezarın açılması için Millî Eğitim Bakanlığı'na başvurmuş, fakat bakanlık bu dilekçeyi anlaşılmaz şekilde, Yüksek Anıtlar Kuruluna sevkederek kararı oraya bırakmıştır. Adı geçen kurul ise, sonuçta mezarın açılmasını adeta imkânsız kılan şartlara bağlayan bir karara varmış böylece meselenin kesin çözümü de kimbilir hangi bahar'a kalmıştır. (Elif Naci'nin, fırtına yaratan başvurusu ve mezarın açılması leh ve aleyhinde bulunan kimselerin söyledikleri üzerine yazmış olduğu, ayrıntılı bilgilerle dolu, makale için, *Tarih Dünyası Dergisi*'nin 1 Ocak 1965 tarihli nüshasına bakılabilir.)

Bu satırların yazarı, bu yazıyı da çok uzun yıllardan beri kütüphanesinde asılı duran Bellini'nin Fatih tablosunun reprodüksiyonu altında yazmakta ve bu büyük insana içten bir saygı duymaktadır. Ölümünün de eceliyle olduğuna inanmaktadır. Fakat tarihin gerçekleri hiçbir zaman matematikteki gibi kesin olamaz. Onun ölümündeki esrarın kesin olarak çözülmesi ancak mezarının açılmasıyla mümkün olduğuna göre bu yapılsaydı bizce büyük Sultan'a hiç de saygısızlık edilmiş olmazdı.

Eski Bir Mesele ve Yeni Bir Eser:

Osmanlı Devletinde Kardeş Katli

Son yıllarda Osmanlı tarihi hakkında, yerli ve yabancı araştırıcıların yazmış oldukları birçok kitap yayınlanmaktadır. Osmanlı tarihi ile ilgili bu eserleri birbiri ardından piyasaya süren iki müessese dikkatimizi çekmekte: Bunlardan biri Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, diğeri ise Muhittin Salih Eren'in yönetimindeki Eren Yayıncılık Kitap-Dağıtım Ticaret ve Sanayi Ltd. Şirketi'dir.

Burada sözünü edeceğimiz eser, Eren Yayınevi'nin geçen aylarda yayınladığı, Dr. Mehmet Akman'ın *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli* isimli kitabıdır. Memleketimizde bir zamanlar salgın halinde, en kötü kâğıtlara, zor okunur puntolarla, binbir matbaa yanlışı ile basılan kitapların yerini son yıllarda nefis şekilde, iyi kâğıda basılmış, yegâne mahzuru biraz daha pahalı olmalarında yatan, hem içeriği hem baskısı nefis eserler almaktadır. Bunlar gerçekten insanın okuma hevesini kamçılamaktadır. Şimdi ele alacağımız kitabın içeriğine geçmeden, bu kitabı da diğer yayınlarda olduğu gibi, azami itina ve titizlik ile nefis bir şekilde basmış olan Eren Yayınevi'ni kutlamadan geçemiyorum.

Mehmet Akman'ın eseri aslında bir hukuk doktora tezidir ve hukuk tarihçisi Profesör M. Âkif Aydın'ın nezaretinde hazırlanmıştır. Osmanlı tarihinin en çok ilgi uyandıran, meraklı konularından biri olan kardeş katli meselesini inceleyen, monografik, ilk eserdir. Gerçi bu konuya genişçe yer veren bazı büyük eserler (mesela Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* başlıklı doktora tezi ve A. Özcan'ın "Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli

Meselesi" gibi makaleler) varsa da, konuyu bir monografi ile ele alan ilk müellif M. Akman olmuştur.

Kısaca *kardeş katli* diye zikredilen kurum, aslında sadece kardeşlerin katlini değil, amca, yeğen vb. hanedan mensuplarını da içeren daha geniş bir çevreyi kapsamaktadır. Çünkü hükmün amacı, yeni tahta geçen padişahların devlet içinde birliği ve nizamı korumak, kamu düzenini sarsan muhtemel taht kavgalarını önleyerek devletin bütünlüğünü sağlama amacına yönelik bir uygulamadır. Bu, sadece Osmanlı Devleti'ne mahsus olmayıp, tarihte İran, Bizans, Selçuklu gibi birçok devletlerde uygulanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde çok uygulanmış ve daha önemlisi Fatih Sultan Mehmed tarafından Teşkilat Kanunnâmesi'ne konulmuş bir madde ile, ilk defa yazılı hukuk kaidesi haline getirilmiştir.

İşte önümüzdeki eser, bu çok önemli meseleyi incelemektedir.

Yazar, Giriş'te eserini şöyle tanıtıyor: "Çalışma esasen bir hukuk tarihi çalışmasıdır. Konu hakkında üzerinde hukukî tahlil yapılabilecek derinlikte bilimsel bir çalışma mevcut olmadığından kardeş katli uygulamalarının ayrı ayrı incelenmesi gerekli olmuştur. Bu ise kaçınılmaz olarak çalışmanın tarihî yönünün ağır basmasına ve analitik yöntemden feragat edilerek adeta kısmen tahkiyeci bir yöntem izlenmesine yol açmıştır." Müellif, aşağıda yapacağımız bazı tenkidlerin geleceğini daha önceden sezmiş ve kendisi de bunu belirtmek zorunluluğunu duymuştur. (Giriş s. 16)

Akman, konuya tarihi bir araştırma ile girmektedir. Bu, sosyal kurumları araştırırken çoğunlukla yapılan, yararlı bir metoddur. Böylece müessesenin köklerinin nerelere uzandığını, hangi zaruretlerden doğduğunu göstermek ve sonraki gelişmelerin açık seçik şekilde ortaya konulmasını sağlamak mümkün olur.

Giriş kısmından sonra, birinci bölümde "Eski Türk Devletlerinde Siyasi Hakimiyet Anlayışı ve Kardeş Katli" ele alınmış, özellikle "kut" kavramı üzerinde durulmuştur (s. 27-36)

İkinci bölümde, "Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli Uygulamaları" başlığı altında Osmanlı tarihindeki bütün kardeş katli olayları teker te-

ker ele alınmıştır. Bu bölüm kitabın yetmiş sahifeden fazla bir kısmını yani nerede ise tezin yarısını kapsamaktadır (s. 37-109). Müellif katl olaylarının tam bir listesini çıkarmış, her olayı en aşağı birkaç vakanüvis ve tarihçinin eserlerinden nakiller yaparak, çeşitli mütalaaları uzun uzun bıkmadan belirtmiş, öldürülen talihsiz insanlar hakkında halkın duygularını ifade eden mersiyelerden bazen çok uzayan örnekler vererek, popüler tarih dergilerinde okuyucunun ilgisini çekebilmek için yazılmış meraklı hikâyeler gibi önümüze sermişdir. Şahsen biz, bir kısmını yeni öğrendiğimiz bu hikâyeleri merakla ve yararlanarak okuduk. Fakat müellif bir hukuk doktora tezinde bu ayrıntılara neden girmiştir anlayamadık. Yetmiş küsur sahifelik bölüm on sahifeye indirilebilirdi. Eski bir hukukçu olarak beni en çok rahatsız eden husus, önümdeki eserin bir tarih araştırması değil, bir hukukî araştırma olmasından doğmuştur. Katledilen kimselerin bir kısmı isyan ettikleri için katledilmişlerdi. Dünkü ve bugünkü hukuk bakımından bunların durumu açık seçik ortadadır. Fakat böyle bir hareketleri teşebbüsleri olmayanların hele de kundaktaki çocukların veya ana karnındakilerin yokedilmesinin İslâm hukuku açısından cezalandırılmasına imkân olmadığı da açıktır. Osmanlı Devleti'nde daha önce de uygulanan fakat ilk defa Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnâmesi'nde yazılı bir hüküm, madde haline gelmiş bulunan bu uygulamanın asıl ayrıntılı ele alınması gereken tarafı bu idi, yani Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk, İslâm hukuku yanında ona aykırı birçok hükümleri de içine alan bir örfî (sultanî) hukukun varlığı meselesi idi. Yabancı ve yerli çok değerli bir takım araştırıcıların, Osmanlı hukukunun en ilgi çekici yönü olarak ele aldıkları bu konu, âdeta pas geçilmiştir.

Kardeş katli hükmünü yazılı bir hukuk kaidesi haline getiren, Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nin mevsuk (gerçek) olup olmadığı konusu ise tek bir cümle ile geçiştirilmiştir. Halbuki bu konuda şiddetli itirazları olanlar vardır.

Antik Dekor Dergisi'nde, Mehmet Akman'ın eserini tanıtırken, Erol Özbilgen'in yazdığı şu satırlara biz de katılmaktayız: [Kardeş katli konusu] üzerine gitmek tahmin edilenden daha zor bir meseledir... Yazar kendi eğilimlerini... sınırlayarak mümkün olduğu kadar objektif olmaya samimî bir gayret göstermektedir." Gerçekten biz de bu çabayı

hissettik. Fakat Özbilgen'in vurguladığı zorluk bize göre, özellikle belirtmek istediğimiz, şer'i hukuk-örfî hukuk ilişkisinde meydana çıkmaktadır. Nedeni de dinî eğitimden geçmiş kişilerin yıllarca kendilerine telkin edilen peşin hükümlerden kurtularak düşünememeleridir. İslâm hukukunun ancak yüzde birinin Kur'an ve hadislere dayandığını, gerisinin binlerce hukukçunun çalışmaları sonucunda oluşan büyük bir hukuk binası olduğunu (von Kremer vb.) bilginlerin vurguladığı gerçeği unutmalarından doğmaktadır. Büyük bilgin A. B. Schwarz'ın deyimiyle burada bir ölçüde "hukukçuların hukuku" bahis konusudur. Bugün İslâm hukuku, hiçbir tarafı değiştirilemeyecek ilâhi menşeli bir hukuk olarak, hukukçunun, devlet adamının, el atması imkânsız bir "tabu alan" gibi görülmektedir. Bu yüzden de Osmanlı'nın yüzlerce yıl önce yaptığı işi bugün düşünmek bile bazı kimselere imkânsız görünmektedir. Kardeş katli konusunda uygulamalar, özellikle Fatih'in Kanunnâmesi'ndeki açık hüküm, gerçekten, İslâm hukukuna tamamen aykırı bir hükümdür. Fakat Fatih Sultan Mehmed'in vazettiği bir kanun hükmüdür. Geçerli ve uzun süre uygulanmış bir hukuk kuralıdır. Osmanlı hukukunda buna benzer, şer'i hukuka aykırı pek çok hüküm vardır. Öteden beri yabancı ve yerli ilim adamlarının ilgisini çekmiş olan bu hükümler (ki bunları Osmanlı Sultanları koydukları için "sultanî hukuk" demek en doğrusudur. Çünkü "örfî hukuk" terimi bu hükümlerin "örf ü âdet hukuku" ile karıştırılmasına neden olmaktadır) F. Köprülü, Ö. L. Barkan, Coşkun Üçok, Halil İnalcık, Reuben Levy, U. Heyd, J. Sachacht gibi en yetkili bilginlerin açıkladıkları şer'î hukuk-örfî (sultanî) hukuk ilişkisinin mahiyeti, bir takım peşin hükümlere alıştırılmış ve dinî tahsil görmüş insanların bir türlü hazmedemedikleri bir konudur. Bu meseleyi topluca ele alan bir yazı yayınlamak niyetindeyiz.

Mehmet Akman, kardeş katli meselesinde imkân ölçüsünde, ilmî objektifliğe riayet etmeğe çaba göstermiş ve mesela temiz bir Müslüman ve iyi bir İslâm hukukçusu olarak bilinen Ali Himmet Berki'nin: Fatih Hazretleri gibi Kur'an'ın ahkâmını ve katlin şenaatini bilen büyük bir âlimin, kardeş katlini kanunnâmesine koymuş olamayacağı" gibi safça iddialarına itibar etmemiştir. Berki, acaba Fatih'in bu kanunnâmeyi koymasından evvel ikinci defa tahta geçtiğinde, ilk işlerinden biri olarak henüz süt emme çağındaki kardeşi Ahmed'i öldürttüğünü bilmiyor

muydu? Kısaca dinî görüşle bu işi anlamak mümkün değildir. Akman, bu tip hissî mütalaalardan kurtulmuş görünüyorsa da hem kardeş katlinin, isyan ve fitne çıkarma dışında, şer'i hukuka aykırılığını kabul etmekte, diğer bir yerde ise örfî (sultanî) hukukun şeriata aykırı olamayacağını ileri sürmektedir. Müellif (s. 146 v.d.) örfî hukuk kavramını açıklarken bir yandan objektif kalmaya çalışmakta, diğer yandan meseleyi hep İslâmî açıdan gören müelliflere (en çok Akgündüz'e) atıflar yaparak iki görüş açısı arasında bocalamaktadır. Onun bu tezatlı tutumu, yaptığı ve benimsediği anlaşılan atıflardan anlaşılmaktadır: "Osmanlı Devleti bir... İslâm devletidir. Dinî esaslı böyle bir devlette şer'î hukuk dışında başka bir hukukun ona rakip olması tasavvur edilemez". İkinci olarak örfî hukuk, şer'î hukukun bir kısım hükümlerini ilga etmek ya da değiştirmek iddiasında değildir." (Kardeş katline-şer'î hukuka tam manasiyle aykırı olarak imkân veren bir hüküm koymak onu değiştirmek değil midir? T. A.) "örfî hukukun işlevi, şer'î hukukun bilerek boş bıraktığı alanlarda veya hukukçularca yeterince işlenmemiş konularda devlet başkanına tanınan yetki çerçevesinde hüküm icra etmesidir. Bu itibarla Köprülü, Barkan gibi müelliflerin, Osmanlı Devleti'nde biri "şer'î" diğeri örfî hukuku kasdederek- "laik" olmak üzere birbirinden bağımsız iki hukukun bulunduğu şeklindeki iddiaları isabetli değildir. Günümüz araştırmacıları (ki bunların başında geldiğine inandığı anlaşılan Akgündüz'e atıf yapılıyor. T. A.) böyle bir iddiayı reddederek, Osmanlı Devleti'nin başlıca hukukunun İslâm hukuku olduğunu vurgulamaktadırlar. Yazar da aynı kanaati paylaşmaktadır" diyor. Biz de soruyoruz: Osmanlı Devleti'nin başlıca hukuku İslâm hukuku olduğuna göre öteki hukuku ne idi acaba? Çünkü "başlıca" başta gelen, en önemli demektir.

Yazar, yine Akgündüz'e dayanarak (s. 149): "Örfî hukuk, şer'î hukukun alternatif veya rakibi değil, belki onun mütemmimi olarak kabul edilmelidir..." dedikten sonra bazı örnekler vererek: "bununla birlikte yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, örfî hukuk bazen şer'î hukuka aykırı düzenlemelere konu olabilmektedir" diye önceki söylenenlere pek uymayan bir ifade kullanmış olmaktadır. Çünkü şer'î hukuka (tamamen T. A.) aykırı düzenlemeler nasıl onun mütemmimi oluyor, anlayamadık.

Esasen müellif, İslâm hukuku ile örfî hukuku kısmen içiçe girmiş iki daireye benzetip, örfî (sultanî) hukukun kısmen de olsa şeriatin dışına taşdığını kabul etmekle onun ayrı bir hukuk anlayışına dayanan, farklı bir hukuk olduğunu kabul etmiş olmuyor mu? Eski hukukçuların kardeş katlini İslâmî hukukun genel esaslarıyla bağdaştırma çabalarının boşuna çaba olduğunu, yazar kendisi de kabul etmektedir (s. 151).

Akman, örfî hukukun mahiyeti hakkında çok önemli bazı ilmî araştırmalara onların fikirlerini kabul etmese bile, cerhetmek için, eserinde mutlaka yer vermeliydi. Bunların başında, sosyal ilimler alanında memleketimizin yetiştirdiği ilim adamlarının en büyüğü, dev araştırıcı Köprülü'nün *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri- İslâm Âmme Hukukundan Ayrı Bir Türk Âmme Hukuku Yok mudur?* (İstanbul, 1937- İkinci Tarih Kongresi Tebliği, ayrı basım). Ömer Lütfi Barkan'ın *Kanunlar* isimli meşhur eseri başta olmak üzere, Osmanlı hukuku hakkında yaptığı uzun yıllar süren araştırmalarına hiç değinilmemesi hem tarihçi, hem hukukçu Prof. Coşkun Üçok'un Ankara Hukuk Fakültesi dergisinde: "Şeriata Aykırı Osmanlı Ceza Hükümleri" başlıklı üç makalelik önemli yazıların görmezlikten gelinmesi bir hukuk Doktorası için anlaşılır şey değildir.

Halil İnalcık gibi, bugün dünyanın en itibarlı Osmanlı tarihçisinin, "Osmanlı Hukuku", "Padişah" konularındaki nefis araştırmaları bırakılıp, son zamanların çok fakat itinasız yazan genç bir ilim adamını nerdeyse esas ittihaz edip, Osmanlı hukuku hakkında yukarıda sayılan büyük ilim adamlarının söylediklerinin sözde çürütülmek istenmesi bizce yerinde olmamıştır. Bir hukuk doktora tezinde, şehzadeler ardından yazılmış mersiyelerden çok, Köprülü'nün, Barkan'ın, İnalcık'ın, Heyd'in, Levy'nin, Schacht'ın söylediklerinin yer alması gerekirdi.

Fakat sıraladığımız bu tenkidlere rağmen, tez yazarının gelecekte çok daha olgun eserler yazabilecek kabiliyette olduğu bugünkü eserinden açıkça anlaşılmaktadır. Müellifin Arapça bildiği anlaşılıyor, bu da üstün bir niteliktir. Türkçesi gayet güzel ve akıcıdır ki bu vasfı haiz ilim adamlarımız gittikçe azalmaktadır. Kolay okunan, tarihimizin en meraklı konularından birini inceleyen bu eseri bütün okuyuculara tavsiye ederken, müellifi kutlar, gelecekteki eserlerinde daha büyük başarılar dileriz.

Yavuz Sultan Selim'in Kanunnâmesi Bulundu, Moskova'da Yayınlandı

Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminden bahsedilirken yakın zamanlara kadar kitaplarda daima tekrarlanan bir iddia şu idi: Osmanlı Devleti bir İslâm devleti olduğundan onun hukuk sistemi de İslâm Hukuku, yani şeriat idi. Ancak Tanzimat'tan sonradır ki, bazı yeni Avrupaî kanunlarla, dinî hukuk yanında lâik bazı hukuk kaideleri belirdi ve Cumhuriyet Devrinde ise hukuk sistemimiz tamamen dinîlikten ayrıldı, şeriat terkedildi.

Basmakalıp tekrarlanan bu fikirleri, mükemmel araştırmaları ile insanda hayranlık uyandıran , büyük medeniyet tarihçimiz Fuad Köprülü daha 1937 yılında kökünden yıkmıştır. İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "İslâm Âmme Hukukundan ayrı bir Türk Âmme Hukuku Yok mudur? başlığı altında meseleyi ortaya atmış ve bunu gayet kuvvetli tarihi delillerle Türk-İslâm devletlerinde İslâm hukuku yanında daima millî veya mahallî, lâik diyebileceğimiz bir Türk Hukukunun yaşadığını göstermiştir. Köprülü'nün Türk-İslâm devletleri için ortaya attığı tezi, daha sonra değerli bilgin Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı kanunnâmeleri üzerindeki geniş araştırmaları ile perçinlemiş onu Halil İnalcık'ın kıymetli incelemeleri takip etmiştir.

Netice olarak şu husus gayet açık olarak meydana çıkmıştır:

Fıkıh kitapları sadece ideal, nazarî bir hukuk sisteminin esaslarını gösteriyordu. Halbuki hayatta birçok hususlarda bu kaideler değil, onların yerine yukarıda millî hukuk diye vasıflandırdığımız şeriat dışı birtakım kaideler uygulanıyordu... Bunlar daha çok âmme (kamu) hukuku

kaideleri idi. Meselâ ceza hukuku, vergi hukuku, idare hukuku, toprak hukuku alanlarında durum özellikle böyle idi. Özel Hukuk dalında, pek az da olsa dinî olmayan bazı hükümler konulmuştu.

Osmanlılarda İslâm hukukunun nazarî sistemi dışında kaldığı söylenebilecek, bilinen en önemli hukuk kaideleri kanunnâmeler denilen resmi olmayan kanun mecmualarında toplanmıştır. Bunlar içinde bilindiği gibi, Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunnâmeleri en meşhurlarıdır.

Rus Kadın Profesörün Keşfi

Bizim burada üzerinde duracağımız asıl konu Rusya'da yeni bulunan Yavuz Sultan Selim Kanunnâmesidir. Bugüne kadar bilinmeyen I. Selim Kanunnâmesini bulan Rus kadın Türkoloğu Prof. Dr. Anna S. Tveritinova'dır. Değerli Türkolog, Türk tarihi için çok önemli olan bu keşfini şöyle anlatıyor: "Bugün tarih ilminde bilinen bütün kanunnâmeler arasında I. Selim'in (1512-1520) kanunnâmesi hakkında hiç malûmât yoktur. Bunun içindir ki biz Leningrad'daki eski Asya Müzesi (bugünkü Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırma Enstitüsünün şubesi) kılavuzu için Osmanlı vesikaları listesini hazırlarken "Kanunnâme-i Sultan Selim Han Taba Sarahu" adlı iki el yazmasını dikkatle incelediğimiz zaman, hayretle müşahede ettik ki, mezkûr yazmalar bu kadar uzun bir zaman içinde mütehassısların dikkatlerini çekmemiştir. Zira yazmaların ikisi de daha 1917'den evvel Asya Müzesi tarafından hususî kolleksiyonlardan satın alınmıştır. "Bu gözden kaçmanın asıl sebebi bizce eskiden ekseriya olduğu gibi, aynı mecmua içinde birbiri ile hiç ilgisi bulunmayan çeşitli konulardaki eserlerin toplanmasıdır. Gerçekten B. 1882 numaralı yazma içinde kanunnâmeden başka 16. yüzyıl şairi Güvahî'nin manzum eseri ve Fatih'in torunu Hani Hatun'un bir vakfiyesi sureti de vardır."

Bulunan İki Yazmanın Evsafı

B. 1882 numara ile kaydedilmiş bulunan yazma, 1564 yılında kopya edilmiştir ki, bu tarihin kanunnâmenin tedvin edilmesi tarihine çok yakın olduğu açıktır. Bu yazma çok okunaklı ve düzgün nesih hattı ile pek itinalı bir surette, siyah mürekkeple yazılmış, bölümlerin başlıkları aynı hatla yaprakların kenarlarına kaydedilmiştir. Yaprak kenarlarında metni tashih ve şerh eden pek çok derkenarlar vardır. Bu şerh ve tashihler rik'a hattı ile yani kanunnâmenin suretini yapan hattat tarafından değil, başka bir kimse tarafından yazılmıştır. Yazmanın kapağı karton, cildi deridir.

Eserin yazıldığı kâğıt Avrupa verje cinsi olup fligralıdır. Yazmanın boyu 145X205 milimetredir. Ve yazının boyu 100X160 mm.dir. Hattatın ismi yazılmamıştır. 1b-26b yapraklarında I. Selim Kanunnâmesinin metni yer almaktadır. Eski harflerle 50 sahife tutan metin oldukça mufassal sayılabilir.

A 250 numarada kayıtlı ikinci yazmanın tarihi yoktur. Hattatın ismi de yazılmamıştır. Metni nesih hattı ile kaleme alınmıştır. Bölümlerin başlıkları ve yaprakları, derkenarları aynı hat ile yazılmıştır. Kağıt verje cinsinden fligranlıdır. Eski kahverengi deri ciltlidir. Boyu 105x150 mm, metnin boyu ise 70x120 mm. dir." Bu bilgileri naklettiğimiz kitap Prof. Dr. Tveritinova'nın eseri olup, 1969'da Moskova'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırma Enstitüsünce "Nauka" Basım evinde bastırılmıştır. 158 sayfalık eserde, B. 1882 nolu yazmanın tamamı, A. 250 numaralı yazmanın ise ilk ve son sahifelerinin fotokopisi ve Rusça çevirisi, genişçe bir önsöz (Türkçe ve Rusça) ve kısa bir sözlük yer almaktadır.

Bu eseri, ricam üzerine ilmî bir kongre için gittiği Leningrad'dan, birçok güçlüklerle temin eden Prof. Dr. Salih Şenver'i burada sevgi ve rahmetle anıyorum.

I. Selim Kanunnâmesinin Evveliyatı

Geçenlerde vefat eden çalışkan tarihçi Çağatay Uluçay, daha yıllarca önce Manisa'da tarih hocası iken şer'i mahkeme sicilleri üzerinde çalıştığı sıralarda, Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını idare etmek için göndermiş olduğu bir siyasetnâme suretine rastlamış ve onu kopya ederek, yayınlanması için o vakitler Manisa Milletvekili olan Yusuf Hikmet Bayur'a göndermiş, bu zat da işi Prof. Enver Karal'a havale etmiştir. Enver Ziya Karal Tarih *Belleten*'in 21/22. sayılarında (1942) bu siyasetnâmeyi kısa bir tetkik yazısı ile yayınlamıştır. Prof. Anna S. Tveritinova'nın bu yazıyı görmediği anlaşılmaktadır. Çünkü kendisinin adı geçen siyasetnâmeden İskit Yayınevince bir heyete hazırlattırılan *Mufassal Osmanlı Tarihi*'nin 2. cildi vasıtası ile haberdar olduğu anlaşılıyor. Halbuki bu yazı, *Belleten*'de çıkan araştırmanın aktarılmasından ibaret olup 16 yıl sonra (1958'de) basılmıştır.

Denilebilir ki, Manisa'daki siyasetnâme cezaî hükümler bakımından I. Selim Kanunnâmesi'nin çekirdeğini teşkil etmektedir. Siyasetnâme hükümlerinin daha kısa şekilde Fatih Kanunnâmesinde mevcut olduğunu, Sultan Süleyman'ın Kanunnâmesi'nde ise, hemen aynı şekli ile yer aldığını görüyoruz.

Hadiye Tuncer'in *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Kanunları* ismi ile yayınladığı eserde Dresden Millî Kütüphanesi'nde 48 numara ile kayıtlı bir kanunnâme metni de yer almaktadır. Fakat Hadiye Tuncer, yayınladığı bu kanunnâmenin baş tarafı noksan olduğu için, ne tarihini ne de kime ait olduğunu tesbit edebilmiştir. Bu kanunnâme, belki de I. Selim Kanunnâmesi'nin başka bir nüshasıdır. Çünkü bu nüshanın sonunda "Manisa Mahkemesinde amel olunan Kanunnâme-i Sultanî'den ihraç olunmuştur" kaydı vardır. Demek oluyor ki Yavuz Sultan Selim, Manisa'daki oğluna birtakım kanunlar göndermiş ve oğlun "Kanunîliğini de bu "yavuz" baba, hazırlamıştır.

I. Selim Kanunnâmesinin Bulunmasının Önemli İlmî Neticeleri

Prof. Tveritinova'ya göre, Yavuz Selim'in Kanunnâmesi'nin bulunması ile, "şimdi kesin olarak söylenebilir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda önceleri ancak, Kanunî Sultan Süleyman Devrinde teşekkül ettiği düşünülen derebeylik devlet nizam ve düzeninin başlıca unsurları, daha I. Selim devrinde kurulmuştu ve cemiyet sosyal bünyesinin bütün belli başlı hukukî temellerinin en mühimleri daha o zaman içinde meydana gelmiştir."

Kanunî Sultan Süleyman Kanunnâmesi, Selim'inkine nispetle daha mufassal ise de, başlıca üç kısımdan ibaret bulunan eski şekil ve strüktürü muhafaza etmiştir. Filhakika Selim Kanunnâmesi de üç ana grupta toplanabilecek hükümler ihtiva etmektedir:

1. Cürüm ve cinayetlere dair hükümler.
2. Tımar, toprak sahipliğine, reayaya ve bunlardan alınan vergilere dair hükümler.
3. Pazarlarda alınan baç ve rüsûma dair hükümler.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, artık Sultan Süleyman'ın "Kanunî"lik sıfatı, bu konuda yaptığı iş, selefi I. Selim tarafından temeli atılan esasların devamı ve gelişmesini sağlamak olduğundan, bir dereceye kadar önemini kaybetmiş bulunmaktadır...

Yavuz Selim Kanunnâmesinin Ceza Hükümleri

Büyük bir İslâm İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin hukuku, esas itibariyle şüphesiz İslâmî bir karakter taşımakta idi. Fakat gayet geniş alanlara yayılmış her içtimaî müessesede olduğu gibi Osmanlı hukuku da kendine has ayrı bir millî renk kazanmış, yer ve zamana uygun bir biçime girmiştir.

I. Selim Kanunnâmesi ceza hükümleriyle başlamaktadır. Bu hükümlerin özelliklerini anlıyabilmek için İslâm ceza hukuku hakkında pek kısa da olsa bir açıklamada bulunmakta zorunluk vardır.

İslâm ceza hukuku, fıkhın "ukubat" kısmını teşkil eder. İslâm'da cezalar:

a) Hadd

b) Kısas veya diyet

c) Ta'zir olarak ayrılır.

a) *Hadd* cezalarına bu ismin verilmesinin sebebi, bunların Kur'an'da sabit ve belirli bulunmasıdır. Bu cezaya tâbi suçlar 5 tane olup şunlardır:

1. Zina
2. Kazf (Zina iftirası suçu)
3. Yol kesme
4. Hırsızlık
5. Şarap içme

b) *Kısas ve diyet*: Kısas bir kimseyi amd ile (kesici bir aletle) öldüren herhangi bir kimsenin öldürülmesidir. Yaralama ve herhangi bir uzvu yok etme halinde failin aynı uzvunu kesme, çıkarma v. s. de kısasdır. Bazı hallerde, meselâ: Ölenin mirasçıları isterlerse, kısas yerine diyet ödenir. Diyet bir nevi para cezası, daha doğrusu bir tazminattır. Çünkü Devlete değil, suçtan zarar görenlere ödenmektedir. Tam diyet 100 deve veya para olarak, bin dinar altın veya onbin dirhem gümüştür. Osmanlılarda para üzerine hesap edilmiştir. Diyete Osmanlı kanunnâmelerinde "kanlık" da denilmektedir ki, kan kelimesinden gelen güzel bir öztürkçe tabirdir.

c) *Ta'zir*: "Hadd"ler şeriat tarafından tesbit edilmiş belirli cezalar olduğu halde, ta'zir bunun aksine tamamiyle ulûl emrin, hâkimin serbest takdirine bırakılmış olan cezalardır. Bir nevi siyasettir. Ulûl emr tarafından siyaseten verilen cezalar, kendisine bırakılan bu ta'zir alanına girer.

Ta'ziri mucip suçlar belirtilmiş değildir. Bunlar, bir kadına taarruz, lâf atma, döğme, sövme, kalpazanlık, gayritabii münasebet, halka rahatsızlık, eziyet vermek gibi haddi ve kısası gerektiren suçlar dışındaki fiillerdir.

Ta'zirde, cezaların hadden aşağı olması gerektiği genellikle kabul edilir. Çeşitli fikirlere göre bu miktar, değnek cezalarında azami 39 veya 79 olarak gösterilmiştir. Ta'zir, had gibi cezası Kur'an'da kat'i olarak tesbit edilmiş ceza olmadığından hâkim ceza verirken fiilin yapılış tarzını, failin halini gözönünde tutar ki, modern ceza hukuk anlayışına uygun bir davranıştır. Katl cezası bile mümkündür.

Yukarda belirttiğimiz gibi Osmanlı ceza hukukunun aslını İslâm hukuku teşkil etmekle beraber, Osmanlı kanunnâmeleri birtakım yenilik ve aykırılıklar da getirmişlerdir. Türk hukuk tarihçisi Prof. Coşkun Üçok, *Osmanlı Kanunnâmeleri'nde İslâm Ceza Hukukuna aykırı Hükümler* başlığı altında güzel bir araştırmada bu konuyu incelemiştir. (Ankara Hukuk Fak. Mecm. C. IV, s. 1-4, 1947)

"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm ceza hukuku ayniyle uygulanmamış, bu yolda birçok değişiklikler yapılmıştır, değişiklikler daha çok "hadd" cezalarında görülmektedir. Osmanlılar yalnız cezaları değiştirmekle kalmamış, yeni cezalar koymuş ve cezayı suçlunun maddî durumuna göre de basamaklandırmışlardır. Meselâ Fatih Kanunnâmesi'nden şu maddelere bakalım: "Eğer adam öldürse, yerine kısas etmeseler, kan ceremi (cerimesi) bay olup, bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse dörtyüz, eğer altıyüze gücü yeterse ikiyüz akçe, ondan aşağı halli olursa yüz akçe ve fakir olursa elli akçe alınır." Bu madde ile kısasa uyruk (tâbi) tutulmayan kaatilden alınan ve Diyet olmıyan bir para cezası konulduğunu görmekteyiz. Zira diyeti ölenin varisleri aldığı halde bu para cezasını devlet almakta ve bu sırada suçluyu maddi durumuna göre cezalandırmaktadır. Diğer bir madde: "Eğer at uğurlasa elin keseler, kesmezlerse ikiyüz akçe cerem alına." Burada da kanun koyucunun, hırsızlığa Kur'an'da tayin edilmiş olan cezayı uygulayıp, uygulamamakta hakimi serbest bıraktığını ve uygulamadığı takdirde ikiyüz akçe gibi bir para cezası koyduğunu görmekteyiz. "Eğer yancak ya destar uğurlasa elin kesmeli, olmıya kadı ta'zir ura ağaç başına bir akçe cereme alınır." Burada ise kanun koyucunun "hadd" cezasını uygulamaktan hakimi menettiğini, ceza olarak sopa dayağı koyduğunu, bunun miktarında hâkimi serbest bırakıp, sopa başına bir akçe ceza koyduğunu görmekteyiz. Demek ki Osmanlı Devleti'nin daha ilk zamanlarında bile İslâm ceza hukuku büyük değişikliklere uğramıştır.

İslâm ceza hukuku'nda hadd cezalarından bahsederken bunun zina başta olmak üzere 5'e ayrıldığını söylemiştik.

Yavuz Selim Kanunnâmesi de zina suçu ile başlamaktadır... Kanunnâmede suçlar ve bunların cezaları ile ilgili kısım, bütün hükümlerin beşte birinden biraz fazladır. 4-5 kitap sahifesi tutmaktadır. Sayılan suçların önemlileri şunlardır: Zina, bir kimsenin avretini veya kızını öpme, veya yoluna varıp söyleme (lâf atma); zina iftirası, kelezlik, avretin yoluna varıp veyahut evine girip saçını çekme ve donun veya destarın alma, çekişüp birbirinin yakasın yırtma; bir kimsenin yoluna varıp veyahut evine varup çekişüp birbirinin sakalın yolma veya muhkem darb etme (kuvvetle vurma); baş yarup kan çıkarma, okla veya bıçak ile urup mecruh eyleme (yaralama); kolun ya ayağın kırma, avretler birbiriyle savaş edüp birbirin saçın yolma ve muhkem döğüşme, şetmeyleme (sövme), baliğ oğlan, atasın ya anasın darbetme (dövme), püzevenklik etme, hamr (şarap) içme. (Müslüman tarafından hamr satma yahut sıkma, uğurlama (hırsızlık)ın çeşitli şekilleri: Kaz ya tavuk veya ördek uğurlama, kovan ya koyun veya kuzu uğurlama, at ya katır ya merkep uğurlama, balta ve nacak veya destar veya destimal uğurlama; kul, cariye ve oğlan ayardup gitme; dükkan açma (dükkâna girme) ve eve girme; kârubân (kervan) basup zarar verme; köy arasında uğurluk ya haramilik (eşkiyalık); birkişi yoldan geçerken (elinden) zulümle yoğurt ve etmek (ekmek) alma; bir kimesnenin evin ya dükkânın oda yakma (kundaklama); yabanda davar bulup, çağırtmama (sahibini arayıp bulma için dellâl çağırtmama); bir kimsenin atı veya katırı ekine girme; ekine giren davarı öldürme ve kuyruğun kesme ya kulağın kesme; (başka köyün) suvadlarına ve meralarına dahledüp (girip) tecavüz etme; hamam önünde yavlak hengâme etme ve oturma; makbere (mezar) ve yol üstünde bevl etme (işeme).

Selim Kanunnâmesinin dili pek ağdalı sayılmaz... Yukarıda suç isimlerinden de anlaşılacağı üzere hatta bazen pek sevimli öz Türkçe kelimelere de yer verilmiştir. Tam bir fikir vermek üzere zina v.s. hakkındaki paragrafı aynen alıyoruz:

"Kanunnâme-i Sultan Selim Han Tabe Serâhu"

"Eğer bir kimesne zina eylese, şer' ile sabit olsa, zina eden kişi evlü ve gani (zengin) olsa ki bin akçaya kadir olsa veya dahi ziyadeye kaadir olsa, siyaset olunmadığı takdirde dört yüz akça cerm (cereme) alına, vasatülhal (ortahalli) olsa ikiyüz akça çereme alına, eğer fakir ül hal olsa otuz akça cerem alına. Eğer zina eden avret olsa, ganiyye olsa, anın ceremi gani er gibidir. Mutavassıtü'l-hâl veyahut fakir olsa ona göre kıyas oluna."

Hans Dernschwam'ın Gözüyle Kanuni Döneminde Anadolu'daki Sefalet

Tarihimizin en muhteşem döneminin Osmanlı dönemi olduğu şüphesizdir. Bu dönem için devletin en kudretli olduğu sürenin ise Sultan II. Süleyman'ın saltanat yıllarına rastladığı kabul edilir. Bu yüzden bizim "Kanunî" sıfatını yakıştırdığımız padişaha Avrupalılar "Muhteşem Süleyman" demiştir. Yarım yüz yıla yakın (46 yıl) koca Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten bu büyük sultanın tarihimizdeki önemli rolü ve olumlu icraatı hakkında pekçok şey yazılmış ve okunmuştur. Tarihçilerimiz bu dönemi kısmen isabetli fakat, bazen abartmalı olarak çok övmüşlerdir. Örnek olarak Yılmaz Öztuna'nın *Türkiye Tarihi*'nden şu satırları alıyoruz:

"Kanunî devrinde Türkiye öyle bir güç derecesine erişti ki, dünyanın geri kalan bütün devletlerinin güçlerinin toplamı, Osmanlı imparatorluğu'nunkinden aşağıda kalıyordu.. Bu devir *ideal çağ* olarak kabul edilebilir."[1] Osmanlı Devleti'nin o zamanki kudreti şüphesiz onun padişahına Avrupalı'nın "muhteşem" sıfatını uygun görmesini haklı kılmaktadır. Fakat biz aşağıda Devletin kudretinden değil, aynı dönemde Anadolu halkının yaşama şartlarından sözeden bir Alman seyyahının yazdıklarından kısaca bahsedeceğiz. Bu gezginin görüşüne göre, daha doğrusu o dönemdeki Almanya gibi Avrupa ülkelerinde sürülen hayata göre tam bir sefalet olarak nitelendirilmiştir.

O devirlerde devletler, "jandarma devlet" denilen ve daha çok, hatta münhasıran, dışta ve içteki düşmanlara ve düzeni bozanlara karşı

1 Öztuna Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, C. 7, İstanbul, 1965, s. 38.

tebeanın ve devletin emniyetini koruyan, onlara can ve mal güvenliği sağlayan, fakat insanların sosyal durumlarının iyileştirilmesi ile ilgilenmeyen devletlerdi. Halk, dededen kalma yaşayış tarzını, üretim metodlarını, örf ve âdetlerini devam ettiren, askerliğini yapan, vergisini ödeyen tebaa idi.

Anadolu'da, asıl nedenleri iktisadî sefalet, açlık, geçim sıkıntısı olan halk ayaklanmaları, daha Kanunî döneminde başlamıştı. Dernschwam'ın Kanuni dönemindeki Anadolu insanının günlük yaşayışını ayrıntılarıyla anlatırken, yaptığı kısmen hatalı ve abartmalı kötülemelerinin üzerinde hepimizin fakat özellikle tarihçilerimizin titizlikle ve soğukkanlılıkla durup düşünmeleri gerekir. Bu nedenle genç tarihçilerimizin, sosyal ve kültürel tarihimizin çeşitli meselelerine eğilmeleri ve Kanuni dönemi gibi büyük bir refah ve huzur dönemi olması gereken bir zamanda, Anadolu'daki halkın sürdüğü hayatın sanıldığı gibi mutluluk dolu "ideal çağ" olmamasının âmillerini iyice araştırmaları gerekir. Esasen memnuniyetle görüyoruz ki, böyle bir eğilim çoktan başlamıştır.

Vaktiyle, kalbi millet sevgisiyle beyni tarih bilgisiyle dolu Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsamettin (Yasar) Efendi'yi isyan ettiren, Anadolu insanının ve Türk asıllı olan Medrese öğrencileri "suhtelerin içinde bulundukları" geçim sıkıntısı ve sefalete mukabil, devletin hemen bütün makamlarının ve gelirlerinin "devşirme sınıf'ına hasredilmesi gerçeği kanaatimce henüz üzerinde gerektiği gibi durulmamış bir konudur. Aslında "kadı" olan bu zeki ve çalışkan araştırıcının "adalet" anlayışına aykırı olan ve Anadolu halkına yapılan büyük haksızlık gibi gördüğü bu mesele gerçek ilmî bir araştırıcı beklemektedir.

Değerli tarihçimiz Prof. Faruk Sümer'in 40-50 yıl evvel *Resimli Tarih Dergisi*'nde yazdığı bir dizi yazıda belirttiği gibi, "Celâli isyanları"nın ana nedeni, Anadolu insanının ekonomik güçlükleri ve sefaleti idi[2]. 1960'lı yıllarda Celâli isyanları hakkında yayınladığı eserlerle konuya büyük ölçüde aydınlık getirmiş olan Mustafa Akdağ'ın araştırmalarının

2 Sümer, Faruk, Osmanlı Tarihinde Celâlilik (*Resimli Tarih mecmuası*, sayı 33, 34, 37, 38 özellikle s. 1725, Ekim 1952 Şubat 1953).

daha geliştirilmesi Osmanlı tarihçilerimizden beklenir. Bu gibi konulara el atmayı tarihimize ve milletimize ihanet gibi gören ilkel zihniyetten hele tarihçilerimizin uzak durmaları şarttır.

Şimdi asıl konumuz olan Hans Dernschwam'ın *Seyahat Günlüğü*'ne gelebiliriz.

Kral I. Ferdinand'ın elçisi olarak, Viyana'dan Kanuni Sultan Süleyman nezdine gönderilen Ogier Ghislain de Busbecq (Ghislen van Busbeck)'in *Türkiye Üzerine Mektuplar*'ı pekçok kimse tarafından bilinir. Aslı Latince olan eser, Türkçe de dahil birçok dile çevrilmiş ve pek meşhur olmuştur. Halbuki Busbecq'in elçilik heyetine gayrıresmi olarak katılan ve onunla Kanunî'nin sefer sebebiyle bulunduğu Amasya'ya kadar gidip dönen Hans Dernschwam'ın seyahat günlüğü, bazı yönleriyle Busbecq'in eserinden üstün bile sayılabileceği halde, onun seyahatnamesini bilen pek azdır. Bu durum sadece bizde değil, Avrupa'da dahi böyledir. Gerçekten büyük orientalist Th. Nöldeke bile bu eseri ve yazarı hakkında bütün bildiklerini ilk defa Babinger'in kitabından öğrendiğini açıkça ifade eder[3]. Bu tanınmayışın nedeni şudur: Busbecq'in eseri, seyahatten kısa bir süre sonra (1581- ve 1582'de) yayınlandığı halde, Dernschwam'ın Günlüğü'nün, müellif hattiyle olan, orijinal nüshası yüzyıllarca, tozlu raflarda unutulup kalmış ve ancak 1889 yılında Fugger Ailesi Arşivi'nde (Augsburg civarındaki Babenhausen Şatosu'nda) kütüphaneci Dr. Friedrich Dobel (1819-91) tarafından keşfedilmiştir. Bu keşiften 34 yıl sonra da (1923 yılında), o zamanlar genç bir orientalist olan, geleceğin tanınmış Osmanlı tarihi araştırıcısı Franz Babinger tarafından yayınlanmıştır[4].

İnsanlar gibi kitapların da ayrı bir kaderi oluyor. Dernschwam'ın günlüğü de yüzyıllar boyu gizli kalması yetmiyormuş gibi, yayınlanışının enflasyon yıllarına rastlamasından ve biraz da "Studien zur Fugger-Geschichte H. 7" serisinde ve bir doğubilimci tarafından neşredilmiş

3 Nöldeke, Theodor), Besprechung über H. Dernscwams Tagebuch, *İslâm*, XIV (1925) s. 156 vd.

4 Babinger, Franz, *Hans Dernschwam's Tagebuch Einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553-55* (1923 yılındaki ilk baskının, 1986 daki tıpkı basımına Roman Schnur'un sonsözü eklenmiştir).

bulunması nedeniyle bir ihtisas kitabı sanılmasından olacak ki, lâyık olduğu yankıyı yapmamıştır. Eser bugüne kadar sadece Macarca'ya çevrilmiş iken (Budapeşte 1984), 1987'de Prof. Yaşar Önen tarafından nefis bir Türkçe çeviri de yayınlandı[5].

Dernschwam'ın Kısa Hayat Öyküsü

Viyana Saray Kütüphanesi'ne, ölümünden sonra (1575'de) intikal eden kitaplarından birinin sayfa altına kendi el yazısıyla düşülmüş bir kayıttan öğrendiğimize göre, Dernschwam, 1494 yılının 23 Mart'ında, Bohemya'nın kuzeyindeki Brüx şehrinde dünyaya gelmiştir. Yani İlber Ortaylı'nın aşağıda zikredeceğimiz araştırmasında yazdığı gibi, doğum tarihi meçhul değildir. Esasen bu husus Ortaylı'nın faydalandığı Babinger basımında da açıkça belirtilmiştir.

Asil ve varlıklı bir ailedendir. Yüksek tahsilini, bir ara okuduğu Viyana Üniversitesi'nden sonra Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde (bizdeki edebiyat fakültesi'ne tekabül eden fakülte) tamamlamıştır.

Çalışma hayatına önce, prenslere hocalık yapan meşhur humanist Hieronymus Balbi (Balbus, ölümü 1530)'nin yanında yardımcılıkla başlamış, daha sonra uzun yıllar çalışacağı Fugger firmasına geçmiştir. Bilindiği gibi Fugger ailesi, merkezi, o zamanlar dünyanın en hareketli ticaret şehirlerinden olan Augsburg'ta bulunan ve çeşitli ülkelerde şubeler, işletmeler ve depolara sahip olan dev bir ticaret, bankacılık ve madencilik teşkilatı kurmuştu. Fuggerler devrin en zengin ailelerindendi. Ailenin birçok ferdi de bizzat sanat ve ilimle yakın ilişkisi olan, sanatkârları koruyan (Mecene) kimselerdi. Dernschwam, ailenin en tanınmış üyelerinden Anton Fugger ile sıkı bir iş ve dostluk ilişkisi kurmuştu. İşte müellifimiz, bu ailenin özellikle Macaristan'daki madenlerinin başında müdür ve firmanın temsilcisi olarak yıllarca çalışmış ve kendisi de oldukça zengin bir adam haline gelmişti. Herhalde bu zenginliğin verdiği imkânlardan da faydalanarak, yaptığı seyahatlerde, bu meraklı

5 H. Kiepert, *Hans Dernschwam's orientalische Reise*, Sonderdruck aus Globus, Braunschweig, 1887.

humanist, Yunanca ve Latince yazıtları kopye etmenin yanında özellikle antik sikkeleri ve değerli yazma, klasik eserleri toplayarak devrinde tanınmış bir kütüphaneye sahip olmuştur. Bu kütüphanedeki kitapların listesi, 1984 yılında Szeged (Macaristan)'de 304 sahifelik bir kitap halinde yayınlanmıştır (Roman Schnur). Dernschwam, herkesin kabul ettiği gibi gerçek bir *"humanist"* idi. Latince ve Yunanca'yı bildiği gibi, Slav dillerini, Macarcayı ve (biraz da) Türkçeyi biliyordu. Prof. Zsuzsa Kakuk, onun günlüğünde Türkçe 155 cins ismi, 54 kişi adı ve 100 yer adı tesbit etmiştir[6]. Dernschwam'ın kesin ölüm tarihi belli değildir. 1567 veya 1568'de ölmüştür.

Dernschwam Seyahati ve Yolculuk Günlüğünün Doğuşu

Altmış yaşlarında bir insanın, o devirde çok yaşlı sayılacağı bir tarafa, zamanın seyahat şartlarının güçlüğü düşünülürse, Dernschwam'ın Viyana'dan kalkıp, İstanbul'a gelmesi ve oradan İzmit, İznik, Porsuk Vadisi boyunca (Yenişehir, Pazarcık, Bozhöyük vb.) Ankara, Çorum, Elvan Çelebi üzerinden (İlber Ortaylı bu güzergâhı da nedense tamamen hatalı yazmıştır) Amasya'ya kadar gidip dönmesi, bilhassa onun elçilik heyetinde resmi bir görevinin olmadığı da hatırlanırsa, çok merak çekicidir. H. Kiepert, onun bu seyahate Fuggerlerin verdiği ticari bir görevle girişmiş olduğunu tahmin ediyorsa da, kendi hesabına bu seyahate katıldığını Dernschwam'ın bizzat vurguladığını belirten Babinger bu fikri reddeder. Fakat herhalde onu bu seyahatin güçlüklerini göze almaya sevkedecek kadar kuvvetli nedenler olmalıydı. Bunların başında da şüphesiz bir humanist olarak kendisini cezbeden, görüp tespit edeceği yazıtlar ile İstanbul'da bulmayı umduğu Yunanca v.b. kitaplar geliyordu diyebiliriz. Gerçekten yolda gördüğü yazıtları kitabında (heyet içinde bu konuda uzman olan Belsius'un yardımı ile) tespit etmiştir. Sadece Niş şehrinde 11 adet yazıtı kopye ettiği ve dünyaya Busbecq'in tanıttığı Ankara Hacıbayram Camii yanındaki Augustus Anıtı (Monumentum Ancyranum) üzerindeki metni, Busbecq için Dernschwam'ın

6 Kakuk, Zs. *Türkisches aus Hans Dernschwams Tagebuch* (Hungaro-Turcica Studies in honour of J. Nemeth).

kopya ettiği düşünülürse işin önemi anlaşılır. Müellifin İstanbul'da bazı pek pahalı ve eşsiz kitaplar da satın alıp memleketine götürmesinden de seyahatının ana sebebi belli olmaktadır. Mesela çok meşhur Johannes Zonoras Codex'ini Beyoğlu'nda, o zaman için işitilmemiş derecede yüksek bir fiyatla, 180 duka altınına satın almıştır. Diğer taraftan Dernschwam'ın emekli hayatına geçtiği zaman yerleştiği çiftlik, Estergon civarında olup o zamanki Türk sınırına pek yakındı. Böylelikle mütecessis, öğrenme zevkini tatmış bir aydın olarak onun, devrin en büyük siyasi gücü olan Osmanlı Devleti'ni yakından tanımak istemiş olması da pekâla mümkündür.

Dernschwam'ın eserinin göze batan ilk özelliği, onun Türkçedeki "günlük" kelimesinin (Almanca Tagebuch) anlamına tam uygun bir şekilde, günü gününe, gözlemlerin bıraktığı etkiler henüz taze iken, canlı ifadelerle fakat ancak her günkü yolculuğun verdiği imkânlar ölçüsünde alınmış notlardan ibaret bulunmasıdır. Bazen çok kısa ve aceleye gelmiş, bazen çok daha itinalı ve uzun olan bu notlar, Th. Nöldeke'nin ifadesiyle; "ihmalkâr bir üslûpla yazılmıştır". Halbuki kamu hukuku okutan bugünkü bir Alman ilim adamı, Roman Schnur, onun dilini, "çekici ve güzel bir Almanca" diye niteler. Bu konuda Babinger'in söylediğinin yani seyyahın, eserini hiçbir zaman basılmak üzere hazırlamış olmadığının, unutulmaması gerekir. Bu nedenle onun bazı kusurlarının hoş görülmesi gerekir. Şahsen biz de eserde, aynı konuların, çeşitli zaman ve yerlerdeki gözlemlere göre bazen defalarca tekrarlandığını ve söylediklerinin zaman zaman farklı ve hatta tutarsız bulunduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. (Bk. aşağıda kaşıksız çorba yenilmesi meselesi). Günlük'ün kusur olarak görülen bu yönü, bazılarınca meziyeti gibi de kabul edilmektedir (Zs. Kakuk).

Seyahatnâmenin Muhteviyatı

Seyahatnâmenin asıl değerinin içindeki ilgi çekici bilgi ve gözlemlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bugüne kadar görebildiklerim içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Anadolu'daki ekonomik ve sosyal hayatı çeşitli yönleriyle tanımamıza bu derece yardımcı olacak, malzeme dolu olanını hatırlamıyorum.

Dernschwam eserinde, geçtiği yolların durumu, etraftaki köy ve kasabalar, bunlar arasındaki mesafeler, çevrenin dağları ve yükseklikleri, nehirler, yataklarının genişliği, köprüler, hanlar, insanların yaşama tarzları, yemeleri, içmeleri, genellikle yenilen şeyler, yemeklerin, çorbaların isimleri, pişirilme tarzları (hatta kendine göre lezzeti), bakır kapların nasıl kalaylandığı, evlerin hâli, içindeki eşyalar, hayvancılık, ziraat, ziraat aletleri ve bunların bizzat çizdiği resim veya krokileri, kağnıdan düvene kadar birçok aletin tarifi, çeşitli ölçü ve tartılar, fiyatlar hakkında bilgiler, şehirler, anıtları, etnografik durumları, mesela Yahudiler, Karaimler, Karamanlılar v.b. hakkında malûmat, şehirde tellal çağırtma, semerli hamallar, deliler üzerine bilgiler ve delilerin ermiş sayılarak hürmet görmesi, ücretlerin azlığı gibi, gerçekten pek fazla çeşitlilik gösteren ve belki başka hiçbir yerde bulunması mümkün olmayan, kültür tarihimiz ve o dönemdeki sosyal hayatımızla ilgili değerli bilgiler vermektedir.

İşte seyahatnamenin, bu yönü ile araştırıcıların geniş ölçüde taktirlerini kazandığını görüyoruz.

Günlüğün Değerlendirilmesi

Dernschwam'ın eseri henüz yazma halinde iken, Jirecek, Jorga, Hammer ve Kiepert gibi meşhur tarih ve coğrafyacılar tarafından mahdut ölçüde de olsa kullanılmıştı. Bu çalışmalarda eserin vaktiyle bilinen iki el yazmasından (Wolfenbüttel ve Prag'da bulunan bu iki nüshadan ikincisi, birinciden aynen istinsah edilmiştir) faydalanılmıştır. 1889'da Augsburg'ta müellifin kendi eliyle yazdığı, asli nüsha (Urschrift) bulunup da 1923'de Babinger tarafından yayınlandıktan sonra, birçok araştırıcı daha eseri tanımış ve genellikle çok olumlu tenkitlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemli saydıklarımıza çok kısa olarak değinelim. Babinger'e göre Dernschwam, olağanüstü bir insandır. Mesela ölçüler ve tartılar hakkında verdiği bilgiler son derece güvenilir olduğu gibi, genellikle yazdıklarının yüksek ilmî değeri bulunmaktadır (Önsöz XXXVI).

Tanınmış coğrafyacı H. Kiepert, onun, verdiği coğrafi bilgiler bakımından en önemli seyyahlardan olduğunu söyler[7]. Uzun zaman memleketimizde de bulunmuş olan sanat tarihçisi Ernst Diez, Dernschwam'ın "objektif ve keskin gözlem gücü dolayısıyla son derece açık ve öğretici" olduğunu vurgular[8]. *"Kaiserliche Gesandschaften ans Goldene Horn"* kitabında Karl Teply, "Dernschwam'ın eserinin, Busbecq'in çok genel ve zarif yazılmış kitabını, daha iyisi beklenmeyecek şekilde tamamlayan bir eser olduğu" hükmüne varmaktadır[9]. Günlük içinde geçen Türkçe kelimeler üzerinde güzel bir araştırma yapan Zs. Kakuk ise, "Busbecq'in kuru ve daha ziyade özet şeklindeki, politika ve arkeolojiye inhisâr eden açıklamaları yanında Dernschwam'ınkiler son derece değerli, coğrafya, etnoloji ve kültür tarihi ile ilgili taze ve hayat dolu tespitler olup (bu vasıfları) onların bugünkü özel değerini oluşturmaktadır." diyerek bildiğimiz en yeni belki de en doğru değerlendirmeyi yapmaktadır.

Dernschwam hakkında olumsuz tenkitlerde bulunan, bizim görebildiğimiz, yegâne batılı ilim adamı, çağının en büyük orientalisti (J. Fück) sayılan Th. Nöldeke'dir. O, eserdeki bazı sert ve insafsızca hükümleri haklı olarak tenkid etmektedir. Kendisi de, Türkler'in İslâm medeniyeti alanında görünmelerini bir "felâket" olarak vasıflandıracak kadar hakkımızda çok ağır hükümler vermiş olan bir kimsedir. (Bk. Fuad Köprülü, *Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri*.. orada kısmen verilen metnin tamamı, Nöldeke'nin Babinger'in neşrini tanıttığı yazısı içindedir: *Der Islam* C. XIV 1925). Buna rağmen Nöldeke bile, "Dernschwam'ın Türkler hakkında son derece kötü konuştuğunu ve bunda çok'mübalağa ettiğini", söylemekten ve onun bazı nedenlere dayanarak "bütün Türk kadınlarını kötü kadın" olarak vasıflandırmasını "haksız" ve "yersiz" bulduğunu vurgulamaktan kendini alamamıştır.

Nöldeke'yi bile itiraza sevkeden ve Hristiyan taassubu ile Türklere ve onların temsil ettiği Müslümanlığa karşı duyulan kin ve düşmanlık duygularıyla yazıldığı hemen anlaşılan satırların bizim de gözümüzden kaçmasına imkân yoktu. Aşağıda bunun örneklerini vereceğim.

---

7 H. Kiepert, *a. g. e.*

8 Diez, Ernst; *So Sahen Sie Asien*, Reiseberichte von Herodot bis Moltke, Berlin, Wien, Leipzig, 1994 Bd. II. s. 33-34.

9 Teply, Karl; *Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn*, Stuttgart, 1968, s. 21.

E. Diez gibi, Türkleri yakından tanımış bir ilim adamı da dahil, hep Dernschwam'ın hükümlerindeki tarafsızlıktan ve objektiflikten bahsedenler içinde sadece Nöldeke'nin karşı çıktığı bu olumsuz duygusal davranış, ne yazık ki bugün bile birçok Avrupalıda yaşayıp gitmektedir. Yüzyıllardır süren bu duyguların tamamen silinmesi için, anlaşılan biz Türklerin daha çok beklemesi gerekecektir.

Bir humanist olduğu halde, Dernschwam'ın mutaassıp bir dindar gibi davrandığını bizde ilk defa vurgulayan araştırıcı Prof. Yaşar Önen olmuştur: *16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye*[10]. Keza değerli bilgin İlber Ortaylı *Bazı 16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine* başlıklı yazısında (ki bu yazı başka bir başlıkla hemen aynen *Tarih ve Toplum* dergisinin 2. sayısında (1984) tekrar yayınlanmıştır) Dernschwam'ın bu olumsuz tutumuna değinmiştir[11]. Biz bu tutumu okuyuculara gösterebilmek arzusu dışında eserin değerli yanlarını da belirtebilmek, onun konuları nasıl ele aldığını örneklendirmek amacıyla, yazdıklarından özetler vermek istiyoruz:

"Yeryüzünde bunlardan (Türk'lerden) daha pis bir halk yoktur. Domuz ve köpekler gibi, (elle) parçalayıp, ısırarak ve köpeklerin kemik yeyişi gibi, kemirerek yerler. Ağız ve ellerini, Araplar gibi çorbanın içinde yıkarlar (?). Masa, masa örtüsü, peçete, tabak, bıçak ve kaşıkları yoktur. Çorbayı kâseden elleriyle herhangi bir akarsudan su içiyormuş gibi alırlar." (s. 129). Halbuki aynı Dernschwam, başka bir yerde (s. 182) kaşığın yemekte sıra ile kullanıldığını yani tek de olsa kaşık bulunduğunu, daha sonra bir münasebetle (s. 213) herkesin kaşığını kemerinde taşıdığını yazar. Esasen çorbanın elle içilmesi fiilen imkânsız olduğu gibi (her ne kadar o çorbaların çok koyu pişirildiğini söylüyorsa da), Türkler'in çok eski dönemlerden beri kaşık kullandıkları da bilinmektedir. (Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, s. 207 vd.) Bu kadar büyük bir yanlış veya yalanı Dernschwam'ın yazmış olmasını mümkün görmediğimizden üzerinde durduk ve son günlerde çıkan

10 Önen, Yaşar; 16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye, *D. T. C. F., Batı Dil ve Ed. Araşt. Derg. C. I.* s. 4 1964.

11 Ortaylı, İlber; Bazı 16. yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine *S. B. F. Dergisi*C XXVII, s. 4 (1972).

bir kitapta, Teke Türkmenleri arasında 1860-61 yıllarında yaşamış bir Fransızın hatıralarında bazı hususları konumuzla yakından ilgili gördük. *Türkmenler Arasında* isimli bu kitabın müellifi, bunlar için çorbanın önemli bir gıda olduğunu ve pişirilmiş çorbanın başka bir kaptaki parçalanmış ekmekler üzerine dökülerek yapılan bir yemekten (Papara olmalı T. A.) tiridi emmiş ekmeklerin, (anladığımıza göre elle) yenildiğini yazmaktadır.[12] Muhtemelen benzer bir durumu gören Dernschwam, çorbanın elle yenildiğini sanmış olabilir.

Seyyah, Türkler'in yiyeceklerini çok basit ve fakirâne görür ve bunu birçok defalar, biraz değişik şekilde tekrarlar. Ona göre Türkler çok dayanıklı bir halktır. Sadece "hayvan" (cılık)dan geçinirler. Çorba, her gün yedikleri şeydir. Yoğurt ve kötü cins bir ekmek de esas gıdalarındandır. Bütün yıl yedikleri soğan, sarımsak, turp, mercimek, fasulye gibi şeylerdir. Nadiren et yerler. Yemekte bol bol su içerler. Ayran ve şerbet de içecekleri arasındadır. Yatıp kalktıkları evler, domuz ahırı gibi yerlerdir, çamurdan (kerpiçten) yapılmıştır. Yerde şilteler üzerine kıvrılıp uyurlar.

Bu fakirâne ve kanaatkârâne yaşayışın, Türkler'in askerî başarılarının da nedeni olduğunu söyleyen Dernschwam, sıcak, soğuk, açlık, susuzluk ve fakirlik içindeki Türkler'in, harp zamanında bile mütemadiyen şarap içip, yemeklerin birini bitirmeden diğerini atıştıran Hristiyanlardan, savaşta üstün olduklarını vurgulayarak, bu durumdan örnek alınmasını ister.

Dernschwam, Müslümanlara karşı dinî taassubundan doğan duygusal tavsiflerinin yanında dikkatsizlikten veya iyi araştırmamaktan doğan hatalar da yapmıştır. Meselâ ezanın 4 defa okunduğunu yazması bunlardan biridir. Bu onun İslâmî konulara olan kayıtsızlığının bir işareti olsa bile, güvenilirliğini azaltır. Türklerin çok tembel olduklarını, sıkı çalışmaktan hoşlanmadıklarını yazdıktan sonra birkaç yerde insanların yarı zenci gibi güneşten kararmış olduklarını söylemesi ve bazı bölgelerde ellerindeki işleri her gittikleri yere götürüp bütün gün yün

12 De Coulibouf de Blocqville, Henri: *Türkmenler Arasında* (Kültür ve Turizm Bk. Yy. 660. Rıza Akdemir çevirisi). Ankara 1986, sh. 56-7.

eğiren kadınlara rastladığını anlatması bu tembellik iddiası ile nasıl bağdaşabilir? Hiçbir insan tembel tembel otururken güneşten zenci gibi kararmaz, ancak bütün gün tarlada, açıkça çalışan insanlar güneşten yanarlar.

Biz yazımızı daha fazla uzatmayarak kesmek isterken sadece, bizim için üzücü ve sarsıcı olmuş çok önemli bir vakıaya tekrar temas etmeden geçemeyeceğiz. Bu satırların yazarını hep düşündürmüş olan bir husus, esas nedenlerinin ekonomik olduğu artık ortaya çıkmış bulunan Celâli İsyanları'nın başlangıcının Kanunî devrine kadar uzanması vakıası ve bunun nedenleridir. Bu açıdan Dernschwam'ın Anadolu için çizdiği tablo gerçekten üzücü ve düşündürücüdür. Ortaylı'nın adı geçen makalesinde haklı olarak belirttiği bazı hafifletici sebeblerin ve Dernschwam'ın abarttığı tarafların varlığı unutulmasa bile o devirde Anadolu'daki insanların hiç de iç açıcı bir durumda olmadıkları gerçeğini görmezlikten gelemeyiz.

Alman Türk İlişkilerinin Başlaması ve Gelişmesi

Almanlarla Türklerin ilk defa kütle halinde karşılaşması Haçlı seferleri sırasında Suab (Schwaben) şövalyeleri ile Selçuklular arasında olmuştur.

Anadolu Selçukluları, bir yandan Haçlılarla büyük mücadeleye girerken diğer yönden, zaman zaman müşterek menfaatleri nedeniyle Bizans'a karşı onlarla işbirliğine ve dostluk ilişkilerine girmişlerdir. Bunun güzel bir örneğini II. Kılıç Arslan döneminde görüyoruz.

"II. Kılıç Arslan, üçüncü Haçlı seferinde ordunun başında gelen Friedrich Barbarossa ile hayli zamandan beri dost idi. Bizans İmparatorluğu'na karşı müşterek yararları iki hükümdarı birleştiriyordu. İlk dostluk tezahürü Alman imparatorunun akrabasından, Saksonya Dükü Henri'nin 1171'de Anadolu yolu ile Filistin'den Almanya'ya dönüşünde gösterilmiştir. Sultan, Dük'ü 400 suvari ile hudutta karşılattı. Ereğli'den Aksaray'a gelen misafiri kabul etti ve kendisine hil'atler, atlar, parslar, ipekli kumaşlar hediye ederek yolcu etti. Alman imparatoru, İtalya'da Manuel ile ihtilafa düşünce, Kılıç Arslan ile münasebete girişti ve Selçuk sultanı da 1173'te ona kıymetli hediyelerle elçi gönderdi. Alman kroniğine göre Sultan, İmparatorun kızına izdivac teklif etmiş fakat ölümü bunun gerçekleşmesine engel olmuş idi. F. Barbarossa'nın eski müttefiki Kılıç Arslan'a bir elçi göndererek, ordusunun Türkiye'den geçmesi için müsaade aldığını, Edirne'ye varınca, Kılıç Arslan ve oğlu tarafından gönderilen elçiler ile görüşüp, Türk topraklarında

kendilerine lâzım olan erzakı satın almalarına müsaade edildiğini yazarlar"[1].

Haçlı seferlerine katılmış olan Alman kralları, şövalyeler ve binlerce Alman askeri Anadolu'dan gelip geçtilerse de bunların gözlemleri ve araştırmaları daha çok askerî alanda olmuştur. Fakat üçüncü Haçlı seferine (1189-1192) dair bazı görgü şahitlerinin önemli beyanları vardır. Bazı münferit Kudüs hac yolcularının seyahatleri hakkında geniş bilgiler R. Röhricht ve H. Meissner tarafından yayınlanmıştır: (Deutsche Pilgerreisen Nach Dem Heiligen Lande, Hrsg. u. erlaeutert, Berlin, 1880)

Bütün bunlara rağmen o dönemde Türkiye hakkında verilen bilgiler çok azdır. Bu zamana ait ilk Seyahatnameler ile Kudüs Hacılarının yazdığı mektuplar. özellikle Güney Almanya halkına Türkiye hakkında ancak yetersiz bir bilgi vermekten ileri gidememiştir[2].

Osmanlılar Dönemi

Alman-Türk ilişkilerinin asıl yoğun dönemi Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşanmıştır. Bunun da nedenleri gayet açıktır. Osmanlıların, Balkanlarda büyük bir hızla gerçekleştirdiği fetihler ve Orta Avrupa'ya doğru ilerlemeleri üzerine Türklere karşı uyanan korku dolu ilgi gittikçe büyümüştür. Osmanlılara en yakın sınırlara sahip olan Alman Devleti olarak onlarla ilk ilişkileri kuran memleket Avusturya olmuştur.

Meşhur Avusturyalı Osmanlı tarihçisi Hammer-Purgstall'a göre, İmparator I. Ferdinand tarafından 1528'de gönderilmiş olan bir elçilik heyeti ile ilk Osmanlı-Avusturya siyasal ilişkileri başlamıştır. Prof. Teply, ise bu ilişkilerin en azından bir çeyrek yüzyıl daha öncesine kadar gittiğini vurgular. Zimmer'in Vekayinâmesinden öğrendiğimize göre daha I. Maximillan (1493-1519) Bab-ı âli ile oldukça canlı bir ilişki kurmuştu.

---

1 Osman Turan: "II. Kılıç Arslan", *İslâm Ans.* c. VI. s. 697.

2 Yaşar Önen: "Onaltıncı Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *D. T. C. F. Batı Dil ve Ed. Araşt. D.*, C. 1 sayı 4 (1964).

İki devlet arasındaki ilişkiler, Macaristan'a sahip olmak için 1526'da patlak veren savaştan itibaren daha da sıklaşmıştır[3].

1529'da Viyana'nın ilk kuşatılması ile "Türk korkusu" (Türkenfurcht) en yüksek noktaya ulaşmıştır. Bu dönemde Türkler hakkında olumsuz kanaatler yaygındı... Martin Luther bile iki yazısında Türkleri "can düşmanı" olarak nitelemiştir.

1529 Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Türk tehlikesinin artık azaldığı kanaati yayıldığından Türkler hakkında görüşlerde bir yumuşama göze çarpar.

"Almanca "Türk" adının ve kavramının yeni bir anlam kazanmasında 16. yüzyılda yazılmış olan *seyahatname ve sefaretnamelerin* önemli rolü olmuştur. 16. yüzyılda şarka seyahat Avrupalılarca artık yeni bir şey değildir. Bu seyahatler eskiden olduğu gibi esaret nedeniyle zorunlu olarak veya sırf maceraperestlerce (Schiltberger, Arnold Harff) ya da Kudüs hacıları tarafından yapılmıyordu. Bu devirde yapılan seyahatlerde hümanizmin büyük bir etkisi vardı. Seyahat ya kendisini tatmin için, zevk için ya da bilgisini, görgüsünü artırmak için yapılıyordu. Seyahat yaparak olgunlaşmak ve yetişmek isteniyordu. Siyasî görevlerle seyahat edenler (elçilik heyetleri mensupları) bulundukları memleketlere ait izlenimlerini memleketlerindeki geniş halk kitlelerine duyurmaya önem veriyorlardı. Bu yüzyılda (16. yy.) Osmanlı Devleti ile diplomatik temaslar çok hareketli idi.

Yukarıda belirtilen nedenlerle, bizim yazımızda kullanılan 11 adet Alman seyahatnamesinin önemli bir kısmı 16. yüzyıl eserleridir ve bunların çoğunluğu elçilik heyetlerine katılmış kimselere aittir.

Türklerin Avrupa içerilerine ilerlemelerinin, Alman ülkelerinde yarattığı "Türkenfurcht"un (Türk korkusu) gittikçe artması nedeniyle alınan koruma tedbirlerinden biri de diplomatik yollara başvurmak olmuştur. Tribut (vergi, haraç) ödeyerek Türkleri yatıştırmak ve yeni işgalleri önlemek, sulh antlaşmaları veya mütarekeler (silah bırakışma)

---

3 Karl Teply: "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", Çev. Bekir Sıtkı Baykal D. T. C. *Tarih Araştırma Derg.* 1969, c. VII sayı 12-13, Ank. 1973, s. 248-249.

sağlamak ve dostluklar kurmak gayretleri büyük ölçüde çoğaldı. Bunu sağlamak üzere Türk başkenti İstanbul'a birbiri ardınca çeşitli elçilik heyetleri gönderilmeğe başlandı. Bu tip heyetlere katılanların adedinin bazen bin kişiye kadar çıktığını, bu konuları gayet iyi incelemiş olan Avusturyalı Prof. Karl Teply'nin eserlerinden ve makalelerinden öğrenmek mümkündür: Sadece 1500 ile 1700 tarihleri arasında Avusturya tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetleri sayısının 120'yi bulmuş olması dikkat çekicidir. 1593'te, 14 yıllık Osmanlı-Avusturya Savaşı-'nın başladığı yıla kadar İstanbul'a gönderilen *Haraç ödeme* heyetlerinin adedi ise 27'ye ulaşmıştır... Bu heyetlerin Osmanlı Padişahına ve devlet erkânına sundukları nakit ve mücevheratın değeri bir milyon duka Venedik altınını aşmıştır.

Bu heyetlerin, bize bugüne kadar sağladığı devamlı manevî kazanç[4] ise, heyet mensuplarından bazılarının bıraktıkları Anılar, Seyahatnameler olmuştur. Bunların adedi bir hayli çoktur. Bizim bu yazıda ele aldığımız seyahatnamelerin çoğu, herhangi bir elçilik heyetine katılmış diplomat, rahip, eczacı, tercüman gibi çeşitli meslek alanlarından kişilerin yazmış oldukları seyahat anılarıdır. Elçilik Heyetleri dışında, ferdi olarak seyahat edenler veya Osmanlı hizmetinde çalışmak üzere gelenler de (Moltke gibi) vardır. Şimdi Türkiye'yi ziyaret ettikleri tarihlere göre sıra ile ele aldığımız seyahatnâmelerin özellikle Edirne ile ilgili olarak yazdıklarına geçebiliriz:

Johannes (Hans) Schiltberger

Niğbolu (1396) Muharebesi'nde Türklere esir düşen Bavyera'lı soylu bir Alman gencidir. Ondördüncü yüzyıl sonunda ve 15. yüzyılın başlarında otuz yılı aşan bir süre Türkler ve Tatarlar arasında esaret hayatı yaşayan Schiltberger'in Almanya'ya döndükten sonra yazdığı seyahatname pek meşhur olup, birkaç yıl önce Türkçe çevirisi de yayımlanmıştır. Gerçekle masalın zaman zaman karıştığı bu hoş ve çok eski tarihli eserde kısa da olsa Edirne'den de sözedilmektedir. Schiltberger Niğbolu'da esir alındıktan sonraki durumu şöyle anlatır: "Ben kralın

4 Teply: *a. g. m.*, s. 248 vd.

payına düşen tutsaklar arasındaydım... Kral (padişah) kendi tutsaklarını Yunanistan'daki Adronopoli'ye (Edirne) gönderdi. Orada onbeş gün kaldıktan sonra deniz kenarındaki Kalipoli'ye (Gelibolu) getirildik."

(Tuna ile Deniz arasında Gördüğüm Memleketler) bahsinde yine sözü Edirne'ye getirir: "Yunanistan'da da bulundum, başkenti Adronopoli (Edirne) ellibin haneye sahiptir. Yunanistan'da Ege Denizi kıyısında büyük Selânik şehri vardır. Selânik'i ben bizzat gördüm. Yunanistan'ın başka büyük bir şehri Seres (Serez)dir. Tuna ile deniz arasındaki topraklar Türk Kralına aittir."

"Türkiye'nin başşehri Bursa'dır. Bursa'da iki yüzbin hane (ve) Hristiyan, Müslüman, Yahudi ayrımı yapılmaksızın, fakirlerin bakıldığı sekiz hastahane ve bakımevi (Spitaeler) vardır."[5]

Schiltberger, birçok şeyi yanlış bilmektedir. İleride göreceğimiz çok sonraki bazı seyyahların da yazdıkları gibi, Edirne'den İstanbul'a kadar olan bölgeye onlar "Yunanistan" demektedir. Bunun nedenini ilerde açıklayacağız. Yazar, kendi memleketi Almanya gibi, Türkiye'yi de bölük pörçük, küçük kırallıklar, prenslikler, dükalıklar, derebeyliklerden oluşan feodal bir devlet gibi düşünerek Edirne'yi Yunanistan dediği bölgenin başkenti olarak belirtirken, Bursa'ya da Türkiye'nin başkenti demektedir. Halbuki Edirne 1361 (İnalcık) tarihinde fethedilmiş ve çok kısa bir süre sonra 1365'de başkent olmuş ve İstanbul'un fethine kadar öyle kalmıştır. Yani Schiltberger'in (Niğbolu'da) tutsak edildiği 1396 tarihinde Edirne'nin başkent olduğu kesindir. O eserinde buna benzer birçok tarihi hatalar yapmıştır. Buradaki önemli hatası Edirne'yi Yunanistan dediği bölgenin (sadece o bölgenin başkenti), Bursa'yı da "Türkiyenin" başkenti sanmasıdır.

Bursa'da ikiyüzbin hane, Edirne'de ise ellibin hane olduğunu yazdığına göre Edirne'nin eski başkent Bursa gibi çok önemli bir şehrin dörtte biri kadar nüfusa daha o zaman eriştiği sonucu çıkarılabilirse de bu rakamlara da tam güvenilemeyeceği açıktır. Ancak Edirne'nin daha o tarihte önemli bir büyük şehir olduğu anlaşılmaktadır[6].

---

5 Johannes Schiltberger: *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çeviren: Turgut Akpınar, İletişim yay. 3. baskı, İst. 1997, s. 100-101.

6 Schiltberger: *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 36, 100vd.

Benedikt Kuripesic (Curipeschitz)

Avusturya-Macar monarşisinin kurucusu, Habsburglardan (V. Karl'ın kardeşi) I. Ferdinand, 1526 yılında, Türk tehlikesine karşı Almanların yardımını sağlamak maksadiyle, Macarlar tarafından kral seçilmişti. Ferdinand, daha önce Kanunî Sultan Süleyman'a iki defa göndermiş olduğu fakat başarısız kalmış olan elçilik heyetlerinin üçüncüsünü 1530 yılı başlarında Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz başkanlığında İstanbul'a göndermeğe karar verdi. Bu elçilere verilen talimat, bir barış ya da ateşkes antlaşması sağlanmasına çalışılması idi. Ferdinand, Türk sultanından Macaristan için hiç olmazsa 1526 Mohaç Savaşı'ndan önceki durumun (status quo) korunmasını diliyor, buna karşılık sultana 100.000 gulden (altın) ve Veziri âzam İbrahim Paşa'ya ise 10.000 gulden ödemeyi kabul ediyor ve başka hizmetlerde bulunmaya da hazır olduğunu bildiriyor, ancak memleketine ve halkına bir zarar verilmemesi şartını ileri sürüyordu.

Elçilik heyeti, 22 Ağustos'ta Laibach'dan hareket etti ve 17 Ekim'de İstanbul'a vardı. 22 Aralık'ta dönüş yolculuğuna başlayan heyet 1531 yılı 23 Şubatında Linz'de bulunan krala elçilik raporunu sundu. İşte bu elçilik heyetine Sloven asıllı Benedikt Curipeschitz, Latince tercümanı olarak katılmıştı. Onun bu seyahat hakkındaki günlüğü vaktiyle Türkiye hakkında yazılmış en iyi eserlerden biri diye nitelendirilmiş ise de konumuz olan Edirne hakkında bu küçük eserde ne yazık ki fazla bir bilgi yoktur[7]. Fakat yine de bizi ilgilendiren bazı önemli noktalara temas edilmektedir.

Curipeschitz'in *Yolculuk Günlüğü* elçilerin I. Ferdinand'a sunduğu rapora ek olarak iliştirilmişti. Burada yer alan ve Osmanlı Devletinin o dönemdeki kudretini gösteren, padişahın krala verdiği cevapta yazdıkları çok dikkat çekicidir. Padişaha göre, Ferdinand, Macaristan tahtını voyvoda Johan Zapolya'ya teslim etmeliydi. Tahtı zorla ele geçiren her-

7 Benedikt Kuripesic: *Itinerarium der Gesandschaft König Ferdinand I. von Ungarn nach Konstantinopel 1530.* Faksimiledruck nach der Ausgabe von 1531. Herausgegeben, mit einem Nachwort sowie einer Namenskonkordanz versehen von Srecko M. Dzaja und Jozo Dzambo Studienverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum, 1983. Türkçe çeviri: Özdemir Nutku, Benedict Curipeschitz, *Yolculuk Günlüğü 1530* T. T. K. Yay. Ankara, 1977.

kes padişahın düşmanı sayılırdı. Açıkçası padişah Ferdinand'dan Macar kırallık tahtını kendi gösterdiği voyvodaya devretmesini istiyordu.

Curipeschitz'in Günlüğü'nde Edirne ile ilgili satırlara gelince:

(3 Ekim 1530)

"Zemernickh Dağı'ndan Drinopole (Edirne) kentini çevreleyen yüksek surlara kadar olan bölgedeki topraklar Bulgaristan'a dahildir." (Baskı nüshada bu cümle "Czernernick dağından geldiğimiz yere kadar olan topraklar Bulgaristan'a aittir" biçimindedir.) Anlaşılıyor ki Curipeschitz, günlüğü'nün bu bölümünü Edirne'de yazmıştır) "Burası çok güzel bir bölge, her yanı bayındır. Buralarda nüfus yoğun olduğu gibi, çok da davar besleniyor... Bölgenin her yanında insanların temel ihtiyaçları karşılanmış, büyük bir bolluk seziliyor... Buradaki insanlar, Hristiyanlık döneminden kalma büyük bir özgürlük, zenginlik ve bolluk içindedir.

(5 Ekim) Filibe'ye girmeden İbrahim Paşa'ya ait, büyük ve çok güzel duvarlarla örülü, dört köşeli bir at ahırı gördük. Bu ahırda sekizyüz kadar at vardı.

(7 Ekim), Sirovitza'dan sonra ovadan geçerek Somisçe (semizce?) köyünü arkada bıraktık. Bundan sonra Türk padişahının avlandığı dört mil genişliğindeki ovaya girdik ve buradaki Uzunova köyünde geceledik.

(8 Ekim), Uzunova'dan ayrılıp Harmanlı'dan ve bir meşe ormanından geçip çok güzel bir köprüye geldik. Köprü-Mustafa Bey (?) adında kudretli bir paşa tarafından yaptırılmış. Burada konakladık.

(9 Ekim Pazar) Meriç üzerinde sözünü etmiş olduğum köprüden geçerek güzel, geniş bir düzlüğe geldik ve 4 mil yol alarak etrafı surlarla çevrili büyük bir kent olan Edirne'ye girdik. Burada da yine uzun bir köprüden geçip bir kervansaraya vardık ve orada konakladık".

10 Ekimi de Edirne'de geçiren heyet 11 Ekimde Havsa'ya varır ve bir Türk çiftçisinin evinde ağırlanır.

Bu arada Curipeschitz birçok seyyahın kullandığı "Yunanistan" kavramına açıklık getirir: "Yine biraz bilgi vereyim: Meriç üzerindeki taş köprü ile Edirne'den İstanbul'a, hatta daha ilerilere kadar olan böl-

ge Yunanistan'dır. Çünkü bu bölgedeki bütün kentlerde, kasabalarda ve köylerde çok sayıda Rum'a rastlanıyor" dedikten sonra önemli başka bir meseleye yani Türkler ve Hristiyanlar arasındaki ilişki meselesine geçerek ilgi çekici şeyler söyler. Hristiyanların Türk hakimiyetinden duydukları korku ve nefreti ve vaktiyle Hristiyanların yaptığı hatalardan bu durumun meydana geldiğini vb. onların ağzından nakleder[8].

Ogier Ghislain de Busbecq

Türkiye ve Edirne hakkında en önemli seyahatnamelerden biri Hollanda'lı Busbecq tarafından yazılmıştır. Alman seyahatnamelerinde Edirne'den sözeden bir araştırmaya Hollanda'lı Busbecq'in neden alındığı sorusu akla gelebilir. Alman imparatoru I. Ferdinad, Hollanda'da yetişmiş ve tahta geçtiği zaman oradan birçok hukukçu ve hümanisti beraberinde getirmişti.. Bu gibiler arasında özellikle Busbecq önemli bir şahsiyet olarak sivrilmiştir. Alman diplomatı olarak Osmanlılarla yapılan müzakerelerde gösterdiği maharet ve ehliyet sayesindedir ki Busbecq çok nazik bir iş olan 1562 tarihli ateşkes anlaşmasını sağlamayı başarmış, ayrıca *Türk Mektupları* adlı nefis eserinde Osmanlı Devleti'nin mükemmel bir tablosunu da çizmiştir[9].

1555 yılında karadan Türk topraklarına giren Busbecq, Belgrad, Sofya, Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiştir.

Busbecq, çok değerli bir kültür adamı, humanist olarak daha yolculuğun başında Bulgaristan bölgesinde kadınların giyimlerinden söz ederken Türk Devleti'nde ve hatta halk arasında asaletin bir yeri ve önemi olmadığına işaret etmiş ve eserinin sonraki kısımlarında da Osmanlı Devleti'nin kudretinin önemli unsurlarından birini, yüksek mev-

8 Curipeschitz'den nakleden Özdemir Nutku: *Yolculuk Günlüğü*, s. 40.

9 Busbecq eserini Latince yazmıştı. 1694'te ilk defa İngilizceye çevrilmiştir. 1927'de Oxford'da ikinci bir çeviri yapıldı. Bu yeni çevirinin 1968'de tıpkı basımı yayınlandı: *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq-Imperial Ambassador at Constantinople 1554-1562* Trans.. by Edward Seymour Forster, Oxford, at the Clarendon Press. Türkçe çeviri: Hüseyin C. Yalçın, *Türk Mektupları*, Remzi ktb. İst. 1939, s. 39, 119.

kilere gelmenin yolunun asalet değil, şahsi meziyet ve ehliyet olmasında görmüş ve Avrupa'daki uygulamaları şiddetle tenkit etmiştir.

Daha Bulgaristan bölgesinde gözüne çarpan bu konuyu şöyle anlatıyor:

"Bulgaristan'da iyi yetişmiş görünen bazı kişiler, büyük çiftlik sahipleri, hatta hükümdar hanedanı neslinden geldiklerini fakat şimdi (Türk idaresinde) köylüler ve çobanlarla evlenmiş olduklarını söylediler.. İşte Türkiye hükümeti dahilinde asalet bu derece önemsiz bir mevkide bulunuyor.. Çünkü Türkiye'de hatta Türklerin kendi aralarında bile, şahsî meziyet ve liyakattan başka hiçbir şeye kıymet verilmez. Osmanlı Hanedanı bu kuralın biricik istisnasıdır. Yalnız o ailede ırs ve nesep bir mevki temin eder."

İşte daha Edirne'ye doğru yol alırken bunları gören ve düşünen dikkatli ve kültürlü insan, çevrenin ziraatine de değinir: "Filibe"ye geldiğimiz zaman pirincin nemli ve bataklık arazi üzerinde buğday gibi yetişmekte olduğunu gördük... Meriç kıyılarını takib ettik.. Sonra o muhteşem Mustafa (Paşa) Köprüsü'nü geçerek Hadrianopl'a yahut Türklerin dedikleri gibi "Edirne"ye vardık. Bu şehre, Hadrian adını almadan evvel, Oresta denilirdi. Şehir, Maritza veya Hebrus (Meriç) nehri ile Tunca ve Arda nehirlerinin birleştikleri yerde bulunmaktadır. Nehirler bu noktadan sonra yataklarını Ege Denizi'ne doğru kıvırıyorlar. Edirne şehrinin eski surları içinde bulunan parçası çok büyük değildir. Fakat geniş varoşları (sur dışı mahalleleri) vardır. Bunların Türkler tarafından ilâve edilen binaları şehrin büyüklüğünü çok arttırmıştır."

Edirne'de sadece bir gün kaldığını söyleyen Busbecq, Edirne hakkında bu kadar bilgi vermektedir. İlerde de görüleceği üzere diğer seyyahların da Edirne üstüne verdikleri bilgi, nispeten çok azdır. Çünkü onların ana hedefi İstanbul'dur ve bir an önce oraya ulaşmak istediklerinden Edirne'de pek az kalırlar ve dolayısiyle az şey görür ve öğrendiklerinden, yazacak az şey bulurlar.

Busbecq'in Gözüyle Türklerde Çiçek Sevgisi ve Rüşvet

"Artık İstanbul'a yaklaşmıştık. Buradan geçtiğimiz sırada her tarafta nergis, sümbül, lale gibi birçok çiçeklere rastgeldik. Bunların kış ortasında açmış olduklarını görmek bizi hayretler içinde bıraktı. Çünkü bu uygun bir mevsim değildir. Yunanistan'da (bunun takriben Trakya için kullanıldığını görmüştük) pek çok nergis ve sümbül vardır. O kadar güzel kokarlar ki, çok olurlarsa alışmamış olanlara başağrısı verirler. Lâlelerin kokusu pek azdır, yahut tamamen kokusuzdurlar. Fakat güzellikleri ve renklerinin çeşitliliği insanı hayran bırakır. Türkler çiçeğe çok düşkündürler ve pek garip olmakla beraber bir güzel çiçek için birçok aspre (akçe) vermekten çekinmezler. Bu çiçekler bana hediye ediliyordu ama gene epeyce pahalıya mal oldular. Çünkü karşılığında daima pek çok para (bahşiş ?) vermeğe mecburdum."

Yeri gelmişken, hemen bütün Avrupalılar gibi para harcamakta çok tutumlu olduğu anlaşılan Busbecq'in bahşiş, hediye ve rüşvet şeklindeki harcamalardan ne kadar sıkıldığını şu sözlerinden anlıyoruz:

"Gerçekten Türklerin yanına gitmek isteyen bir adam, hududu geçer geçmez kesesinin ağzını açmağa ve memleketi terkedinceye kadar onu hiç kapamamaya hazır bulunmalıdır. Orada bulunduğu müddetçe etrafa para serpecek ve bunların boşa gitmiş olmaması için, dua edecektir. Hiçbir sonuç elde edemese bile, öteki bütün milletlerden nefret eden Türklerin sert kalplerini yumuşatmak için bundan başka çare yoktur. Onların aksi ve sert huylarını tatlılaştırmak hususunda para tılsım gibi tesir eder. Eğer böyle bir çare olmasaydı, memleketleri sıcağın yahut soğuğun fevkalâde şiddetinden dolayı daimi yalnızlığa mahkûm telakkî edilen yerler gibi, ecnebîlere kapalı kalırlardı"[10].

Türkiye'de kaldığı uzun yıllar içerisinde Edirne'ye bir defa daha gider.

"Arkadaşlarım 1557 yılı Ağustos'unun sonlarında Edirne'ye doğru yola çıktılar. Çünkü kışın sultan, her zamandaki âdetine uyarak, sarayı-

10 Hüseyin C. Yalçın Çevirisi s. 38, 39. Bilindiği gibi Lale'yi ve bazı başka çiçek tohumlarını ilk defa Viyana İmparatorluk Botanik Bahçesine, sonra da Hollanda'ya götürüp tanıtan, çiçek meraklısı Busbecq olmuştur. (Hammer c. VI).

nı Edirne'ye nakletmişti. Maksadı Macaristan'ı, istila edeceği korkusuyla tehdit etmekti. Aynı zamanda Edirne'de av eğlenceleri düzenletiyordu. İklimi de İstanbul'dakine nazaran daha sağlıklı, yararlı görüyordu. Edirne yakınında geniş bir alan belirli mevsimde su altında kalır. Burada yabani ördekler ve diğer av kuşları pek boldur. Süleyman, bunları avlamak için küçük kartallar (şahin, doğan) kullanır. Bunlar o suretle terbiye edilmiştir ki, havalanırlar, avlarını yakalarlar, yahut şiddetli bir vuruşla yere düşürürler. Anlattıklarına göre Süleyman'da öyle doğanlar vardır ki, büyük kartallara bile hücum ederler ve kanatlarının vücuda bağlandıkları noktadan vururlar, böylece onun gaga darbesinden kurtulurlar. Fakat bunu iyi hesaplayamayacak olurlarsa bir gaga darbesi ile cansız bir halde yere düşerler. İşte bu sebeplerden dolayı Süleyman, her yıl, kış gelince Edirne'ye gitmeyi ve kurbağaların (Türkçe çeviride hatalı olarak kargalar denilmiş T. A.) gürültüsü rahatsızlık vermeye başlayıncaya kadar orada kalmayı adet edinmiştir.[11]

"Veziri âzam" Rüstem'den aldığım bir mektup beni çok geçmeden Edirne'ye davet etti. Refakat için bir miktar süvari ile 16 yeniçeri yollamıştı. Bu, hürmet ve riâyet için de olabilirdi, beni nezaret.(gözetim) altında bulundurmaları için de. Acele etmemiz istenildiği için, uzun merhaleler yaparak seyahat ettik. Yolculuğumuzun üçüncü günü başlar başlamaz yeniçeriler şikayete kalktılar, onlar yayan gidiyorlardı. Yollar, yılın bu mevsiminde pek tabiî olarak, çamurlu idi. Onun için günde iki konak yeri mesafe katettiklerinden dolayı homurdanıyorlardı. Sultana refakat ettikleri zaman bile böyle birşey yapamamış olduklarını ve bu türlü yürüyüşe tahammül edemeyeceklerini söylüyorlardı. Bu beni düşündürdü. Çünkü onları çok zahmete sokmak istemezdim. Bu güçlüğü nasıl yenebileceğimi ve yeniçerilere yola devam için nasıl taze bir şevk ve gayret verebileceğimi yanımdakilere danışıp görüştüğüm zaman, içlerinden biri yeniçerilerin, aşçımın şeker, baharat ve biraz da şarap karıştırarak yaptığı bir tatlıyı pek sevdiklerini söyledi. "İhtimal ki..." diyordu. "Onlara sabah kahvaltılarında hergün bu tatlı verilirse yorgunluğa o kadar aldırış etmezler ve daha uysal davranırlar." Bu fikir pek garip göründüyse de denemeye karar verdim. Deneme tam bir başarı sağ-

11 H. C. Yalçın: s. 119 vd. Forster, *The Turkish Letters of O. G. de Busbecq*, s. 88 vd.

ladı. Tatlıyı keyifli keyifli yiyerek ve şaraptan kuvvet alarak kendiliklerinden yola devam ediyorlardı. Bu kadar iyi muamele görecek olurlarsa benimle beraber Buda'ya kadar geleceklerini temin ediyorlardı.

İşte bu suretle Edirne'ye vardık. Orada Macarların yaptıkları akın ve yağmalardan dolayı, Rüstem'in şikayetlerini de dinledim. Ben bunu fırsat bilerek bizim ahalinin her gün Türklerin elinden çektikleri fenalıkları, maruz kaldıkları muameleleri anlattım. Bizimkiler de gördükleri muameleye karşılık vermeye kalkarlarsa bunda şaşılacak ne var diyordum. O sırada, tam zamanında, İmparatordan bir mektupla bir kurye gelmişti. Bu mektupta, hudutlarımızda Türklerin hergün mütareke hükümlerini bozduklarına dikkat çekiliyordu. Arkadaşlarım gidecekleri zaman belirli bir zaman için bir mütareke (silah bırakışma) yapılmıştı. Fakat devamlı akınlarla zavallı köylüler rahatsız ediliyor, arazileri tahrib olunuyor, karıları ve çocukları esir alınıyordu."

"Bu kuryenin Edirne'ye geldiği gün şiddetli bir deprem olduğunu da ekleyelim. Kurye, Niş'te ve Sofya'da ve geçtiği diğer yerlerde toprak altında hareketler hissettiğini ve Edirne'nin de aynı hadiseye bağlı olarak etkilendiğini söyledi. Öyle görünüyor ki, yeraltı mağaraları içinde mahfuz kalmış olan hava, kurye ile yarışmaya çıkmıştı, o da at sırtında yol alan kurye ile hemen aynı zamanda mesafeyi aşmıştı. Dört gün sonra İstanbul'da da bir deprem olması bu nazariyeyi pekiştirdi. Aynı karışıklığın ta oraya kadar devam etmiş olduğu görülüyor. Bu olaylar üzerine ne gibi bir teori kurulabileciğini artık siz tahayyül edersiniz."

Edirne'de üç ay kalan Busbecq, yedi aylık bir mütareke akdinden sonra İstanbul'a yollanır.

Hans Dernschwam

Almanya'da zamanın en büyük tüccarları olan Fugger ailesinin emrinde çalışıp zengin olan Dernschwam, kendi hesabına olarak İmparator I. Ferdinand'ın yıllık vergiyi götürmek ve müzakerelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderdiği heyete katıldı. Heyet, 22 Haziran 1553'de Viyana'dan hareket etti. 25 Ağustos'da İstanbul'a ulaştı. Bu sırada Ferdinand, Busbecq'i İstanbul'a elçi olarak tayin etmişti. Fakat

Busbecq'in Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkması imkânsızdı. Çünkü o Amasya'da bulunan ordugâha gitmişti. Bu durumda elçilik heyetinin de Busbecq başkanlığında Amasya'ya gitmesi zorunlu oldu.

İşte bu nedenle Anadolu'nun pek çok yerini görerek, Amasya'ya giden ve sonra dönen Dernschwam, Türkiye hakkında çok ilgi çekici seyahat günlüğünü bu sayede yazmış ve bize Türkiye ve özellikle Anadolu hakkında belki hiçbir seyahatnâmede rastlanamayacak ayrıntılarla, günlük hayat, yenilen içilen şeyler, ev ve ziraat aletleri, âdetler, evler, tarlalar, yollar hakkında akla gelen gelmeyen bilgiler vermiştir. Bu eserin güzel ve güvenilir bir çevirisi Prof. Yaşar Önen tarafından Türkçeye kazandırılmıştır[12].

Avusturya'dan Türkiye'ye doğru yola çıkan heyet, Edirne'de sadece bir gece kalmıştı. Bu yüzden Edirne hakkında çok az bilgi verir. Fakat yolda gördükleri hakkında bazı ilgi çekici hususları kaydetmiştir. Sosyal ve kültürel tarihimizi yakından ilgilendiren bazı hususları kısaca nakletmeyi uygun görüyoruz: (Filibe'den ayrıldıktan sonra)

"18 Ağustos'da Türklerin Mustafa Paşa dedikleri bir Türk kasabasına vardık. Mustafa Paşa, burada Meriç üzerine bir taş köprü yaptırdığı için kasabaya bu ad verilmiş, kasaba hâlâ güzel. Geniş kaldırım bir yol ile giriliyor. Oldukça büyük. Burası vaktiyle çok daha güzel bir yermiş. Halkı tamamen Türk, evler tek katlı sade yapılar. Dükkânlar da öyle.

Mustafa Paşa Köprüsü

Meriç ırmağı yukarıda sözünü ettiğimiz kasabanın ortasından akıyor, üzerindeki taş köprü uzun, geniş ve dört köşe taşlardan yapılmış. 112 adım uzunluğunda ve 23 ayak genişliğinde. Üstünden iki araba gidebilir. Köprünün yan tarafında Prag köprüsünde olduğu gibi kare taşlarla yapılmış korkuluklar var. Fakat yaya kaldırımları yok. Köprünün yirmi bir istinat kemeri var. Irmak geniş, beyaz çakıllı, fazla derin değil.

---

12 *Hans Derschwam's Tagebuch. Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)* von Franz Babinger, Berlin u. München 1986 Türkçe çeviri: Prof. Yaşar Önen, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Kültür ve Turizm Bkn. Yay. Ankara 1987.

Sağdan sola doğru akıyor. Köprünün ortasında sağ tarafa uzunca mermer bir sütun dikilmiş. (Kitâbe) üzerinde Türkçe olarak kimin yaptırdığı yazılmış. Köprüden hemen sonra sağ tarafta kubbesi kurşun kaplı bir hamam var. Hamamın yanındaki harap bir bağda konakladık. Burada birçok ekin ve kuru ot yığınları var. Bağın etrafı tamamen çitle çevrili.

Buralarda kervansaraylar hariç, atların ve arabaların kalabileceği büyük bir bina yok. Kervansaraylar dörtgen şeklinde taştan yapılmış büyük yapılar. Çoğu tek katlı, beygirler için birçok ahır bulunmakta. Ayrıca birçok da ocak mevcut. Bazı kervansaraylar iki katlı, yüksek yapılmış. Bunların üst katları ekseriya ahşaptır. Rahiplerin hücreleri gibi yan yana dizilmiş odalardan oluşuyor. Pencereleri sokağa değil, kervansarayın içi avlusuna bakıyor. Kervansaraylarda nalbant ve arpa, saman satan kimseler var. Yabancılar gelince buralara inerler. Ahır için, oda için her misafirin ne ödeyeceği belli. Buralarda birçok bekâr zanaat sahipleri de bulunur. Yaptıkları şeyleri satarlar. Başka da görmeğe değer bir şey yok. Buralarda yenilen şeyler ise çorba ve pilav. Bunları satmak için dolaştırırlar. Yolda böyle kervansaraylara çok rastladık. Bunlar paşalar ve zenginler tarafından, yolcular konaklasın diye, Allah rızası için yaptırılıyor. Aksi halde kışta kıyamette herkes açıkta kalırdı.

19 Ağustos'ta.. Edirne'ye geldik. Yol boyunca taş döşeli eski Roma yolları ve bir veya iki gözlü küçük köprüler gördük... Vakit vakit binlercesi bir arada uçan leylek sürülerine rastladık.

(Edirne'ye girerken) yolun her iki tarafında şehre kadar göz alabildiğine, güzel, dümdüz bir arazi uzanmakta. Şehir sağ tarafta biraz yüksekçe bir tepe üzerinde kurulmuş. Budin'e benziyor. İç kısmı pek güzel değil. Şehre girerken her iki tarafta nefis üzüm bağları var. Bu bağların arasından uzun, geniş güzel bir yol geçiyor. Her iki tarafta birçok kuyu görülmekte, Şehre uzanan bu yolun Meriç'le kesiştiği yerde bir taş köprü var. Yapılış tarzına bakılırsa Romalılardan kalma. Epeyce uzun, ölçemedik. Uzakta birçok cami gördükse de sayamadık. Hepsinin de kubbeleri kurşun kaplı. Büyük kubbelerin yanlarında ufak pencereleri olan daha küçük kubbeler var. Her caminin yanında tepesi sivri yüksek taş kuleler (minareler) yükseliyor. Bunların içinden kıvrıla kıvrıla yukarıya çıkılıyor. Türklerin Hocaları veya imamı günde dört defa (?) çıkarak

"Hu! Hu!" diye bağırıp, bir şeyler haykırıyor. Zaten onların başka bir şarkıları hatta müzikleri dahi yok (? T.A).

İlkönce şehrin yan tarafında ilerledik. Surların kenarında düz yerler var. Yüksek bir sur, önünde hendek veya başka türlü bir tahkimat yok. Ancak tuğladan örülmüş kuleler var. Böyle iki tanesini gördük. Surun dibinde ilerlerken duvarın yarısına gelen kısmında, fırınlanmış tuğlalarla uzunlamasına yazılmış Yunanca bir yazı gözümüze ilişti. Okuduk. Harfler oldukça iri. Karşı tarafta bağlar arasında bir Türk mezarlığı görülüyordu. Biraz daha ilerledikten sonra şehre girerek kervansaraya gitmek için bir yokuşu tırmanmaya başladık. Burada o gün ve ertesi gün öğleye kadar dinlendik. Bu kervansaray bir paşaya aitmiş..."

20 Ağustosta Edirne'den ayrılıp 5 saatte Havsa'ya geldiklerini yazdığına göre Edirne'ye geldiklerinin ertesi gününde ayrılmışlardı. Halbuki İstanbul'dan memleketine dönerken Dernschwam, Edirne'de daha uzun kalıp birkaç gün geçirir ve gerek şehir, gerek Türkiye ahvali hakkında ilgi çekici bilgiler verir. Bunlar başka seyahatnaâmelerde pek, hatta hiç bulunmayacak cinsten bilgilerdir. Onun için uzunca aktarılmasında yarar görüyoruz:

3 Temmuz'da İstanbul'dan Viyana'ya doğru yola çıkan heyet ilk gün Küçükçekmece ve sonra Büyükçekmece'ye varır.

"Büyükçekmece'de çok Rum var. Yolda bir arada giden 10 binek atıyla karşılaştık. Atların sırtında ikişer küfe vardı. Bu küfelerin içinde başka yerlerden getirildiği anlaşılan insanlar bulunuyordu. Bazıları kadın gibi örtünmüşlerdi. Bazılarının başlarında kepe benzer bir şeyler vardı, yalnız gözleri görünüyordu. Kafile İstanbul'a gidiyor. Eğer bu atların sahipleri esir tüccarı değillerse büyük bir derebeyi bu esirleri birilerine hediye olarak gönderiyor demekti."

Dernschwam bu esir konusuna birçok defa dönmüştür, nitekim Babaeski'ye gelince şunları yazıyor: "Babaeski'de iki cami var. Rum görmedik. Camide imamlar ve koyun postuna bürünmüş dervişler tembel tembel yan gelip yatıyorlar. Dervişler, Avrupadaki bizim keşiş ve papazlar gibi avare, başıboş, cahil heriflerdir. Yalnız bunların kıyafetleri Türk kıyafeti, o kadar"

Sonra başka bir köye gelirler: "Köy su kenarında güzel bir yerde, ama köyde (önce) ev göremedik. Bahçeler, ekili tarlalar, yeşil alanlar var. Herkes evini çok büyük ve geniş avlularla çevirmiş. Dış duvarların etrafına hendek kazmışlar, dikenli çalılarla çit yapmışlar veya kerpiç duvar örmüşler. İçeriye girmek kolay değil. Bir kere girince çıkmak zor. Onlar adamı esir diye bağlar ve satarlar. Türkler "gâvur" dedikleri bir Hristiyanı ele geçirebilseler, bizleri hatta bütün Hristiyanlığı satabilirler, yok edeğler. Bunu yaparken de hayırlı bir iş yaptıklarını sanırlar. Bunların başka gelir kaynakları yok. Kendileri çalışmaz, esirleri çalıştırırlar. Böyle olunca da memleket harap bir manzara arzeder.

Sonuçta buralarda oturanlar azalır. Çok sayıda köle getirilince, evlenemeyen bu köleler, 8, 12, 15 yıl çalışıp Türklere hizmet etmek zorunda kalırlar."

Türkiye'deki güvenlik meselesi üzerinde, Dernschwam çok durmuştur: "Türkiye'de geniş çapta soygunculuk ve adam öldürme olayları mevcut. İlk önce yol kesme olaylarından sözedelim. Bu iş ömür boyu askerlik yapıp bu hizmet karşılığında parasını alamayan biçareler tarafından yapılmakta. Yolda karşılarına kim çıkarsa soyarlar. Yabancıları esir edip satarlar. Bunun içindir ki, sınır boylarında, ormanlarda ve dağlık arazide, tepelerde bekçi kulübeleri vardır. Halkın yoldan geçtiğini görünce davul çalarlar ve bu suretle yolcuları dikkatli olmaları için uyarırlar. Bu yerlerdeki korucular, nerede soygun olduğunu bilirler ve hemen haydutların vaktinde yakalanmaları için köylere koşup haber verirler. Türkiye'nin her yerinde, hatta şehir mezkezlerinde, eğer insan çevre hakkında iyi bilgi sahibi değilse ve yalnız başına bir yere gidiyorsa, yolda haydutlara yakalanıp başka yerlere götürülerek satılma tehlikesi vardır. Bu tarzda insan alıp satan pekçok Yahudi, Türk ve kötü Hristiyanlar vardır. Son zamanlarda bu tip adamlardan bazıları bir araya gelip bir nevi şirket kurmuşlardır".

Dernschwam, hanlarda, zenginleri akıl almaz yollardan soyma olaylarını da anlatır. Ve böyle birçok eşkiyanın Edirne'de Bayezid tarafından idam ettirilmiş olduğunu da kaydeder.

7 Temmuz (1555) 12.30'da Havsa'dan sonra Edirne'ye yaklaşırken gördükleri köyler hakkında gezgin şöyle diyor: "Buralar vaktiyle çok

mamur yerlermiş, sonraları harap vaziyete gelmiş. Bununla beraber yeniden imar edilmiş. Ancak bağlar, ekin tarlaları bakımsız. Yine de buralar, denizden çok uzak olan Anadolu'dan iyi[13].

Etrafta yaygın olan rivayetlere göre padişah Kanuni Sultan Süleyman, kışı Edirne'de geçirdikten sonra Viyana'yı zaptetmek üzere sefere çıkacakmış..."

"Padişahın en küçük oğlu Bayezid, Edirne'de ikâmet ediyor. Kendine mahsus güzel bir sarayı ve birkaç yüz hizmetkârı var. Kısa boylu, solgun benzi hasta gibi sapsarı, zayıf, hafif bıyıklı bir şehzâde. Padişah, kendisi bulunmadığı zaman sarayında başka biri oturamaz. Saray, Meriç ırmağının öbür yakasında, ağaçlar arasındadır. Ancak kulesi görülebiliyor. Saray galiba bir orman içinde, asıl bina görülmüyor. Hiç kimse oraya sokulmuyor. Yeniçeriler sanki kutsal bir yeri bekler gibi sarayı göz altında tutup koruyorlar. Aslında haşmetlilerinin görünmesinden şeref duyacakları yerde, garip, anlaşılması güç bir saray geleneği takip ediyorlar. Padişahın İstanbul'daki, Edirne'deki ve diğer yerlerdeki saraylarını kölelerinden, harem ağalarından, cündî ve kapıcı ve paşalardan başka kimse bilmez, tanımaz".

"Bayezid'in annesi onu Selim'den önce tahta geçirmek istermiş. Zira Selim şişman birisi imiş ve çok içki içermiş.

Edirne'deki sarayda 700 kadar acemi oğlan varmış. Bunlar muhtelif yerlerden gelen Hristiyan çocukları. Acemi oğlanlar, sarayda okuma yazma, din bilgisi ve muharebe esnasında gerekli bütün savaşma talimlerini öğreniyorlar. Bu oğlanların bıyıkları terlemeye başlayınca buradan alınır ve yeteneğine göre padişahın ordusunda kendilerine görev verilirmiş. Sipahiler, çavuşlar, beyler, paşalar hep bu yoldan yetişirlermiş.

Edirne'de ekmek çok ucuz, 4 tanesi 1 akçe. Yeteri kadar şarap da var. Şarap, Yahudilerde ve Rumlar'da bulunuyor. Pek pahalı değil. Her çeşit meyve mevcut. Armut, erik, elma, şeftali ceviz, kabak, hıyar, asma yaprağı, kavun, patates v.s. 18 yumurta 1 fenik; (Alman kuruşu) tavuk ve et ise çok pahalı.

---

13 Dernschwam: Anadolu'daki halkın sefaletini biraz abartılı olarak nakleder. Bk. Turgut Akpınar: "H. Dernschwam'ın Gözüyle Kanuni Döneminde Anadolu. *Tarih ve Toplum*, s. 139 (Tem. 1995).

Edirne'de fırınlamak ve ekmek pişirmek için 4 tane büyük fırın var. Ağızlarının tadını bilen Türkler kasaptan satın aldıkları eti doğruca fırıncıya götürürler. Fırıncı eti küçük parçalar halinde doğrar. Yıkamadan derince bir bakır kap içine koyar fırına sürer. Orada kendi yağı ile güzelce pişirir. Etin üzerine biraz, doğranmış soğan ve sirke de koyar. Sonra bu leziz eti içindeki öteberiyle birlikte oturur yer."

"9 Temmuz'da 4 luctatores (pehlivan) çıplak bir vaziyette elçinin huzurunda güreştiler, bütün hünerlerini gösterdiler. Vaktiyle Romalılarda da güreş âdeti vardı."

"Edirne'de bir deli gördüm, üzerinde beyaz bir gömlek vardı. Vücudu edep yerine kadar çıplak. Saçı sakalı birbirine karışmış vaziyette. Ense kısmında saçı çok uzamış ve belinden aşağıya doğru sarkmış. Neredeyse 1 Viyana arşını gelir. Kadınlarda bile bu kadar saç yok. Türkler böylelerini evliya olarak kabul ediyorlar."

"Edirne'den Sofya'ya kadar yükümüzü taşımak üzere 68 akçeye bir yük taşıyıcı tuttuk. Burada âdet, hamal tutunca ayrıca yük başına 5 akçe vermek lâzım. Bu suretle yük taşıyıcı yabancı memlekette parasız kalmaz. İstanbul'dan Edirne'ye kadar da bir yük 60 akçe tutmuştu."

"10 Temmuz'da Edirne'den Mustafa Paşa Köprüsü'ne doğru ilerledik. Aynı gün iki araba dolusu Macar esirinin götürüldüğünü gördük"..

Bulgaristan Edirne'den sonra hemen başlıyor..."[14]

Reinhold Lubenau

Lubenau, 1573 yılı 5 Ağustosunda başladığı seyahatnâmesini 17 Ekim 1589'da tamamladı. İleri yaşlarında, 6 kitap halinde hazırladığı bu yazmada başkalarından alınmış birçok bilgiler de yer almaktadır. Eser çok sonraları basılabilmiştir[15] Lubenau'nun mesleği eczacılıktı. Bâb-ı âliye gönderilen elçilik heyetine bu sıfatla katılmıştı.

---

14 Dernschwam, Günlük, Yaşar Önen çevirisi, *a. g. e.*, s. 41-48; 325-334, 329.

15 Reinhold Lubenau: Beschreibung der Reisen des ehrenverten, namhaften und wolweisen Herren Reinholt Lubenauen des Eltter.. Hrsgg von W. Sahm, Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg... 1912-1915.

Karl Teply: *Kaiserliche Gesandschaften ans Goldene Horn* eserinde Lubenau'dan pek çok alıntılar yapmıştır. Eserin aslı elimizde olmadığından biz de ondan yararlandık.

Araştırıcıların çok değer verdikleri Lubenau'un eserinde Edirne hakkında da ilgi çekici bilgiler buluyoruz:

"Şehrin yanında Hebrus (Meriç) gayet geniş, birçok kollara ayrılmış olarak akıyor fakat pek derin değil. Ayrıca Tunca ve Arda denilen iki ırmak daha şehrin yakınından akıyor ve Meriç'le birleşiyor sonra da birlikte Ege Denizi'ne dökülüyorlar. Bu nehir üzerinde son derece uzun taş bir köprü inşa edilmiş. Birkaç yüz kulaç uzunluğunda. Çünkü Haemus (Balkan) dağlarında çok kar olup olmadığına göre su çoğalıp azalıyor. Bazı zamanlar suyu o kadar azalır ki Meriç'ten atla veya yaya olarak geçilebilir, fakat bir saat içinde de sular geçilemiyecek kadar yükselir. Bu nehir, civarındaki araziyi sular ve pirinç ve diğer yiyecekler (bitkiler) gayet bol yetiştirilir, hatta İstanbul'a büyük miktarda özellikle soğan, turp, maydanoz sevkedilir. Yani toprak çok verimlidir.

Asıl şehir pek büyük değildir. Bir surla çevrilidir ama bu sur, bazı yerlerde yok olmuştur. Sur içinde birçok Yunanlı ve Yahudi ikâmet ediyor. Onlardan, Türklerde bulunmayan şarabı satın almak mümkün. En güzel binalar, evler ve Saraylar sur dışındadır, çünkü Türkler pek sur içinde oturmak istemezler.

Edirne'de iki tane de güzel, Türklerin bezistan (bedesten) dedikleri kapalı çarşı var. Bu çarşılar o kadar uzun ve büyük ki bir ucundan bakılınca diğer ucu görülmez. Burada çeşitli öteberi satan birçok dükkân, mahzen (üstü kubbeli mekânlar) bulunuyor. Bunlarda altın işlemeli ve firfir (purpurne) kumaşlar, keten bezler, ipekliler, inciler, mücevherat, kıymetli taşlar, samur, kaplan, panter kürkleri satılır. Keza kılıçlar, kalkanlar, kama, hançerler eyerler, sanatkârâne altın kaplanmış, gümüşle işlenmiş ve kıymetli taşlarla bezenmiş at takımları, ipekten İran ve Türk halıları da bulunur. Bütün bunlar, Bursa, Ankara ve Karaman'dan hatta Asya'dan Gelibolu üzerinden Edirne'ye getirilir.

Bu bedestenler dışında da pek çok dükkân vardır, bunlarda zanaatkârlar kendi yaptıkları eşyaları satarlar. Şehirde birçok aşçı ve şerbetçi dükkânı vardır. Bunlarda kurutulmuş kiraz, ayva, incir, elma, şeftali ve başka meyvelerden şerbetler yapılır. Yazın şerbetlerin içine, Bursa'da Uludağ'dan getirilmiş büyük buz parçaları atılır.

(Aşçılarda) arzuya göre, suda pişmiş, tavada veya fırında kızarmış balık ve et yemekleri hazır olarak uygun fiyatlarla satılır. Bazı özel dükkânlarda ise çeşitli çerezler ve kuruyemiş satılır: incirler, iri İspanyol kuru üzümleri, her türlü ceviz ve fıstıklar, bademler, büyük torbalara bastırılmış ve Afrika'dan getirilmiş hurmalar ve benzeri şeyler bulunur ki hepsini saymak imkânsızdır."

Bu sayılanlara başka eserlerde Edirne'nin meşhur gülsuyu, gülyağı, kırmızı safyan derileri de eklenir, Edirne'de deri boyama işinin gelişmiş olduğu vurgulanır.

"Şehirde, sur dışında birçok sanatkârane yapılmış hamamlar ve camiler de vardır ki camilerden ikisi özellikle güzeldir. Bunlardan biri II. Selim'in yüksekçe bir tepeye inşa ettirdiği camidir ki *II. Selim 1570'te Kıbrıs fethinde elde ettiği bütün geliri bu cami için harcamıştır. Bu eser o kadar nefis ve büyük ve güzeldir ki bütün Türkiye'de eşi yoktur.*

Camiyi ben gördüğümde henüz tam olarak bitmemişti. Her gün avlu çevresinde çalışmalar devam ediyordu. Bu arada devşirme çocukların eğitileceği binanın yapımı için de çalışmalar vardı, içinde birkaç yüz hücre (oda) yapılacaktı.

Selimiye Camii'nin dört kulesinden (minâre) biri fırtınada yıkıldıktan sonra zavallı Hristiyanlar onu yeniden mükemmel şekilde inşa etmişler. Camiin içi tamamen beyaz, kırmızı, yeşil mermerdendir. Kubbesi kendine has bir yuvarlaklıktadır. Camiin ortasında son derece güzel bir çeşme vardır. Oradan papazlar (hocalar) bize içecek su verdiler. Bizim kiliselerimizde mihrabı güneşin doğduğu tarafa karşı yaptığımız gibi burada da çok büyük iki altın şamdan üzerlerinde yanan beyaz mumlarla (mihrabın iki tarafına) konulmuştur. Ayrıca bu kilisede (camide) birçok tezyinat, süsler vardır. Bir hayli kandil (5000 civarında), garip yuvarlak aynalar, Şam demirinden küreler... Kandillerin ışığı yanlarındaki aynalarda akis yaptıklarından, sanki bütün camide yangın varmış gibi oluyor. Her gün 60 pfund (30 kilo) yağ harcanıyormuş.

Bundan başka birkaç yüz devekuşu yumurtası, demir halkalar içinde asılı duruyorlar. Kapı kenarları nefis mermerlerden, içlerine güzel, altın kaplama güller oyulmuş. Kapılar sedir ağacı tahtasından enfes işlenmiş, kuşakları, pervazları, kilitleri kapı kolları hepsi altın kaplama..

Ön avluda güzel büyük bir mermer çeşme yapılmış, sular pirinç borulardan devamlı akıyor. Orada, Türkler camie gelirken veya giderken (?) yıkanıyorlar (abdest alıyorlar). Ön avludaki sütunların üstüne kubbeler yerleştirilmiş, altlarından çepeçevre gidilebiliyor. Sütunları tek parça mermerden yapılmıştır. Herbirinin yüksekliği on kulaç ve çevresi iki kulaçtır. (Klafter 1.70-2.50 m.dir). Her sütun dünya kadar altından daha değerli imiş. Bize, bunları yapan esirler böyle anlattılar...

Camiin dışında pirinçten birçok boru var ki bunlardan dışarıya devamlı büyük miktarda sular akıyor. Hayret edilecek tarafı böyle bir yükseklikte suyun durmadan akmasıdır.

Camiin çevresinde çok güzel, imparatorluğa ait pek çok ahşap köşkler var. Kayzer (imparator) Edirne'de bulunduğu zamanlarda buralarda ikâmet eder. Güzel bahçeler, hamamlar ve imaretler ki hep dervişler tarafından işgal ediliyor. Binlerce acemi oğlan, devşirme Hristiyan çocuğun hepsi eğitilirler. Savaşta kullanılan her türlü silahı kullanmasını öğrenirler. Acemi oğlanlar için yapılan bina çok yüksek olduğundan birkaç mil öteden görülebiliyor."

Edirne'deki mimari eserleri ve özellikle camileri överek anlatan Lubenau, bir ara sözü Türkiye'deki yabancılara tanınan din ve vicdan özgürlüğüne getirir ve Avrupa'daki papalığın tutumu ile karşılaştırır.

Bugünün Avusturyalı modern tarihçisi Prof. Karl Teply, o zaman Avrupalılarının, İslâm dini hakkındaki kanaati ve Lubenau'un düşüncelerini şöyle özetler:

"O dönemin Batılısına göre Muhammed'in öğretisi gülünç ve lânetlenmeğe lâyık bâtıl bir inançtan ibarettir. Buna rağmen seyyahlar, ibadet etmekte olan Müslümanlarda gördükleri derin ciddîlik ve imanlı teslimiyetin etkisinden kendilerini kurtaramazlar. Prostestan mezhebinin çeşitli kollarına mensup Hristiyanların "imansız" Türkler tarafından korunmakta olduğunu görürler. İstanbul'da ortodoksların ne kadar serbestçe âyinlerini yapabildiklerine, hapishanelerde bile, katolik ayinlerinin düzenlenmekte olduğuna tanık olurlar. Bu derece vicdan özgürlüğü ve hoş görünün hüküm sürdüğünü gören Lubeanu: "Hiçbir papa, bir Protestana böyle birşey yapmaya müsaade etmez" der[16].

16 Teply-Baykal: *a. g. m.*, 254.

Lubenau'nun parmak bastığı en önemli konulardan biri de, bütün seyyahların (başta Busbecq olmak üzere) şikâyet ettikleri, her işin Türkiye'de para veya hediyeler karşılığı yapıldığı şeklinde, bugün bile yaygın olan hususlardır. Bu karalamalar, Türkiye'de rüşvetsiz iş yaptırılamadığı kanaatinin o dönemin düşünce ve telâkkilerinin hiç göz önüne alınmayıp modern dünyanın ölçülerine göre değerlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Lubenau gibi bir yabancı bile bunu görmüş ve ilgi çekici şekilde ifade etmiştir.

Osmanlılarda rüşvet, pişkeş, hediye meselesine tarihçilerimizin el atmadığını sanıyorduk. Büyük Osmanlı tarihçimiz Halil İnalcık'ın bu konu üzerinde bir araştırma hazırlamakta olduğunu duymuştuk. Sonradan kendisinden (25.XII.1997) onun bir eserinde bu konuya ana hatlarıyla değindiğini öğrendik. Müellif, Osmanlılardaki bu nevi uygulamaların tabiî görülmesi ve büyük bir rahatlıkla yürütülmesindeki zihniyetin temelinde "hakimiyet" anlayışındaki patrimonial karakterin yattığını belirtmektedir. Zira burada "hakimiyet" bir mülkiyet gibi babadan tevarüs eden bir şeydir, kamu hizmeti de (public service) bir imtiyazdır (privilege). O halde bunların para ile değerlendirilmesi gayet tabii bir davranıştır[17].

1969 yılında verilmiş bir konferansının yayımlanan metninde Prof. Teply de bu meseleye değişik bir yorum getirmiş ve dayanak olarak Lubenau'nun yazdıklarını göstermiştir:

"Hediye konusu birçok anlaşmazlıkların çıkmasına yol açıyordu. Yabancılar anlamıyorlardı ki kendisiyle dostluk bağları kurulmak istenen bir kimseye açıktan açığa hediye sunmak suretiyle onu onurlandırmak, Türkler için bir nezaket (karşısındakine itibar göstermek) kuralı sayılırdı. Bunda esas amaç, hediye verilen kimsenin itibar derecesini dile getirmektir. Armağanın ekonomik yönü pek önemsenmezdi."

Lubenau aşağıdaki sözleriyle bu iddiaların doğruluğuna tanıklık etmektedir:

17 Halil İnalcık: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914)*, Cambridge 1994 ed. İnalcık with Quataert s. 74-75 "Pişkeş and Bribery".

"Türklerin kendilerine özgü bir erdemleri, fazilètleri vardır: İyilik gördükleri bir kimseye hizmet etme fırsatı kendilerine verilirse ölçüsüz derecede şükran duygusu beslerler. Bunun örneklerini ben çok gördüm.

Benim efendim, bir paşada 500 Duka altını değerinde bir armağan verdiği zaman aynı paşadan mutlaka 1000 bin duka altını değerinde karşılık almıştır."[18]

Edirne Şenliği'nde Lubenau

IV. Mehmed'in şehzadelerinin sünneti ve kızının evlenme şenliği Edirne'de Binbir Gece Masalları'nı hatırlatan muhteşem ve uzun süreli şenliklerle kutlanmıştı. Prof. Dr. Özdemir Nutku'nun "IV. Mehmet'in Edirne Şenliği" başlıklı önemli kitabında belirtildiğine göre 1582 yılındaki bu şenliklerde Lubenau da bulunmuştu. Onun yazdığına göre, mehter takımı on, on bir saat sürekli olarak çalmakta fakat arada çalgıcılar değiştirilip, dinlendirilmekte idi. Yine Lubenau, "nahıl" denilen ve bazen çok büyük olan, ağaç şeklinde iskeletlerin üzerinin "çok güzel, mumdan yapılmış kuşlar, çiçekler, meyveler, fıskiyeler ve daha birçok ilgi çekici figürlerle süslenmiş bulunduklarını ve bunların mumlarla aydınlatıldığını anlatmaktadır[19].

"Nahıllar düğünler için hazırlanırdı ve düğünü yapanın mali gücünü ve toplumdaki yerini gösteren bir simgeydi. Bunlar, ağaç biçimindeydi. Üzerlerinde, balmumundan çeşitli meyveler, hayvan figürleri, çiçekler ve renkli kâğıtlar, parlak şeylerle süslenirdi. Bugün hâlâ Anadolu'da köylerde gördüğümüz bu simgeler, eski padişah şenliklerinde değerli taşlar, gümüş yapraklar, altın kaplama süsler ve yaldızlarla donanırdı.

İstidraden söyleyelim ki Edirne'ye, tarihinin en ilginç günlerini yaşatan bu şaaşalı şenliklerin hikâyesi bu makaleye sığdırılamayacak derecede büyük ve Osmanlı medeniyetinin yüksek seviyesini gösterme bakımından övünülecek kültür zenginlikleri olup, dikkatle okunmaya değer.

---

18 Teply-Baykal, *a. g. m.* 256.

19 Özdemir Nutku: *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, TTK, Ankara, 1972, s. 65, 70, 81. Metin And: "Osmanlı Düğünlerinde Nahıllar" (*Hayat) Tarih Mecm.* Ocak 1969, s.16.

Salomon Schweigger

10 Kasım 1577 tarihinde von Sintzendorff başkanlığında, Viyana'dan İstanbul'a doğru yola çıkan elçilik heyetine din adamı olarak katılan Salomon Schweigger, seyahatnâmeler içinde en çok tanınmış olanlardan birini, bu yolculuk ve İstanbul'daki uzunca ikâmeti sonunda yazmıştır. İstanbul hakkında çok ayrıntılı olarak verdiği bilgiler çok beğenilen Schweigger, Edirne hakkında ne yazık ki çok az şey yazmıştır[20].

"22 Aralıkta Adrianopel'e geldik. Türkçesi "Edrene", bazı yazarlar Vscudama veya Oresta diyorlar. Şehre girerken, yaramaz Türk çocukları bizi kartopu ile karşıladılar. "Gâvur gâvur!" diye haykırıyorlardı. Bu kelime puta tapan veya dinsiz demektir. Kar toplarından biri de muhterem efendimize isabet etti, bizi koruyan yeniçeriler bu yaramazlığı önleyemediler.

Şehrin yargıcı ve kâhyası olan kadı, muhterem Efendime karşı çok dostça davrandı ve bizi Türk vakfına (İmarete) götürdü. Onu kahvaltıya buyur etti ve (ayrıca) güzel bir av tüfeği (çifte) hediye ederek onurlandırdı. Hava çok soğuktu ve büyük bir yakacak kıtlığı mevcuttu. Hizmetkâr oraya buraya giderek, kaldığımız han içinde bulduğu bütün tahtaları getirip yakarak, soğuğa karşı mümkün olanı yaptı. Bu yüzden Türkler büyük şikâyette bulundular ve muhterem efendim zarar ziyanı karşılamak için başka zamanda birkaç kuruş (batzen) edecek şeyler için iki taler (altın para) ödemek zorunda kaldı."

"Bizim gördüğümüz *vakıf* veya *cuma* cuma namazı kılınan büyük cami enfes bir bina olup -Sultan Selim (II. Selim) tarafından Kıbrıs adasının fethinden elde edilen gelirin tümü kullanılarak yaptırılmıştır. Bina çok büyük ölçülerdedir ve dışı güzel malzeme ile inşa edilmiştir içi ise her nevi renkli taşlar, mermerler, alabaster ve yılantaşı ve benzerleriyle süslenmiştir."

---

20 Salomon Schweigger: Ein Newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, Gedruckt und verlegt zu Nürnberg durch Johann Neu verlegt durch Akademische.. Verlaganstalt, Graz, 1964.

Salomon Schweigger: *Zum Hofe des türkischen Sultans*, Bearb u. hrsgg. von Heidi Stein, Leipzig 1986.

"Fakat bina Türkler tarafından inşa edilmemiştir. Çünkü onlar böyle bir şeye muktedir değillerdir, esir alınmış kölelerden oluşan İtalyanlar tarafından yapılmıştır. Bu kilisenin (camiin) ortasında dairevi kubbeye, birkaç sıra çember halinde 5000 civarında kandil asılıdır."

"İbadethânenin dört köşesinde son derece yüksek yuvarlak kuleler (minare) var. Herbirinde üç balkon (şerefe) bulunuyor, zarif ve usta işçilik mahsulü. Minarelerin içinde üç ayrı merdiven olup, döne döne çıkan bu merdivenler birer duvarla ötekilerden ayrılmıştır, öyle ki o kadar ince görünen bu minarelerde üç döner merdivenin sığacağı kadar bir alanın varlığını insan düşünemiyor. Bu helezonik merdivenler damın altına kadar ulaşıyor."

Heyet, Edirne'den çabucak ayrılmıştır. Zira 2 gün sonra artık Havsa'da olduklarını görüyoruz:

"24 Aralık'ta çok kuvvetli bir fırtına çıktı, kalın bir kar tabakası ve soğuk ortalığı kapladığı sırada biz artık Havsa'da güzel bir köşede kendimize bir yer bulmuştuk. Burası Veziriazam Mehmet Paşa'ya ait bir kervansaray ile camiin de dahil olduğu bir külliye idi. Orada noelimizi dualar, ilahiler ve kutsal kitaptan kıraat ve diğer Hristiyanlık ibadetleriyle kutladık."[21]

Noellerini böylece kutlayan heyet, Küçükçekmece'de İstanbul'dan gelen imparatorun adamları tarafından karşılanır. Bunların arasında sonradan meşhur bir seyahatname yazacak olan Stephan Gerlach da vardır. Onun eserinde ne yazık ki Edirne hakkında bilgi yoktur. Fakat İstanbul hakkında çok geniş bilgiler yer almaktadır.

Schweigger ve arkadaşları da kısa süre sonra asıl hedefleri olan İstanbul'a ulaşırlar.

21 Schweigger: Heidi Stein baskısı sh. 51 vd.

Wolf Andreas von Stainach

1583 yılının Temmuzundan, 1584 Ocak ayına kadar olan sürenin yolculuk günlüğünü yazan Stainach, 1574'te imzalanmış olan sekiz yıllık barış antlaşmasının süresinin uzatılmasını istemek üzere İmparator II. Rudolf tarafından III. Murad'a gönderilen otuz kişiyi bulan bir elçilik heyetine katılmıştı.

Bugün Viyana'da National Bibliothek'te yazma halinde bulunan Stainach'ın küçük Seyahat Günlüğü, Padişah III. Murad dönemi hakkında ilgi çekici bilgileri kapsayan bir eser olmasına rağmen, basılmamış olduğundan pek tanınmamaktadır. Prof. Özdemir Nutku, bizde üzerinde hemen hiç durulmadığını haklı olarak ileri sürdüğü bu yazma halindeki günlüğü tanıtan güzel bir makale yazmıştır[22].

Prof. Teply de "Haliç'te İmparatorluk Elçileri" adlı eserinde bu eserden bazı parçalar nakletmişse de, Edirne ile veya tarihimizle ilgili çok enterasan bazı hususları ancak Ö. Nutku'nun yazısından çıkarabildik.

"Stainach'ın dahil olduğu heyetin Osmanlı başkentine gönderilmesinin iki nedeni vardı: Bunlardan biri süresi biten barış antlaşmasının uzatılması idi. Ama asıl önemli olan ikinci neden Avusturya İmparatoru II. Rudolph'un kardeşi Arşidük Maximilian'ı Osmanlı padişahına tanıtmaktı. Koyu bir katolik olan ve Hamburg hanedanından gelen Rudolph, kardeşini Leh kralı yaparak kuzeydeki protestan yayılmasını önlemek istiyordu. Osmanlı Padişahının ona engel olmaması için, değerli armağanlar ve saatlerle yüklü bir elçilik heyetini ricacı olarak İstanbul'a göndermeyi uygun bulmuştu. (Halbuki padişah başka bir adayı destekliyordu ve sonuçta onun adayı tahta oturmuştur. Yani o dönemlerde Osmanlı padişahı istediğini Avrupa'da tahta oturtabiliyordu). Avusturya imparatoru, aynı zamanda sınır beylerinin ikide bir kendi topraklarına akın yapmalarından da yakınıyordu.

Stainach'ın içinde bulunduğu heyet, Viyana'dan itibaren Tuna üzerinden Belgrad'a gelmiştir. Oradan sonra karayolunu takiben İstan-

22 Özdemir Nutku: "XVI. yüzyılda III. Murat'a Gönderilen Avusturya Elçilik Heyeti (Stainach Yazması), *"Tarihimizden Kültür Manzaraları içinde*, Kabalcı Yay., İst. 1995, 121-31.

bul'a gelirler. O dönemde, "...kozmopolit bir ticaret şehri olan Belgrad'da, Türkler, Yahudiler, Yunanlılar, Raguzalılar, Dalmaçyalılar, Hırvatlar ve İtalyanlar bir arada barış içinde yaşıyorlar ve Belgrad şehri, korunması için padişaha yılda 12.000 düka altın ödüyormuş.

26 Ağustosta heyet, Rumeli beylerbeyinin sarayının bulunduğu Sofya'ya varır. Daha sonra Filibe'den geçerek, 3 Eylülde Harmanlı'ya ulaşır ve oradaki kervansarayda gecelerler. Burada, Kıbrıslı (?) Vezir Mustafa Paşa'nın yaptırttığı töşküprüye hayran olurlar. 23 kemer üzerine kurulmuş köprünün uzunluğu 400 kadem (1200 metre kadar) imiş. Köprü civarında bir velinin türbesi bulunuyormuş. Halkın inancına göre bu *evliya* Tanrının inayeti ile (insanlara) su ve yağmur sağlarmış. Onun için kuraklık olmasın diye herkes bu evliyaya birşey adarmış. (Lubenau, orada halka su dağıtılan bir sebilden ve velinin mezarına geyik boynuzları asıldığından ve türbedarların, dervişlerin orada yattıklarından bahseder)

Pazar yerindeki kervansaray çok büyük olup, çok sayıda atı barındırabiliyormuş (Wratislaw, büyüklüğünü göstermek için bu kervansaray'ın 23 bacası olduğundan sözeder.) Bir gece burada dinlenen kafile ertesi gün Edirne'ye varır.

Stainach, Edirne'nin Viyana büyüklüğünde bir şehir ve canlı bir ticaret merkezi olduğunu yazar. Ona göre Edirne Osmanlılarca 1363'te fethedilmiştir.

Edirne'de Tunca ve Arda ırmaklarının, Meriç'e karıştığını, Meriç ve Tunca üzerine yapılmış çok güzel, uzun bir taş köprü gördüklerini ve bu köprünün 100 klafter (kulaç) uzunlukta olduğunu belirtir.

Çok bereketli toprakları olan Edirne'de üzüm, limon ve çok miktarda sebze yetiştiğini ancak buranın özellikle süt, tereyağı ve peynir gibi[23] pasta yapımında gerekli malzemeleri ürettiğini belirtirse de limon yetiştiği şüphelidir. Edirne'nin bir camiler kenti olduğunu vurgulamayı

23 Bu satırların yazarının babası Amasya'da yetişmiş olup, beyaz (koyun) peynirine daima "Edirne Peyniri" derdi. Bugün herkes galiba "beyaz peynir" diyor. Almanya'da "Bulgarische Schafskaese" (Bulgar koyun peyniri) diye satılır. Açıkça görülüyor ki bu peynir esas itibariyle Trakya yahut Balkan menşelidir.

unutmaz, hatta minareleri de, güzel bir benzetme ile Tanrıyı gösteren parmaklar olarak niteler.

6 Eylül günü de Edirne'de kalıp şehri gezen Stainach ve arkadaşları 7 Eylül günü Edirne'den ayrılıp, Havsa'ya varırlar.

Stainach'ın söylediklerine, onun Osmanlı Devleti'nde yolların güvenliği hakkında yazdıklarını aktararak son verelim. Daha evvel Derschwamm'ın, Türkiye'nin güvenlik bakımından durumunu çok olumsuz şekilde nitelediğini görmüştük. Halbuki 30 yıl bile geçmeden (1555-1583) Stainach, tam tersine bir hüküm vermekte: ".. tehlikeli dağ yollarının Türk gözcüler tarafından korunduğunu ve Türklerin düzeni çok başarılı bir biçimde sağladıklarını" yazmaktadır. (Dernschwam da tepelerde oturup tehlikeyi yolculara davul çalarak haber veren koruculardan söz ediyordu) Bu ve benzeri tespitler ve hükümlerin seyyahların subjektif ölçülerine göre ne kadar değiştiğini unutmayarak, seyahatnâmeleri dikkatle okumak gerektiğini hatırlatalım. Kaldı ki Stainach seyahatnâmesinin ayrı bir macerası da vardır. Seyyah eserini bir yolculukta kaybeder. İstanbul'dan dönüşünden 20 yıl sonra aklında kalanlara göre yazdığı yeni notlarında istemeyerek yaptığı hataların (okuyuculardan bir nevi özür makamında) düzeltilmesini ister.

Wenceslaw Wratislaw

1591 yılında Alman (Avusturya) İmparatoru II. Rudolf, Türklerle barışı 8 yıl daha uzatmak ve yükümlü olduğu yıllık vergiyi ödemek üzere İstanbul'a gönderdiği olağanüstü elçilik heyetinin en genç üyesi olan Wratislaw, İstanbul'da iki yıl geçirir. İyi bir gözlemci olan Wratislaw duygusal olmayan, objektif bir eser bırakır[24]. Türkçeye de çevrilen bu eserinden, aşağıda aktaracağımız kısımların (Edirne, Türklerde çiçek sevgisi, rüşvet bahisleri) Busbecq'den hemen hemen aynen alınmış olduğu anlaşılıyor. Biz Türkçe çeviriden yararlandık:

24 Baron Wenceslaw Wratislaw'ın, Seyahatnamesi 1597 de Linz'de Latince olarak yayınlanmıştır. Geçen yüzyılda İngilizce'ye çevrilen eserin Türkçe'ye çevirisi M. Sürreyya Dilmen tarafından yapılmış: *Baron W. Wratislaw'ın Anıları- 16. yüzyıl Osm. İmp. dan Çizgiler başlığı ile*, Karacan Yay., arasında yayınlanmıştır. 1996, 2. bs. s. 38 vd.

"16 Kasımda (1591) Edirne'ye ulaştık. Bu kent, Bizans İmparatoru Hadrianus tarafından imarından önce Oresta adını taşıyormuş, ancak bu İmparator tarafından âdeta yeniden kurulduktan sonra onun adını almış.

Bu büyük kent, tam Meriç ırmağını besleyen Tunca ve Arda ırmaklarının karıştıkları yere kondurulmuştur. Dediğim ırmaklar burada birleştikten sonra aşağı doğru akışlarına devam ederek, Avrupa'yı Asya'dan ayıran Ege Denizine dökülürler. Kentin çevresi o kadar büyük olmamakla birlikte, geniş varoşları vardır. Türkler tarafından yapılan konutlarla bu kent bugünkü büyüklüğüne ulaşmıştır. Irmak üzerinde büyük bir taş köprü var. Her ne kadar İstanbul'dan sonra, bu bölgenin en büyük kentlerinden biri olan Edirne'de daha birçok iyi hanlar varsa da biz bunlardan şöyle böyle birine indik.

Kasımın 17'sinde burada mola vererek Edirne'yi gezdik; görülmeye değer birçok han ve son derece göz alıcı iki cami var."

Heyet 18 Kasımda Edirneden ayrılır ve İpsala'ya varır, 20 Kasımda Burgaz'dan geçer. "18 Kasım'da Edirne'den İpsala'ya geldik. Burası küçük bir kasaba olmakla birlikte güzel bir camii, bir bakımevi var. Bunların bakımı için de Mehmet Paşa tarafından yüksek geliri olan vakıflar bırakılmış. Buraya uğrayan yabancılara üç gün için bu bakımevinden (imaret) bedava olarak bir kâse pirinç çorbası, pilav, bir tabak da koyun eti verilmek âdettir."

Türklerde Çiçek Sevgisi Konusu ve Çelişkili Görüşler

Wratislaw, Türklerde çiçek merakı hakkında Busbecq'le aynı şeyleri söyler "Edirne'den ayrıldığımızdan beri nerelere uğradıksa daima bol ve lâtif çiçekler görüyorduk ve hayretler içinde kalıyorduk. Çünkü içinde bulunduğumuz ay kasım ayı idi. Bu bölgede güzel kokulu çiçekler pek boldur. Fulya ve sümbüller o kadar çoktur ki, bunların kokusuna alışık olmayan bir adamın başını ağrıtabilirler. Türk lâlelerinin kokusu olmamakla beraber birçok kimse bunlara güzellikleri, renkleri ve çeşitlerinden dolayı büyük değer verirler. Türkler çiçeklerle çevrili yerlerde yaşamaya pek meraklıdırlar. Para harcama bakımından savurgan

olmadıkları halde Türkler bazı nadir çiçeklere para ödemekten hiç çekinmezler."

Halbuki 1656-1663'de Halep'te yedi yıl kalan bir başka Alman seyyahı Wolfgang Aigen Nürnbergli bir Alman tüccardır. O, "Türklerin çiçek sevmediğini, sadece sultanın bahçelerinde düzensizce yetiştirilen lâle, gül, leylak, karanfil gibi çiçeklerin bulunduğunu" yazar. Busbecq ve Wratislaw'ın vurguladıkları çiçek sevgisi ile Lâle Devrindeki coşkun çiçek merakı birlikte düşünülünce, Wolfgang Aigen'in söyledikleri bunlarla tam bir çelişki içinde görünmekte ve değerli bilim adamımız İlber Ortaylı'nın dediği gibi incelenmesi gerekli bir konu haline gelmektedir[25]. Bizim şimdilik söyleyeceğimiz şudur ki, toplumun belirli tabakaları arasında mevcut bu çiçek merakı ve modasının, tüm halka yaygınlığı gerçekten şüpheli görünmektedir. Çünkü karnını doyurma peşinde olan geniş kütlelerin estetik zevkleri için para harcaması ihtimali pek zayıftır.

Johann Wild

Johann Wild, St. Andrae'de Macarlar tarafından esir alınıp sonra Türklere 30 dukaya satılmış bir Almandır. Elden ele satılan esir, son olarak bir paşanın mülkiyetine geçer. Paşa, padişah tarafından acele İstanbul'a dönmesi emrini alınca, efendisi ile birlikte yola çıkan Wild, seyahatnâmesinde Edirne hakkında da çok kısa olarak şunları yazmaktadır:

"Edrene veya Adrianopel denilen şehre geldik. Orada bir gün oyalandık, çünkü hızlı gitmiyorduk, aşağı yukarı günde 4 mil kadar bir şey... (Burada 7,5 km.lik Alman mili bahis konusudur). Sekiz gün sonra İstanbul'a varabilirdik fakat biz acele etmiyorduk (çünkü) yeterli miktarda yiyecek ve içeceğimiz vardı, gezmeye çıkıyorduk. (Edirne'de) hiçbir şey büyük kilise (cami) kadar hoşuma gitmedi. Bu camie Türkler "Sultan Mehmed (Camii) diyorlardı, içi ve dışı güzel inşa edilmişti. (Burada Wild büyük bir hata yapmış!)

25 İlber Ortaylı: "Almanca Yazma Bir Seyahatnamenin Yayını", *Tarih ve Toplum*, s. 5 (Mayıs 1984).

Bu şehirde her şey kolayca ve uygun bir fiyatla tedarik edilebiliyordu. Arkadaşlarımla severek şarap içmek isterdim. Belgrad'da içtiğimiz mübarek şarabı unutamıyorum. Yine orada, bir gün benim efendim olan paşaya ait dört güzel at, ahırda geğirmeye başladılar. Bunun nedeni anlaşılamadı. Neleri vardı, ne olmuştu bilinemedi. Yalnız vücudları ve ayaklarının şiştiği görülüyordu. Bu atlar paşanın en sevdiği atlardı. Herbiri dörtyüz taler değerinde idi. Paşa seyislere çok kızdı, atlara iyi bakmamışlardı. Ahırlara bakanı, seyisleri kontrol ederek, tenbellik ettiklerinde iyice pataklamadığı için, görevinden uzaklaştırdı[26].

Seyahat dönüşünde Wild, yine Edirne'den kısaca söz eder:

"İstanbul'dan hareketimizden dört gün sonra Adrianopel'e vardık. Fakat şehrin içine yine girmedik, yukarısında, üzüm bağları arasından geçerek bir mil ötede ki Türk köyüne geldik ve bir çavuşun evinde kaldık".[27]

Carsten Niebuhr

Carsten Niebuhr, bizde bazı eser ve makalelerde yazıldığı ve sanıldığı gibi Danimarkalı değil, halis Almandır. Oğlu Barthold Georg Niebuhr, Almanların çok meşhur tarihçilerindendir. Danimarkalı sanılmasının nedeni bir ara Danimarka hizmetinde görev almış olmasındandır. Bu dönemde Carsten Niebuhr, Danimarka Kralının emri ile, bir heyetle birlikte 1761-1767 arasında Mısır, Arabistan, Hindistan, İran ve Türkiye'ye bir araştırma seyahati yapmıştır. Danimarka o dönemlerde kolonilerle ilgilenen önemli bir devletti.

C. Niebuhr, sözünü ettiğimiz seyahat sonunda yazdığı "Beschreibung von Arabien" (Arabistan'ın Tasviri) 1772 isimli bir eserle, "Reisebeschhreibung nach Arabien und anderen umliegenden Laendern," 1774, 1778, iki ciltlik eseri ile meşhur olmuştur[28].

---

26 Wild'in eserini 1613'teki ilk baskısına dayanarak hazırlayan Prof. K. Teply 1964 yılında yeniden yayınlamıştır: Johann Wild: *Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen Anno 1604* Streingrüben V., Stuttgart, 1964, s. 82.

27 Wild, *a. g.,e*, s. 339.

28 Biz eserin şu baskısından yararlandık: Carsten Niebuhr: *Entdeckungen im Orient-Reise nach Arabien und anderen Laendern 1761-1767*. Hrsgg. u. bearb. von Robert u. Evamaria Grün, Horst Erdmann Verlag Tübingen u. Basel, 1973.

Niebuhr Arabistan seyahatinin sonunda memleketine İstanbul-Edirne üzerinden dönmüş ve bu suretle Edirne hakkında da bazı ilgi çekici bilgiler vermiştir:

İstanbul'dan Edirne'ye Seyahat

"İstanbul'dan Hristiyan ülkelere gitmek için çeşitli yollar vardır."

"Ben şarkta alışılmış seyahat tarzını seçerek Türkiye'nin Avrupa topraklarını bir kervana katılarak yapmağı yeğledim. Avrupalılar mutaden posta atları ile seyahati tercih ediyorlar. Fakat bu takdirde yanına bir yeniçeri almak gerekir ki, bu da sadece çok masraflı olmakla kalmaz aynı zamanda yeniçeriler çok rahatsızlık veren bir yol arkadaşı oldukları gibi, fakir, özellikle Hristiyan köylülere çok kötü muamele ettikleri için her tarafta onlardan korkulup kaçılır. Halbuki kervanla, yani tüccarlarla seyahat edilirse köylüler, para vermeden alış-veriş yapmayacaklarını bildikleri için, onları her yerde iyi karşılıyorlar."

"İlk hedefim Edirne idi. Oraya haftada iki kere kervan kalkıyordu. 8 Haziranda Küçükçekmece'ye geldim. Akşam kervanlar orada toplanıyordu. Şehrin kapısının önlerinde uzun seyahatimde görmediğim bir manzara ile karşılaştım. Yolun iki tarafında dikilmiş mızrakların ucuna insan kafaları geçirilmişti. Beş mızrak ve beş kafa vardı. Bunların, Balkanlarda yol kesicilik yapıp insanları öldürdüklerini öğrendim. Ben de o yoldan gidecektim. Dağlarda bunlara rastlamaktansa burada rastlamam benim için daha hayırlı idi.

İstanbul-Edirne yolu fevkalade idi. Arabacılar ve at kiralayanlar bu mesafenin 44,5 saatta alınabildiğini söylediler."

"Bu bölge de güzeldi ve her tarafta gümrah çimenler görüyorduk. 12 Haziranda Edirne'ye ulaştık. Edirne 41derece 41' kutup yüksekliği (polhöhe) üzerinde bulunur. Şehre Türkler Edrene derler (Bugünkü nüfusu 39.000dir). Gülyağı ihracatı ile tanınmıştır. Adrianopel, (Roma İmparatoru) Hadrian'dan (117-138) ismini almıştır. Şehir, Rila Dağlarından çıkıp Ege Denizi'ne dökülen Meriç ırmağının kenarındaki verimli bir ovada kurulmuştur. Adrianopel 1360 (1973) baskısında ra-

kamlarda yanlışlıkla 1630 şeklinde takdim tehir olmuştur (T. A.)]. S. Murad (Hüdavendigâr) tarafından feth edilmiştir ve II. Mehmet'in (Fatih) İstanbul'u fethine kadar başkent kalmıştır. Şehirde hâlâ sultanın bir sarayı vardır. Camiler de bakımlı durumdadır. Bir tepe üzerinde yapılmış olan dört minareli Sultan Selim Camii, camilerin en muhteşemidir. Camiin içinde mermer, granit ve yılan taşından (sprial damarları olan taş) sütunlar görülür. Camiin yanında bir okul, aklını kaybetmiş insanlar için bir bimarhane vardır.

Şehrin ancak küçük bir kısmı surlarla çevrilidir. Bu surlar, yazıtlarından (kitâbelerinden) anlaşıldığına göre Yunanlılar (Bizans) zamanından kalmadır. Şehirde pekçok güzel binalar bulunmaktadır. Caddeleri taş döşelidir. Herşeyin bulunduğu büyük bir pazar yeri vardır. Meriç üzerinde en az yedi köprü bulunmaktadır. Edirne'nin ticareti önemlidir, Oturduğum kervansaraylarda İzmir, Bursa ve Anadolu'nun diğer şehirlerinden gelmiş birçok tüccar da vardı. Bu şehirde dört Fransız tüccarı devamlı şekilde kalmaktadır. Bir kiliseleri yoksa da, bir tane de Roma-Katolik rahibi bulunmaktadır[29]."

Niebuhr'un yazdıklarına son vermeden önce şunu ekleyelim: 1897 tarihinde Paris'te toplanan Şarkiyat Kongresi'nde M. Danon tarafından sunulan bir tebliğde Niebuhr'un yazılarına da atıf yapılarak Edirne'nin *dönme*lerin (ki yaygın şekilde Selânikliler veya Selânik dönmeleri de denilir) ilk merkezleri olduğuna işaret edilmekte ve şöyle denilmektedir: "Geleneklere göre dönmelerin ilk merkezi olan Edirne'de onlara takılan başka bir ad da sazanicos (sazan balığı yavrusu) olup, bu lâkabı açıklamaya çalışacağım. Önce, eskiden Edirne'de yıkıntıları gösterilen dönmelerin camilerinin, balık pazarının başında olduğunu unutmayalım."

Bu satırlardan, dönmelerin ilk merkezlerinin Edirne olduğu ve orada kendilerinin devam ettiği bir camileri bulunduğu anlaşılmaktadır[30].

---

29 C. Niebuhr: *a. g. e.*, 272 vd.

30 Adıgeçen Kongre tebliğinin çevirisi R. N. Bali tarafından *Tarih ve Toplum Dergisi*'nin 168. sayısında (Aralık 1997) yayınlanmıştır: M. Danon: "Türkiyede Bir Mezhep-Yahudi Müslüman Mezhebi", s. 23-24.

Helmuth von Moltke

1835-39 yılları arasında Türk ordusunda öğretmen ve istihkâm uzmanı olarak çalışan bir Alman subayı olan Moltke henüz genç bir yüzbaşı idi. Sonradan Almanya'da Feldmareşalliğe kadar yükselen Moltke, en önemli askerî görevlerde bulunmuş ve 1888'de Genelkurmay Başkanlığından ayrılmış fakat ölümüne kadar Alman Milli Savunma Kurulu Başkanı olarak kalmıştır. 24 Nisan 1891 de öldüğü zaman 91 yaşında idi.

Bu çok zeki ve bilgili Alman subayının bizim için en değerli hizmeti *Türkiye'deki Durumlar ve Olaylar Hakkında 1835-1839 Yıllarına Müteallik Mektuplar*, kısaca "Türkiye Mektupları" diye anılan eseridir. Yüksek ehliyet ve kabiliyet sahibi bir kurmay subay olduğu kadar iyi bir yazar da olan Moltke'nin bu mektupları annesine, babasına ve yakınlarına yazılmış ise de bilinen alelâde mektuplar değildir. Daha ziyade görmesini ve düşünmesini bilen bir insanın gördükleri ve düşündükleri hakkında bir nevi denemeler ve sosyal tahlillerdir. Moltke'nin Mektupları, ehliyetli bir çevirmen tarafından Türkçeye de çevrilmiştir[31].

Moltke'nin Edirne'yi ilk görüşü, Bükreş, Rusçuk, Şumnu üzerinden 30 Kasım 1835'te İstanbul'a gelişinde olmuştur. Onun bu seferinde Edirne hakkında çok kısa yazdığını görüyoruz.

Edirne'ye 1837 yılında yeniden giden Moltke bu defa 1 Haziran 1837 tarihli mektubu Edirne'den yazar ve oldukça ayrıntılı olarak Edirne'den söz açar.

Onun yazdıklarını Hayrullah Örs'ün güzel çevirisinden yararlanarak sunmayı uygun görüyoruz[32].

Moltke, Edirne'ye ilk girişindeki intibaını şöyle anlatır:

"Bütün Türk şehirleri gibi Edirne'nin de dışardan görünüşü çok güzeldir. Geniş çayırlık bir vadide, muazzam ağaç kümelerinin ve kıvrım

---

31 Helmuth von Moltke: *Briefe über Zustaende und Begebenheiten in der Türkei-aus den Jahren 1835-1839*, E. S. Mittler und Sohn, 6. bs., Berlin 1893. Türkçe çeviri: Hayrullah Örs: *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kıb. İstanbul, 1969

32 Örs: *Moltke'nin Türkiye Mektupları*.

kıvrım akan nehir kollarının arasında, kubbeleri ve minareleri, surları ve kuleleleri, alçak kırmızı damlardan bir kargaşalığın üzerinden yükselir. Bunların arasında açık yeşil ağaçlıklar ve yüksek kara selviler göze çarpar. Muazzam Sultan Selim Camii, dört narin minaresiyle en yüksek tepede etrafı bağlar, bahçeler ve tarlalarla çevrili şehrin üzerinde yükselir."

Moltke, 1 Haziran 1837'de Edirne'den yazdığı mektubunda ise oldukça ayrıntılı şekilde, dikkatli bir gözlemci ve kalemi kuvvetli bir yazar olarak Edirne'yi anlatır.

"Şimdi İmparator Hadrianus'un, adını Tuna, Tiber, Fırat ve Meriç kıyılarında ebedileştirmiş olan bu Romalının şehrine gelmiş bulunuyoruz. Tam altı gündenberi dinlenmekteyiz. Öbürgün İstanbul'a döneceğiz. Padişah orada resmî bir alayla geçmek istiyor.

Edirne'nin yeri dört önemli ırmağın Meriç, Arda, Tunca, Uzunca'nın birleşmesiyle, kendine has bir karakter alıyor[33]. Bu nehirler yüzünden, nehri saran geniş dutluklarla örtülü ova meydana gelmiş, Edirne bir tepe üzerinde kurulmuş. Bu tepenin en yüksek noktası muhteşem Sultan Selim Camii'yle taçlanmış. Gayet güzel yapılmış çok sayıda büyük taş köprüler birçok nehir kollarını her yana doğru açmakta. Bu şehrin dıştan görünüşü son derece muhteşem.

Edirne, Osmanlı hükümdarlarının Avrupa toprağına ayak bastıklarından itibaren payitahtları olmuştu. Nasıl ki ondan daha önce Bursa, sonra da İstanbul devlet merkezi olmuştu. Eski saray hâlâ duruyor. Ben bugün bu sarayı büyük bir ilgi ile ziyaret ettim. Bulunduğu yer Tunca kenarında muazzam çınarlar ve karaağaçlarla gölgelenmiş muhteşem bir çayırlıktır. Burası insanı bir çadır kurmaya heveslendirir, fakat asla bir ev yapmaya değil, çünkü kışın çepeçevre her yanı su basar. Oldukça geniş olan bu alanın etrafını yüksek duvarlar çevirir. İçerisinde rastgele yerleştirilmiş, karmakarışık bir sürü bina, tek başına evler, hamamlar, mutfaklar, ayrı ayrı avlular içinde köşkler vardır. Bu sonunculardan bazıları harap olmamıştır. Bunlarda gayet güzel işlenmiş ve zengin bir tarz-

33 Sonradan yapılan düzeltme ile 4 ırmaktan "Uzunca" çıkarılmıştır. Bk. Briefe 6. bs. Anhang, s. 485, dipnot 161.

da altın yaldızla süslenmiş tavanlar, mermer havuzlar, sanatlı bir şekilde yapılmış parmaklıklar ve güzel oymalar görülür. Bütün bu binaların tam ortasında taştan, kalın duvarlı bir bina yükselir. Bunun tepesinde de garip şekilli bir kule vardır. Bu kulenin duvarlarının büyük bir kısmı hâlâ en güzel mermerler ve somakilerle kaplıdır, fakat binanın tavanları çökmüş, duvarlarını süsleyen altın arabeskli güzel çini levhalar hemen hemen tamamiyle sökülmüştür. Bu bina, o kadar sağlam ve dayanıklıdır ki daha binlerce yıl dayanabilir, fakat çok büyük değildir ve burada da, tıpkı İstanbul sarayında olduğu gibi, insan bir sürü köşk arasında esas binayı boş yere arar. Edirne sarayının öyle hapishane gibi bir görünüşü yoktur. Burada oturan sultanlar herhalde henüz müslümanlar için görünmez hale gelmemiş olsalar gerek.

Haremdeki binaların yarı kârgir duvarları yıkılmış, bu yüzden taş damları ve kubbeleri havada duruyor gibi. Sarayın bir kısmında şimdi bir geyikten başka barınan yok, o da ziyaretçileri pek ters karşılıyor.

Saraya pek uzak olmayan bir yerde, ağaçlar arasında Türklerin "Yıldırım" dedikleri Bayezid'in güzel camii yükseliyor. Camiinin kapısının yanındaki köşede, köşe taşı olarak yerleştirilmiş, en güzel beyaz benekli koyu kırmızı porfirden muazzam bir heykelin gövde kısmını gördüm. Bu, Romalı togası giymiş bir erkeğin göğüs ve karın kısmı idi. Belki de imparator Hadrianus'u da "Yıldırım" vurup onu bu köşeye atmıştı.

Fakat dört minareli Sultan Selim Camii'nin kubbesi, Edirne'nin bütün öteki camilerinin tepesinden bakar. Kubbesinin çapını yüz ayak olarak ölçtüm. Şu halde hemen hemen, Ayasofya dahil herhangi bir İstanbul camiininki kadar büyük. Minarelerden her birini çevreleyen taç şeklindeki üç balkonundan (şerefe) en üsttekine ikiyüzkırkbeş basamakla çıkılıyor. Her basamak 7 buçuk desimal pus yüksekliğinde, minarelerin tepesi de üst taçdan uzaktan pek güzel tahmin edildiğine göre, bütün yüksekliğin aşağı yukarı beşte biri kadar yüksek olduğuna göre bütün boy 200 ayaktan daha fazla, çapı ise, gölgesinden ölçtüğüme nazaran aşağıda 11 yukarıda sadece 8 ayak. Bu sebeple minareler kuleden ziyade direklere benziyor. Fakat öyle sanatla yapılmışlar ki içlerinde üç ayrı ve gayet rahat merdiven dolanıyor ve üç insan aynı zamanda (bir-

birini görmeden T. A.) yukarı çıkabiliyor. Baş dönmesi nedir bilmediğim halde yukarıdan aşağıya ilk bakış bana korkunç geldi. Geniş kubbe, ortasındaki güzel şadırvanla taş avlu, geniş imaret yani fakirler aşhanesi, medreseler yani okullar ve camiye ait başka birçok, kurşunlu kubbelerle örtülü binalar hep aşağıda, seyredenlerin ayakları altında bulunuyor. İnsan eğer şerefenin kenarına yaklaşacak olursa, bu ürküntü verecek kadar narin taş sütunun devrileceğinden korkuyor. Kubbe minarenin yarı yüksekliğinden bir hayli yukarıya kadar varıyor. Her halde içten yüksekliği 120 ayak kadar olacak."

Kırktan Fazla Dil Bilen Osmanlı Tarihçisi:

PROF. KISSLING
ve TOPLU YAZILARI

Tarih ve Toplum dergisinin 20. sayısında (Ağustos 1985), sayın Bedriye Atsız, Münihli Profesör Kissling'i *Yaşayan Türkologlar*dan biri olarak tanıtmıştı. Fakat Prof. Kissling artık yaşamıyor. Esasen o yazıda ağır hasta olduğu da belirtilmişti. 10 Ekim 1985'te vefat eden Kissling'in ölümünün üzerinden daha dört yıl bile geçmeden onun bazı müstakil eserleri ile birçok makale ve araştırması nefis iki cilt halinde basılmış bulunuyor. Bu mutlu yayın olayı Kissling'in vefalı arkadaşı, Balkan memleketleri üzerinde yayınladığı değerli eserlerle önemli bir isim yapan, bilgin yayıncı Dr. Dr. Trofenik sayesinde mümkün olmuştur. Dr. Dr. Trofenik daha evvel Kissling'in selefi Babinger'in dağınık makalelerinin üç cilt halinde yayınlanmasında da büyük ölçüde rol oynamıştı.

Prof. Kissling'in toplu yazılarının tanıtımına geçmeden önce, kısaca Münih Türkoloji Enstitüsü diye adlandırdığımız enstitü ve bugüne kadarki müdürleri hakkında çok kısa bilgi vermeyi yararlı görüyoruz: enstitünün asıl adı: "Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie für Türkologie" (Yakındoğu Tarihi ve Kültürü ve Türkoloji Enstitüsü)'dür. Enstitü, Münih Üniversitesi'ne bağlıdır. Bu Enstitü

---

* Hans Joachim Kissling: *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae I. Das Derwischtum.* Dr. Dr. Trofenik, München, 1986, 458.

Hans Joachim Kissling: *Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae II.Sultan Bajezid II. und der Westen.* Dr. Dr. Trofenik-München, 1988, 322 s.

1948 yılında Prof. Dr. Franz Babinger tarafından kurulmuştur. Osmanlı tarihinin bu büyük uzmanını hiç olmazsa ismiyle tanımayan, tarih meraklısı yoktur sanıyoruz. Bilindiği gibi, Babinger, Fatih Sultan Mehmed hakkında büyük bir eser yazmıştır. Hakkındaki çeşitli tenkitlere rağmen bu eserin Türkçeye çevrilmemiş olmasını (ki yayınlanmasından kısa süre sonra Fransızca, İtalyanca, ve İngilizce'ye çevrilmiş ve müteaddit baskıları yapılmıştır) ilim âlemimizde ve genellikle ilmî alâkalarımızdaki *uyku hastalığı*[1]'na yoran Nadir Nadi'ye hak vermezlik edemiyoruz. Bizce bu eser gerekiyorsa birtakım tenkitlerle birlikte Türkçeye çevrilmeli ve Türk okuyucusu bu kadar önemli bir Fatih Sultan Mehmed biyografisinden mahrum bırakılmamalıdır.

Münih Türkoloji Ensitüsü'nün başına, Babinger'den sonra 1959'da öğrencisi Prof. Kissling geçmiş ve 1980 yılındaki emekliliğine kadar idare etmiştir. Bugün enstitü, Kissling'in öğrencisi olan Prof. Dr. Georg Majer'in idaresindedir. Prof. Majer'in Osmanlı tarihi üzerindeki birçok araştırmasının sonuncusu *Registerbuch der Beschwerden* Bd. I. (Şikâyet Defterleri) isimli kolektif çalışma mahsülü büyük eserdir.

Son zamanlarda enstitünün kadrosuna yurdumuzda çok iyi tanınan Suraiya Faroqhi (Süreyya Farukî) de katılmıştır. Böylece çalışma alanının ağırlık merkezini Osmanlı tarihinin teşkil ettiği enstitü, Almanya'daki seçkin yerini sürdürmektedir.

Toplu eserleri ve makaleleri hakkında bilgi vermeden önce Prof. Kissling hakkında bir iki hususa değinmek istiyoruz.

Kissling, ilmî hayatına dil konuları ile girmiştir. Nitekim doktorası 1935 yılında tamamladığı (ki bir yıl sonra basılmıştır); Âşıkpaşazâde'nin dili hakkındadır.

Sonradan Kissling, bir Türk dili grameri ile Türkçe deyimler hakkında eserler yazmıştır.

1958-62 yıllarında Münih Üniversitesi'nde iken Kissling'in bazı derslerini dinlemiştim. Bir dersinde Alman öğrencilere "bu, şu, o" kelimelerinin farklarını açıklarken, zaman zaman yaptığı gibi "Bakalım (bu

1 Nadir Nadi, "Uyku Hastalığı", *Yeni Tarih Dünyası*, C. 2, s. 19-20 (1954) (Cumhuriyet Gazetesi'nden naklen).

konuda) Türk ne diyor?" diye fikrimi sormuştu. Benim doğru, ilmî bir açıklama yapamamam üzerine, öğrencilere, "İşte insan anadilini bilir fakat gramatik bir açıklamasını yapamaz" demişti. Ben o yıllarda Hocam Kissling'in kırkın üzerinde dil bilmekle meşhur olduğunun farkında bile değildim. Bu şaşırtıcı bilgiyi, bir öğrencisinin, ölümü üzerine yazdığı nekrolojiden öğrendim[2]. Tarihçiler ve özellikle Türk tarihini incelemek için yola çıkanların pek çok dili bilmesinin gereği ve önemi konuya yabancı olmayan herkesçe iyi bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan onun Latince, Yunanca'dan Balkan ve Slav dillerine, Arapça, Farsça ve Türkçe'den bazı Afrika dillerine (ki Swahili dilinde ders okuttuğunu öğrenmiştim) kadar kırkın üzerinde dil bilmesinin nasıl mümkün olduğuna hâlâ akıl erdirmiş değilim. Demek ki, bazı beyinler gerçek bir bilgisayar gibi kayıt yapabiliyor ve unutma nedir bilmiyor. Saded dışı görünen bu sözler, onun Osmanlı araştırmalarının üstünlük arzeden yönlerinden birini göstermek bakımından önemlidir.

Fakat ilimde dil bilme, sadece iyi bir araştırmanın ön şartlarındandır. Araçtır. Asıl mesele bu aracın ne için ve nasıl kullanıldığıdır. Yani işlenen konuların seçimi ve işleniş tarzı ve metodu önemlidir.

Kissling, hasta yatağında meslektaşı Bedriye Atsız'a kendisinin araştırma alanları hakkında şunları söylüyor:

"İlmî çalışmalarımı, dil konularından başka Osmanlı tarihi, tasavvuf ve tarihî coğrafya yönünde de geliştirdim. Tarikatlar, şeyhler, dervişler ve tekkelerin yanında Osmanlıların ilk devirlerindeki bazı sultanlarının şahsiyetleri de beni yoğun şekilde meşgul etti. Bu Sultanların, meselâ II. Bayezid'in batı dünyası ve bilhassa İtalya ile olan ilişkileri ilmî hayatımın hemen hemen merkez noktasını teşkil etti." Sonra da II. Bayezid'in şahsiyeti ve batı dünyası ile ilişkileri konusunda yazmayı plânladığı kitabını bitiremediğini ve bundan sonra da bitiremeyeceğini, pek yaklaşmış olan ölümünü sezmişçesine, sözlerine ilâve eder.

Maalesef dediği çıktı ve eser tamamlanamadı. Fakat biz bugün, onun vefalı dostları sayesinde biri tarikatler diğeri II. Bayezid konusun-

2 Brigitte Moser-Weithmann, Hans Joachim Kissling Eine persönliche Erinnerung in: *Münchner Zeitschrift für Balkankunde*, 5. P. 1983-84, s. 183-85.

da yazdıklarını toplu olarak iki cilt halinde elimizin altında buluyoruz. Yukarda belirttiğimiz gibi, Babinger'in makaleleri de üç cilt hâlinde çıkmıştı. Fakat böyle mutlu bir sonuç her ilim adamına nasip olmamaktadır. Kissling, yakın çevresinin bize söylediğine göre, çekingen ve ilmî toplantılara katılmaktan bile kaçınan ve yeni ilişkiler kurmak peşinde olmayan karakteri nedeniyle, sağlığında değerine göre az tanınan bir ilim adamı idi denilebilir. Bu yönden yayınlanan ciltler, ölümünden sonra durumun değişmesini sağlayacaktır ve belki de yeni başka ciltler de yayınlanacaktır.[3]

Kısaca söylersek, Kissling'in araştırma alanı Babinger gibi hemen hemen tümüyle Osmanlı tarihi (ve Türk dili) ile ilgilidir[4]. Bu araştırmaların ağırlık merkezi ise galiba tarikatler idi. Yayınlanan ilk cildin (ki 500 sahifeye yaklaşan büyük bir kitaptır) tümüyle bu konudaki yazılarına ayrılması tesadüfî değildir. *Tarih ve Toplum*'da "Yaşayan Türkolog" olarak tanıtılırken kendisinin yazılarına örnek olarak seçilen ve basılan makalesinin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedagojik Rolü" olması, isabetli olmuştur. Bu makalesini ben Türkçeye çevirmiş ve bunu doğru yapabilmek için bir hayli çalışmıştım. Çünkü onun dili o kadar da kolay değildi. Bu yüzden yıllarca yayınlamakta tereddüt ettim. Hattâ, sayın Uluğ İğdemir'in T. T. K. *Belleten*'inde yayınlama teklifine rağmen bunu yapmağa cesaret edemedim. Nihayet bir gün Münih'e gittiğimde Hocamı ziyaret ederek çevirimden kendisine bahsettim ve getirdiğim metni gösterdim. O gün bir hayli zamanını bana ayırdı ve tercümeyi iyice gözden geçirdi, bana bazı açıklamalarda bulundu, bazı yerleri kendi eliyle düzeltti (ki bu tashihli metni hâlâ saklıyorum) ve yayınlanmasına izin verdi. "Vorhofreligion" ve "seelsorge" kavramlarının zorluğu üzerinde durduğunu iyice hatırlıyorum. O ziyaretimde kendisinin tarikatlerle ilgili bütün makalelerini Türkçeye çevirmek istediğimi öğrenince, bundan açık bir memnuniyet duyduğu-

3 Nitekim dediğimiz gerçekleşmiş 1991 yılında Dr. Rudolf Trofenik (München) Yayınevi "Disseertationees Orientales et Balcanicae Collectae"nın üçüncü cildini "Die Osmanen und Europa" alt-başlığı altında neşretmiştir. Bu ciltte de tarihimizle ilgili nefis araştırmalar yer almaktadır. Fakat onun bütün yazdıkları şüphesiz bununla bitmemektedir.

4 Kissling'in halefi Prof. Dr. Georg Majer de seleflerinin izinde olup, Osmanlı araştırmalarına devam etmektedir. 2001 de emekliye ayrılan Değerli bilim adamı dostumuzun hayatı ve eserlerini başka bir yazıda tanıtmayı düşünüyoruz.

nu belli eden bakışlarla, "Demek hepsini çevirmeyi düşünüyorsun" demişti. Bir iki makale daha çevirdikten sonra, güçlükleri yüzünden bu işi yarıda bıraktım. Şimdi bütün bunlar mazide kalan tatlı hatıralar haline geldi.

Münih'te yıllar önce tanışmak mutluluğuna eriştiğim, bilgin yayıncı iki kere Doktor Trofenik, yakın dostu Prof. Kissling'in ölümünün üzerinden daha dört yıl bile geçmeden, onun hatırasını ebedîleştiren iki ciltlik nefis baskılı bir eserle, ona lâyık bir anıt dikmiş oldu. Bu eserde Prof. Kissling'in çeşitli yerlerde ve çoğu Türkiye'de bulunması imkânsız dergilerde kalmış olan araştırmalar bir araya toplanmıştır.

İlk cilt "Dervişlik" ismini taşımaktadır. Tarikatlere ait yazıları toplayan bu cilde tarikatler değil de, Dervişlik başlığı konulmasının nedeni, Ttarikatlerin organize olmuş, teşkilâtlanmış dervişliği temsil etmeleridir. Halbuki bunlar dışında teşkilâtlanmamış *dervişlik* de vardır. Kalenderîler gibi[5].

Fakat biz, istisnaları pek az olduğundan, ilk ciltteki yazıların tarikatlerle ilgili olduğunu rahatça söyleyebiliriz. 458 sahifelik bu kitap, tarikatler ile uğraşanlar için gerçek bir hazine değerindedir. Bizde bu konuyu büyük bir çoğunlukla teologlar, mutasavvıflar ele almış olduğundan, birçok hallerde Kissling'in görüş ve düşünüş tarzı ve metodu, farklı bir yaklaşımı ifade etmekte ve Türk okuyucusuna yeni ufuklar açmaktadır. Buna örnek olarak yukarıda değindiğimiz, "Osmanlı Devleti'nde Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedogojik Rolü" isimli makaleyi gösterebiliriz. Bu yazı İngilizce'ye de çevrilmiştir.

Tarikatlere ayrılmış ciltteki yazıların başlıklarını ilgilenenler bulunacağını düşünerek aynen aşağıya alıyorum:

- İki Aslî Günahkâr Menakıbının Bektaşî Versiyonu
- Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi
- Ak Şemseddin-Bizans'ın Son Zamanında Bir Türk Velisi
- Şaban Velî ve Şabaniyye (Tarikatı)
- Halvetiyye Tarikatı Tarihinden

5 H. J. K. (Kissling) "Derwish" maddesi, *Lexikon der İslamischen Welt*, Stuttgart, 1974.

- Osmanlı Devleti'nde Tarikatlerin Sosyolojik ve Pedagojik Rolü
- Bayramiyye Tarikati Tarihine Dair
- Dervişlerin Mucizeleri
- İslâm Tarikatleri
- Parapsikoloji Açısından İslâm Mistikleri
- Çukurova'da Dinî Gelenekler
- Balkanlarda ve Özellikle Trakya Bölümünde İslâm Evliyaları
- Arnavutluk'ta Bektaşîliğin Başlangıcı Meselesi
- Şeyh Seyyid Vilâyet (1451-1552) ve Ona Atfedilen Menakıbname
- Erkek Birlikleri Üzerinde düşünceler
- Arnavutluk'ta Bektaşîliğin Başlangıcı Hakkında (Ek)
- Zeyniyye Tarikatı Hakkında Bazı Hususlar
- Halkın Dinî Geleneklerinin Koruyucusu Olarak İslâm Tarikatleri
- Güneydoğu Avrupa'da Dervişlik
- Girit Adası'nda İlk Derviş Yerleşmeleri
- Uzatılan Odun Menkibesinin Mevlevi Versiyonu
- Mevlevî Edebiyatı'nda Sultanlar, mollalar ve dervişler
- Rufaiyye ve Halvetiyye Dervişleri Hakkındaki Filmin Açıklama Yazıları

II. Bayezid Hakkındaki Yazılar (II. Cilt)

Prof. Kissling, emeklilik yıllarında (bu sürenin kısa süreceğini bilmediğinden) kendisini çok cezbeden II. Bayezid hakkında büyük bir eser yazmak istiyordu. O, iki dev sultan (Fatih ve Yavuz) arasında biraz gölgelenmiş olan II. Bayezid'in şahsiyetini çekici buluyor ve bu Sultan'a karşı özel bir ilgi gösteriyordu. Bu sultanın velî diye adlandırılmasına neden olan dindar ve mistik yönü, tarikatlerle bu kadar meşgul olmuş bulunan araştırıcıyı cezbetmiş olmalıdır. Kaldı ki, II. Bayüzid de babası ve oğlu kadar olmasa da Osmanlı sultanlarının en değerlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. İşte Kissling'in bu sultanla ilgili makaleleri de tanıtmak istediğimiz eserin ikinci cildini oluşturmaktadır:

- Sultan Bayezid'in Kont Francesco II. von Gonzaga ile İlişkileri (ki aslı bir müstakil eser olarak da yayınlanmıştı)

- Kili ve Akkerman'ın Türkler Tarafından Fethi Hakkında Birkaç Not

- II. Bayezid Hakkında Anonim Eski Bir Osmanlı Vakayinamesi.

Kemal Reis İle Dük Catonzaro

- II. Bayezid'in Deniz Filosu Siyaseti Hakkında Görüşler

- Kemal Reis'in Batı Akdeniz'deki Faaliyeti

- Dıraç'ın Türklerce fethi

- II. Bayezid'in Osmanlı Devleti'nin Batı Sınırlarındaki Şahsî Politikası

- II. Bayezid'in Veziri İskender Paşa

- II. Bayezid'in Sınır Valisi Firuz Bey ve Cattora Tuzla Muharebesi

- I. Şah İsmal Yeni Hind Yolu ve Osmanlılar.

- Türkler Hakkında Haber Alma Merkezi Olarak Venedik.

Sözlerimize son vermeden Kissling'in Tarikatler konusundaki büyük ilgisini gösteren ve ölümünden önce yapılan röportajda söyledikleri şu sözleri tekrarlamaktan kendimizi alamıyoruz:

"Tasavvufa, tarikatlere, dervişlere, şeyhlere ve tekkelere olan ilgim ve bu hususta ki neşriyatım dolayisiyle ileri sömestrdeki talebelerimin beni "yok baba" ve enstitümüzü de "yok baba tekkesi" diye adlandırdıklarını öğrendiğim zaman duyduğum memnunluk da doğrusu diğerlerinden aşağı olmamıştır. Bu yüzden de Türkçeye yeni başlayan acemi talebelerimizin ağzından bile "tekkeyi bekleyen çorbayı içer" cümlesini duymak beni şaşırtmamıştır.

Bugün Münih'deki "yok baba tekkesi" kapanmış değildir faaliyetine başarıyla devam etmektedir. Tekkenin bekleyenleri hiç de eksik değil. Fakat ne yazık ki tekkeye ismini veren "yok baba" artık yok! Müridleri değerli dostum Prof. Majer'in elinden çorbalarını içmeğe devam etmektedirler. Hepsi Türk tarihine hizmet eden bu insanlar sağ olsunlar, var olsunlar.

Prof. Dr. Hans Joachim Kissling'in Gözüyle Osmanlılar ve Avrupa

I. Prof. Kissling ve Eserleri

Tarih ve Toplum Dergisi'nin 20. sayısında (Ağustos 1985), Bedriye Atsız, Münih'te uzun süre birlikte çalıştığı Kissling üzerine "Yaşayan Türkologlar" dizisinde güzel bir yazı yazmıştı. Bu yazıda onun çok hasta olduğunu da bildiriyordu. Ne yazık ki birkaç ay sonra (10 Ekim 1985) Kissling hayata veda etti.

Bu satırların yazarının da dergimizin 62. sayısında (Şubat 1989) "Kırktan Fazla Dil Bilen Osmanlı Tarihçisi-Prof. Kissling" başlıklı bir yazısı yayınlandı.

Adı geçen yazıları görmeyen veya hatırlamayan okuyucular için çok kısa bir biyografya ile konuya girmek istiyorum:

Prof. Kissling, 8 Eylül 1912'de Mühih'te doğup yine Münih'te 73 yaşında vefat etmiş bir Türkolog, belki daha çok bir "Osmanist" yani Osmanlı tarihi araştırıcısı idi.

1935 yılında Breslau Üniversitesinde, bir süre yurdumuzda da ders vermiş tanınmış Prof. Giese'nin yanında "Âşık Paşazâde'nin Dili" konusunda doktora yapmış, 1936'da Leipzig Üniversitesi'nde başladığı Asistanlıkla ilmî kariyere girmiş, 1949'da, aşağıda sözünü edeceğimiz, "17. Yüzyılda Trakya Hakkında Araştırmalar" başlıklı teziyle Doçent olduktan sonra, emekli oluncaya kadar (1980), Münih Türkoloji Enstitüsü (Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie für

Türkologie an der Universitaet München)nde çalışmıştır. Enstitünün kurucusu Babinger'den sonra onun başkanlığına getirilmişti.

Ölümünden bir yıl sonra (1986), Kissling'in çeşitli yerlerde yayınlanmış yazıları ve eserleri, bir araya getirilerek neşredilmeye başlandı. Birinci cildi, dervişlik (tarikatler) konusuna ayrılmıştı. Derlemelerin 1988'de çıkan ikinci cildi Sultan II. Bayezid ve Batı konusundaki yazıları içeriyordu. Üçüncü cild ise Osmanlılar ve Avrupa başlığı altında toplanmış yazılardan oluşmaktadır. Evvelce *Tarih ve Toplum*'da iki cilti tanıttığımız için, bu yazıda, ancak son aylarda elimize geçebilen üçüncü cilti ele alacağız.

II. Araştırmaların Topluca Basılmasında Dr. Trofenik'in Rolü

Kissling'in derlenmiş yazılarının üçüncü cilti de daha öncekiler gibi, Münih'te Balkan ülkelerinin tarihi ve kültürü ve Osmanlı tarihi ile ilgili birçok ilmî kitap yayınlamış bulunan Dr. Dr. Trofenik tarafından neşredilmiştir. Yayınevinin kurucusu ve sahibi Dr.Dr. Trofenik, Sloven asıllı bir bilgin yayıncıdır. Kendi memleketinde Doçentlik mertebesine kadar yükselmiş iken, yurdunu terketmek zorunda kalmış, Münih'te yerleşmiştir. Münih Türkoloji Enstitüsünün kurucusu Prof. Franz Babinger ve Prof. Kissling ile yakın bir dostluk kurmuş ve sonradan, her iki tarihçinin toplu yazılarını üçer büyük cilt halinde yayınlayarak onlar için, ender bilginlere nasip olan birer ilmî anıt dikmiştir. Bilindiği gibi batıda bile bilginlerin yaşarken dahi eserlerini yayınlamaları o kadar kolay bir iş değildir. Ölümünden sonra yayın işi büsbütün güçleşir. Bu nedenle Doktor Trofenik'in adı geçen ciltleri sıra sıra yayınlaması sadece yazarlar için değil, okuyucular için de büyük bir mazhariyettir. Çok değişik yerlerde çıktığından, aranıp bulunmaları bizler için adeta imkansız olan bu yazıları bir arada bulabilmek ayrıca büyük bir mutluluktur. Böylece Dr. Trofenik tarihimizin incelenmesinde bize kolaylıklar sağlamış ve katkıda bulunmuştur. Fakat onun Osmanlı tarihi ile ilgili olarak yayınladıkları bunlardan ibaret değildir. Daha birçok eser onun sayesinde ortaya çıkmıştır. Yayınlanan kitaplar-

dan çoğu, Münih Türkoloji Enstitüsü'nden yetişenlerce hazırlanmış ilmî araştırmalardır. Birkaç örnek verelim: Hâlen Prof. olan Konrad Dilger'in "Südosteuropa Gesellschaft" tarafından ödüllendirilen, Osmanlı saray teşrifatı hakkındaki önemli eseri ki, Kissling idaresinde hazırlanmış bir Doktora tezidir, (Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremniells im 15. und 16. Jahrhundert, München, 1967); keza şimdi Türkoloji Enstitüsünün başında bulunan Prof. H. G. Majer'in Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı hakkındaki Doktora tezi ki o da Kissling'in yanında hazırlanmıştır, (Vorstudien zur Geschichte der İlmiye im Osmanischen Reich 1978); Binswanger'in 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Gayimüslimlerin Statüsü Üzerinde Araştırmalar (Untersuchungen zum Status der Nichtmuslime im Osmanischen Reich des 16. Jahrhunderts-1977); Buğra Atsız'ın Vecihî ve Mehmed Halife'nin Vekayinamelerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti (Das Osmanische Reich um Mitte des 17. Jahrhunderts-Nach den Chroniken des Vecihi und des Mehmed Halifa 1977) başlıklı eserler ilk ağızda akla gelenlerdir.

Ne yazık ki, yayınlariyle tarihimizin araştırılmasına çok hizmet etmiş bulunan Dr. Trofenik de 1991 yılı sonbaharında 80 yaşında hayata veda etti. Bu suretle Babinger-Kissling-Trofenik arasında kurulmuş, verimli dostluk üçlüsü de bütün fani şeyler gibi, tümüyle yokluğa karışıp gitti. Şahsen otuz yıldır tanıdığım bu bilgin yayıncının, bana da yaptığı yardımları, gösterdiği kolaylıkları ve insanî yakınlığı (ki Almanya'da çok rastlanmayan bir meziyettir) unutamam. Ne de olsa, ilk bakışta sert görünen Balkanların bu temiz çocuğu, şarkın havasını da teneffüs etmişti. Bilindiği gibi, Almanca'da "Şark Viyana'da başlar" diye bir özdeyiş vardır. Alman titizliği ve dakikliği ile Şarkın gönül büyüklüğünü birleştiren bu değerli insan, bu sözü doğrulamaktaydı. Alman Cumhur Başkanından hizmet madalyası alacak kadar Alman kültür hayatına katkıda bulunmuş bu yayıncı, belirttiğimiz gibi, iki kere Doktor olmuş, Doçentliğe yükselmiş bilgin bir yayıncı idi. Benzeri kimselerin yurdumuzda da yetişmesi dileğiyle onun anısı önünde saygı ile eğiliyorum.

III. Osmanlılar ve Avrupa

Batıda hâlâ sevilip uygulanan bir modaya göre, ilmî yayınlarda hiç olmazsa başlıklarda vb. Lâtince zaman zaman kullanılmaktadır. Kissling'in toplu yazılarının genel başlığı da kısmen Latincedir: "Hans Joachim Kissling, Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae III. Die Osmanen und Europa, Dr. Dr. Trofenik, München, 1991, 253 sahife.

Son yayınlanan, üçüncü cildde Osmanlılar ve Avrupa konusuyla ilişkili araştırmalar yer almaktadır. Bunlardan en genişi, Kissling'in Doçentlik tezi olup, 17. yüzyılda Trakya'nın tarihî coğrafyasını özellikle Evliya Çelebi'ye dayanarak incelemektedir. Bu eser, sonradan "Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes" serisinde, 1956'da Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft tarafından kitap olarak yayınlanmıştır. Böyle muteber bir ilim kurumunca yayınlanması ona verilen değerin bir işaretidir. "Beitraege zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert" başlığını taşıyan eser, 145 sahife tutmaktadır. Kissling, araştırmanın ana kaynağının Evliya Çelebi olduğunu özellikle vurgular. Bu vesile ile, kullanmasını bilenler için Evliya Çelebimizin nasıl bitip tükenmez bir hazine olduğunu bir kere daha anlamış oluyoruz. Keza bir orientalistin, Evliya Çelebi'nin coğrafyacı olarak Arap coğrafyacılardan çok üstün olduğunu ileri süren hükmünün herhalde boşuna verilmiş bir hüküm olmadığını da düşünüyoruz. Kissling, tezinin, ilerde Balkan Yarımadasının tarihî coğrafyasını yazacak olanlara, bunun yolunu açmak hatta yarı yarıya hazır malzemeyi onların istifadesine sunmak amacı ile yapıldığını belirtir.

Diğer genişçe bir araştırması ise 1774'e Kadar Osmanlı Devleti (Das Osmanische Reich bis 1774) adını taşımaktadır. Aslında Brill'de Prof. Spuler yönetiminde yayınlanmış meşhur "Handbuch der Orientalistik" serisinde 1959 yılında çıkmış bir kitabın (1. Abt. 6. Bd. 3. Abschnitt) başlangıç bölümünü oluşturan bu yazı da 47 sahife tuttuğundan esasen 253 sahifelik üçüncü ciltte başka araştırmalar için pek az bir yer kalmıştır. Bu yazıların başlıklarını, bir fikir vermek üzere kaydedelim: "Türk Milliyetçiliğinin İlk Basamakları", "Türkler ve Batı Ülkeleri", "İslâm ve Haçlılar", "Osmanlı Devleti'nin Parlak Döneminde Dönmelik", "Osmanlı Devleti Hakkında".

IV. Henüz Derlenmemiş İncelemeler

Kissling'in üç ciltte yayınlanan yazıları şüphesiz onun tüm araştırmaları değildir. Çeşitli nedenlerle derleme dışında kalmış daha birçok araştırması vardır. Hocalarının bibliyografyasını Lieselotte Schiemann ve H. G. Majer tesbit etmiştir. Schiemann Kissling'in 60. doğum günü vesilesiyle 1974'de yayınlanmış "Islamkundliche Abhandlungen" başlıklı armağan içinde müellifin 1936-1974 arasında yazdıklarının listesini çıkarmıştı.

Prof. Majer ise *Der Islam* dergisinde (65/2, 1988 sh. 191-200) bu listeyi 1974'den, ölüm yılı olan 1985'e kadar yazdıklarını toplayarak, tamamlamıştır.

Bu bibliyografyalardan ve bir kısmı bende mevcut olan yazı ve ayrı basımlardan faydalanarak, *Toplu Yazıları* içinde yayınlanmamış olup da ilgimizi çekebilecek bazılarının başlıklarını burada zikretmek istiyorum. Toplu Yazıların yeni ciltleri çıkarılırsa, bu ve benzeri birçok değerli araştırmanın da yayınlanması temenniye şayandır: "Eski Osmanlı Karadeniz Haritacılığının Meseleleri", "Kemal Reis'in Batı Karadeniz'deki Faaliyeti", "Kemal Reis ve Contanzaro Dük'ü", "Türk Savaşları Döneminden İtibaren Hristiyan Müslüman İlişkilerinde Hukukî Meseleler", "Osmanlıların İlk Dönemlerinde Orduda Lojistik" (Askerî İkmal İşleri), "15/16. Yüzyıllarda Türk Korkusu ve Türk Ümidi-Bir Kompleksin Tarihi", "Avrupa Meselesi Olarak Türkler Sorunu", "Balkanlarda Türk Şehirleri", "Osmanlı Devletinde İktisadi ve İçtimaî Gelişme", "Osmanlıların Sınır Teşkilâtı ve Sınır Gelenekleri Hakkında Görüşler".

V. Son Birkaç Söz

Kissling'in toplu yazılarından söz açan bu satırlara son vermeden yazılı olanın fazileti ve kalıcılığı gibi üstün bir nitelik üzerinde düşünmemek kabil mi? Evvelki bir yazımızda müteveffa hocamız Kissling'i *kırktan fazla dil bilen* diye nitelemiştik. Onun bilgisayar benzeri beyni, hafızası, ölümü ile derhal yokolup gitti. Halbuki yazdıkları, belki de çok uzun yıllar kalıp insanlığın kültürüne hizmet edebilecektir.

Hafızada saklanan bilgi ve düşüncenin, sözle aktarılan kültürün, en zayıf yönü budur. Ne yazık ki bizler yazmaktan ziyade konuşmayı, sohbeti seven insanlarız. Batı'nın Doğu'dan üstün olduğu taraflardan biri de yazma hususundaki çalışkanlığıdır.

Ölüm, Kissling gibi kırktan fazla dili beyninde saklayabilen bir insanın müthiş beynini yok edip, onu anında bozulmuş bir bilgisayara döndürmektedir. Bu nedenle, yazmanın fazileti ve üstünlüğü tartışılamaz. Bu yüzden, yazılmış olanları bize hatırlatan, onları bulup yararlanmamızı sağlayan bibliyografya yazılarına, elinizdeki bu yazı gibi kısa ve birçok yönlerden yetersiz de kalsa, yine de burun kıvırmamamız gerekir. Bu inançla bu yazıyı yayınlamakte tereddüt etmedik.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatların Sosyoloji ve Pedagoji Açısından Rolleri

Hans Joachim Kissling

Osmanlı Devleti'nde tarikatların sosyoloji ve pedagoji yönünden rollerinin incelenmesi, daha işin başında, genel olarak tarikatlar konusu ile uğraşmak isteyen herkesin karşılaştığı güçlüklere maruz kalacaktır. Aslında biz, bu kendine özgü *erkek birlikleri* (maenner-bünde) hakkında çok az şey bilmekteyiz.

Tarikatların teşkilâtlanmış tasavvuf olduğu fikrinden çıkan sonuçların, bu teşekküllerin tarihi meselesini açıklamakta ve hele tarikatların her birinin oynadığı özel rol hakkında bilgi edinmekte bir faydası olduğu söylenemez. Yakında Halvetiyye tarikatının tarihi hakkında ayrıntılı bilgi verme ümidinde isem de bu bilgiler de, burada ilgilendiğimiz tarikatların sosyolojik ve pedagojik rolü konusunda bize hiçbir şey kazandırmamaktadır. Keza burada, açık ve yanlış anlamalara sebebiyet vermeyen kaynaklara atıflar yapılmasını aramak da zahmetli ve boşuna bir teşebbüstür. Buna rağmen ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde edebildiklerimizi din sosyolojisi esaslarına göre anlamlı bir şekilde sıralamamız ve bundan sonuçlar çıkarmaya çalışmamız büsbütün imkânsız değildir.

Tarikatların sosyoloji açısından *erkek birlikleri* denilen bütüne girdiği bilinmektedir. Böyle kuruluşlar, değişik şekil ve maksatlı olsalar da herhâlde dünyanın her tarafında vardır. Bunların önemleri üzerinde ne kadar durulsa yerindedir. Hatta ben, hiç olmazsa Doğu'da, tarikatların

birçok devletlerin, hatta imparatorlukların çekirdeğini teşkil ettiklerini iddia edecek kadar ileri gideceğim. Böylece bugüne kadar devletlerin menşeini, aileye bağlayan, herkesçe kabul edilmiş nazariyeyi tamamen yıkmasa bile geniş ölçüde sınırlandıran bir vâkıa ortaya konulmuş olmaktadır. Bu erkek birliklerinin hangi sebeplerle kuruldukları ciheti, meselemiz bakımından önem taşımamaktadır. Bu sebeple Karl Schurz'un yaşça sınıflaşma (altersklasse) hususundaki teorisi veya Hans Blüher'in bence çok ileri giden ve her meseleyi cinsel açıdan gören (pansexsualist) nazariyesine katılıp katılmamak bir görüş meselesidir.

Tarikatların, *erkek birlikği* mahiyetinde olduğunu burada ispata kalkışmıyoruz. Sadece tarikatların erkek birliklerinin bütün özelliklerini gösterdiklerine işaret etmekle yetinerek şeyhe mutlak itaatte ifadesini bulan otorite, disiplin esasını -burada derviş, mürşidin elinde, ölü yıkayıcısının elindeki ceset gibi iradesiz olmalıdır, sözünü hatırlamaktayız- ta şeyhten, tarikata yeni giren adaya kadar dereceli şekilde inen sıkı bir teşkilâtlanmayı, sert kaideleri, şeklî merasimleri -bunlardan tarikata kabul merasimleri vb. zikredilebilir- ehliyet törenini, daima istenen perhizleri vb. nihayet her bir parçası ve unsuru özel bir anlam taşıyan, müşterek kıyafetleri hatırlatalım. Diğer erkek birlikleri ile başka muvazilikler de bulunabilir ki bunlar da tarikatların hakikaten erkek birlikleri olduğuna ayrı delillerdir.

Ayrıca araştırmamız açısından, tarikatların her birinin nasıl doğduğu hususunda, şimdilik halledilmesi hemen hemen imkânsız olan sorular da, önemsizdir. Konumuz bakımından, tarikatları vücutkuruluşlar olarak kabul etmek zorundayız. Tarikatların sosyolojik mevkiini açık seçik tayin için evvelâ onların, Osmanlı Devleti hakkında yapmak istediğimiz gibi, İslâmın umumî sistemi içindeki yerlerini görmemiz gerekir. Daha başta şu söylenebilir ki, hiçbir tarikat, yüksek-İslâmın anladığı şekilde sünnî akidelere uygun değildir. Ve bu vâkıadan tabiatıyla, tarikatların sosyolojik rolü hususunda da ilk önemli sonuçlar çıkmaktadır. Tarikatlar hakkında pek de yersiz olmayarak ileri sürüldüğü şekilde, Şiî, daha doğrusu alevî renk, tarikat-yüksek İslâm zıddiyetinin tek ve hâkim sebebi sayılamaz. Elbette Hz. Ali sevgisi onlarda, sünnî olanlar nazarında tahammül edilmeyecek derecede mübalağalandırılmıştır. Bu ileri derecedeki sevgi, bazı müfrit hallerde hatta Ali'nin tanrılaştırılma-

sına götürecek ölçüde artmış, fakat hemen her halde de peygamberin aleyhine olacak bir tarzda yani ondan daha fazla tebcîl edilme şeklinde kendini göstermiştir.

Diğer taraftan unutulmamalıdır ki Ali perestişi tam Sünnî çevrelerde dahi görülmektedir ve bu sebeple bahsedilen zıddiyetin esası veya ilk sebebi olamaz. Sebeplerin daha derinde bulunması gerekir. Halvetiyye tarikatı ile XVIII. yüzyılda yüksek İslâmın temsilcileri arasındaki bir münakaşa (ki bunu bize Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mîzân al-Hakk fî İhtiyâr al-Ahakk eserinde bildirmektedir), meseleyi tipik şekilde aydınlatmaktadır. Bununla beraber daha evvel başka bir hususa dokunalım: Tarikatlar, tasavvufun teşkilâtlanmış şekli olarak vasıflandırılmış ve tasavvuf ile Şiîlikteki coşkun imam sevgisi arasındaki hissî yakınlığa işaret edilmiştir. Şüphesiz bu iddia yerindedir, fakat bunun açıklanması son derece müphem kalmaktadır. Bundan başka bilindiği gibi Şiîlik kavramı çok tarafa çekilebilen bir kavramdır. (Nihayet, Şia tümüyle alınırsa, olumsuz bir tezahürdür.) (Als Gesamterscheinung ein Negativum.) Şöyle ki; burada diğer müşterek yönleri o kadar belirli şekilde meydana çıkmadığı halde, Sünnîliğe karşı olmaları yegâne ve en önemli müşterek özellikleri olan çeşitli akımlar bahis konusudur. Esasını (bir şeye) "karşı olma" teşkil eden bir cereyan, birlik arzeden bir teşekkül olarak görülemez ve böyle tesir edemez. Çünkü bu cereyanlarda müspet bir fikir yoktur. Cereyan, teşkilâtlanmaya veya sistemleşmeye başladığı anda rafizîliğe düşer yahut hiç olmazsa, tabiri caizse, meşruluk iddiasında olan yeni ve ayrı bir inanç (katholizitaet) veya hususî bir Sünnîlik kurmaya varır. Fakat tam bu noktada da tasavvufla olan ilişki buhran sebebi olabilir. Zira tasavvuf, aklî mülâhazalardan doğan hiçbir sisteme girmeye zorlanamaz. Her nevi tasavvuf ile onun ilgili bulunduğu Sünnîlik arasındaki tezat (böyle bir durum varsa ki bizim hadisede vardır) tasavvufun daima, vahdet-i vücutçu bir kâinat duygusuna dayanmasına karşı, her monoteizmin aklî mülâhaza ve düşüncelerin mahsülü olmasından doğar. Monoteizm ve her "teizm", sebep yahut netice hususunda küçükten büyüğe doğru (ex minore ad maius) sorulan sorular zincirinin son halkasını teşkil ettiği halde, kâinat duygusu, bizatihî kendinde mündemiçtir, varlığını kendinde taşır (onu da yaratan başka sebep yoktur).

O halde burada evvelâ din sosyolojisi yönünden uyuşmasına imkân olmayan tezatlar vardır. Bu konuda, meselâ, vahdet-i vücutçu kâinat duygusunun, zaman zaman, çocukluktan beri aşılanmış olan "teizm" (düşüncesi) tarafından bozulması yahut vahdet-i vücütçu kâinat duygusunun tavsif edilemez bir şey olması sebebiyle, dinî (teist) tabirlerden yararlanılması olgusu, hakikati hiç değiştirmez. Bunun için müsaadenizle bir örnek verelim: Yıldızlı gökyüzüne baktığında büyülenen cezbeli bir kimse, şüphesiz vahdet-i vücutçu bir kâinat duygusuna sahiptir. Bununla beraber o, yukarıda iyi bir babanın oturması gerektiğini söyler. Yahut bizim konumuzda: İslâm dervişi, vahdet-i vücutçu âlem-şümûl "Hak" kavramını Sünnî bir kavram olan "Allah" ile karıştırmaktan çekinmez. Halbuki mutaassıp bir Sünnî bunu şiddetle tefrik eder. Tanrıda eriyip yok olma (unio mystica) ("fena") fikri, monoteist dinler bakımından düşünülemez bir şeydir, çünkü monoteizmde Tanrı kendi yarattığı şeylerin dışındadır, yani onun karşıtı durumundadır. Birleşmek, tek olmak (vahdet) ancak mahiyetçe aynı olan şeyler arasında mümkündür, farklı olan şeyler arasında değil. Buna karşı meselâ Gazalî'nin yahut Kuşeyrî'nin tasavvufu Sünnîlere sevdirmek için yaptıkları denemelere dayanarak, İslâm tasavvufunun, menşeinde monoteist olduğu söylenirse, bu bence iddiamızı hiç de çürütemez. Âlem-şümûl tanrı duygusunun, monoteist peşin fikirlerle, gayrı şuurî olarak örtülmesi, tasavvufun her şeklinde görülebilen bir tezahürdür. Şüphesiz İslâm Sünnîliği, tarikatların az veya çok açık şekilde görülen vahdet-i vücutçuluğunu ve bunun talî tezahürlerini şaşkınlıktan açılmış gözlerle müşahede etmiş olmalıdır.

Kâinat ruhu (weltgeist) ile ayrılmayacak şekilde karışmak ("fena") ve bu ideale ulaşmak için icrâ edilen âdetler, vecde gelme vb. Sünnîlerin hücumlarının asıl hedefleridir. Fakat bunlar, hiçbir zaman tarikatlara öldürücü darbeyi vuramamışlar, onları yok edememişlerdir. Bunun sebebi, şüphesiz tarikatların müminler kütlesi üzerinde çok büyük nüfuzu olmasıdır. Bu nüfuzu, meselâ inananlar kütlesinin, yani basit kimselerin, dervişlerin özellik taşıyan görüşlerine, Sünnîliğin temsilcilerininkine nazaran, daha fazla meyyal olmaları şeklinde açıklamak hatalı olur. Böyle farkların anlaşılmasında basit kimseler bilhassa kütle hiç de yetenekli değildir. Sebepler daha derindedir. Şöyle ki, zorla gelip hâkim

olan bir din, yenik düşen dini, bir gün içinde ortadan silip süpüremez. Burada daha ziyade gayrişuurî şekilde bir karışma prosesi, süreci vardır. Eski tasavvurların yaşamaya devam etmesi, yeni yüksek din sistemi içinde, fakat zoraki uzlaşmalar şeklinde mümkün olur. Eski tasavvurların yeni sisteme bütünüyle alınması ya hiç mümkün olmaz veya son derecede istenmeyerek yapılır. Meselâ bilinen bir olayda durum böyledir: Evliyalara perestiş, daha doğrusu onlardan medet umma İslâmın aslına yabancı bir tavırdır, hatta rafizilik'e çok yaklaşmaktadır. Çünkü müsamahasız düşünülürse, bu bir şirk, yani çoktanrıcılıktır. Bununla beraber eski İslâm öncesi devirdeki evliyalara perestiş, İslâmiyette de gelenek yoluyla bir yaşama alanı bulmuştur. Sünnî düşünceliler nazarında evliyalar sadece aracı rolü oynarlar. Bu ise yüksek-İslâmın kökleşmiş gelenekler önündeki teslimiyetini, farkedilebilecek şekilde gizleyen bir uzlaşmadır. Dervişler için burada hiçbir büyük mesele yoktur. Tasavvuf - esasında vahdeti vücutçu olduğundan- en birbirine uymayan unsurları, hatta en açık zıtlıkları bile hazmetmek gücüne sahiptir. Sadece Hristiyanların azizlerine ait eski mezarlar, dervişlerin mezarları imiş gibi gösterilmekle kalınmamış, hatta dervişler Hristiyanlık çağı ve daha eski devrin efsanelerindeki kişilerin kendi meşhur şeyhleri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Benzer durumları, meselâ çeşitli şekilleri olan zikr (ki doğdukları yere göre ya vaktiyle eski çağın ibadet için yapılan danslarını veya şamanların ruh çağırma şekillerini vb. hatırlatmaktadır) gibi başka derviş âdetlerinde görmekteyiz. Şu halde derviş, yerli kütlelere, onlar tarafından oldukça bilinen şeylerden bahsetmektedir. Basit adam sıkıntıları (için) bir evliyaya dua ettiğinde yahut kutsal sayılan bir adama başvurduğunda (ki İslâmda yaşayan kimseler de "aziz", evliyadan olabilir) bu kimse o velînin ne derece Tanrı ile arada vasıta olduğu veya ne ölçüde müstakil kuvvet olarak zuhur ettiğinin pek farkında değildir. Hatta sonuncu husus (onun müstakil hareket ettiğine inanması) daha muhtemeldir. Basit adamın beklediği, içinde bulunduğu zorluklarından, veli sayesinde kurtulmakdır. Evliyalığın sebebinin halk için ne derece ön safta geldiği çok zikredilen şu vakıadan anlaşılmaktadır. Müslümanlar "gâvur"luğu asla kabul etmedikleri halde meselâ zorda kaldıkları zaman Hristiyan rahiplere başvurmakta tereddüt etmezler. Ben kendim Banjaluka (Bosna)'da inançlı Müslümanların çeşitli güçlüklerinde

sık sık ve severek, Trappistlerin Maria Stern Manastırı rahiplerine başvurduklarını müşahede ettim. Buna mukabil halkın basit temayülleri, mollaların ve diğer Sünnî din adamlarının gözünde dinden ayrılmadır. Bu din adamları, soyut öğretimleri ile kütlelerin meselelerine çok uzak ve cahil halk üzerinde şahsî bir tesir uyandıramayacak kadar akademik kalmakta ve ayrıca ruhun din adamları vasıtasıyla selâmete erişmesi Sünnî İslâm sistemine aykırı düşmektedir.

Yüksek İslâm'la olan fikir mücadelesi şüphesiz cahil halka meçhul kalmıyordu. Sünnîliğin hücumları, halkın nezdinde dervişlerin evliyalık şöhretlerini sağlayan unsurlara, bazı âdetlere, evliyalara, perestişe vb. karşı yönelmiştir.

Genel olarak şu iddia ileri sürülebilir: Tarikatlar, yüksek İslâma nazaran bir ölçüde iptidai ve eski dini tasavvurlardan gelen, aşağı bir "halk dinini" temsil ediyorlardı. Çünkü yüksek İslâm, malûm olan aklîliği yüzünden kütlelerin duygularına çok az şey sunuyordu. Tarikatlar, din sosyolojisi bakımından ifade edilirse teşkilâtlanmış bir İslâmî altdindir (vorhofreligion)[1].

Alt-dinin yüksek İslâm ile olan ziddiyeti (icma hususundaki imkâna rağmen) yüksek İslâmın, alt-dinin muhtevasının aynen kabul edilmesini pek anlayamayacağı (düşünülürse) daha belirgin olarak meydana çıkar.

Bu münasebetlerin tatbikattaki tesirleri, çeşitli şekillerde kendini gösterir. Tabiatiyle her bir tarikat, yüksek dine olan karşıtlığı yönünden çok çeşitli dereceler arzeder. Aradaki uzaklık nisbeten "uslu" Kadirîlikten, kuvvetli Rafizîlik kokan Bektaşilik'e ve ona yakın tarikatlara kadar uzanır. Bilhassa bu sonuncu tarikat, sadece en belirgin şekilde alt din karakteri göstermekle kalmayıp (Bektaşîliğin birçok Hıristiyanvarî özelliklerini hatırlayalım) aynı zamanda onun pratik hayatında da en açık şekilde etkili olmuştur.

---

1 Vorhofreligion'un lügat anlamı: "Dış avlu" dinidir. Din sosyolojisinde son zamanlarda kullanılan bu terim, zor bir kavramı ifade etmektedir. Alt-din diye çevirebileceğimiz bu deyimle anlatılmak istenen, büyük dinlerden birini kabul etmekle bir toplumda, eski dinin izlerinin silinmediğini bilâkis bir alt-tabaka halinde devam ve yeni kaidelerle karışmak suretiyle, yeni dinin cilası altında varlıklarını sürdürdüklerini göstermektir. İncelikler için bk. Turgut Akpınar: *Halk Dini Kavramı ve Tarikatlar*

Ben burada Bektaşîlerin, yeniçeriler yani Hristiyan asıllı askerlerin karargâhlarındaki vaizlik rollerinden ziyade, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeleri içinde, tam bir Sünnîleşmeye karşı en uzun ve başarılı şekilde karşı koyan ve bugüne kadar Bektaşîlerin kalesi olarak kalan, Arnavutluk'ta büyük ölçüde vuku bulan yayılmalarını düşünüyorum. Dervişliğin teşkilâtlanmış alt din olduğu fikri, onun bir taraftan İslâmiyetin misyonerliği vazifesini görürken, diğer taraftan sürekli yıkıcı bir unsur olması gibi birbirine zıd rollerini açıklamaktadır. Eski dinlerin unsurlarını kolayca benimseme kabiliyeti, tarikatları yeni ihtida edenler ve edecekler için hem daha munis hale getirmekte, hem de yabancı unsurlar için daha hoşa gider kılmakta idi. Diğer taraftan bu (tarikatlar), diğer erkek birliklerinin ekserisinde olduğu gibi, totaliter ve teokratik bir yüksek din devletinde devamlı bir rahatsızlık unsuru teşkil etmektedirler. Fakat diğer bir sebep, tarikatların geniş halk kütleleri arasında sevilmesini sağlıyordu, ki bu da tabiri caizse tarikat teşkilâtlarının "proleter" (emekçi) karakteridir. Şüphesiz bu hususta da hem tarikatlar arasında, hem de tarikatın içinde derecelenmeler mevcuttur. Tabiatıyla tarikatların mensupları arasında yüksek bilgili kimseler olduğu gibi tamamen cahil, ne okuma ne yazma bilen kimseler de vardır. En meşhur şeyhler arasında bile böyleleri bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu durum şahsî evliyalık vasıflarının, tahsilden ayrı ve halkın kıymet ölçüleri bakımından, tahsilden daha geçerli olduğunu göstermektedir. Bundan başka tarikatların, iradî olan yani kendi isteği ile yoksulluk ideali büyük çoğunluğu fakir olan halk kütleleri üzerinde derin bir tesir yapıyor olmalıdır. Meselâ bir şeyh aşağı neviden bir işle meşgul olduğu zaman bu özel bir medihle anılıyordu. Tarikatların yüksek eğitim görmüş mensupları, kendilerinin yoksulluğa (istekleriyle) düştüklerini devamlı olarak, açıkça göstermeye önem veriyorlardı. Ekseriya bu iş, tahsile işaret olan şeylerden gösterişli şekilde kaçınmakla birlikte yapılıyordu. Bazı yüksek tahsilli âlimlerin, tarikata girerken kitaplarını attıkları rivayet edilir. Kütlelerin sosyalist eşitlikçi temayüllerine daha çok doğrudan doğruya hitap eden husus ise, mükafatlandırmaların, şahsî hediyelerin reddedilmesi vb. teşkil etmektedir. Her şeyden evvel yüksek şahsiyetleri, herkesin gözüne batacak şekilde hiçe saymak, küçümsemek, bunlar arasındadır. Nihayet bir de tarikatların, geniş yardım faaliyetleri gelir

ki, bunlar arasında yolcuları ve fakirleri inanç farklarına bakılmaksızın tekkelerin mutfağında bedava yedirmek tesirli oluyordu. Bunların, hemen istisnasız şekilde önemli şahsiyetlerin yaptıkları vakıflar sayesinde olmasının, cahil halk gözünde pek anlamı yoktu. Onlar dervişler tarafından bakıldıkları hissini taşıyor ve tekkelerde kendilerine darda kaldıkları zaman yardım edileceğini biliyorlardı. Buraya kadar söylenenlere bakılırsa birçok tahsilli şeyhin, politika dahil, çok önemli mevkilere gelmesi ve onların tahsillerinin açıkça medh konusu olması tezatlı gibi görünmektedir. Fakat bu hususun bir karşıt delil olarak ortaya konulmak istenmesi kütle psikolojisini bilmemek demektir. Proleter (emekçi) bir kütle, "yükselmişler" sınıfını, bunlar ister paraca zengin, ister kafaca, manen büyük olsunlar, reddeder. Fakat bu reddediş, kütleye bağlı olmayan diğer grupların mümessilleri içindir. Sosyalist evsaflı bir kütle tarafından bir kimse bir kere önder olarak kabul edildi mi, o artık istediği kadar zengin olabilir, tipik bir "entelektüel" olabilir, bu hallerine rağmen kabullenilir, hatta hayranlık uyandırırlar. Başkalarında olunca mücadele edilen şeyleri artık hiçbir tarize uğramadan yapabilirler. Dervişlerin nüfuzunun halk arasında yerleşmesinin önemli bir sebebi de onların daima halktan devamlı taze kan almalarıdır. Cehalet bir tarikata intisap etmeye engel olan bir sebep değildir. Sâliklerin teşkil ettiği iç ve dış dairelerin kendine has teşkilat sistemi, tarikatlara girişi nispeten kolay hale getiriyordu. Meselâ Halvetiyye tarikatında kadınların bile tarikata girebildikleri iddia edilir. Fazlasıyla insanî zevklere hitap edildiği de vâkidir. Bu konuda kahve, tütün ve maalesef afyon ve benzeri uyuşturucuları kullanmanın Sünnîlerin hücumlarınına rağmen yürütülmesi tarikatların sağladığı bir kolaylıktır. Bu çevrelerde içkiye karşı da müsamahalı davranılmıştır. 18. yüzyıl ortalarına kadar tarikatlarda sülâle sürme âdetinden imkân nispetinde kaçınılması da ilginç bir şeydir. Şeyhlik unvanının bir tekkede, babadan oğula intikal etmesi eski zamanlarda nispeten nadir bir olaydı. Bu ancak istisnaî hallerde vaki oluyordu. Ancak sonraları sıklaşmıştır. O halde birçok şeyhlerden, bunların şu veya bu bölgeyi "ihya" ettiği -meslekî terim budur- ve bu esnada binlerce mürit edindiği şeklinde bahsedilmesi hiçbir zaman çok mübalâğalı sayılmamalıdır. Burada ekseriya muayyen bir bölgeyi dolduran taraftarlar çevresi bahis konusudur.

Sadece kaba kuvvetle hatta akademik, teolojik itirazlarla bu kudrete karşı konulamazdı. Hacı Halife'nin, *Mizan-ül Hak fi İhtiyar al-Ahakk* isimli eserinde bildirdiğine göre, bütün münakaşalarda, münazaalı hususlarda, tümüyle bakılırsa, Sünnîler mağlup olmuşlardır. Meselâ dervişler yeni içki (kahve)yi münebbih olarak kullanırlar ve bunu da taraftarlarına müsaade ederlerse, meşhur Ebussuud'un kahve aleyhindeki fetvasının ve bir gemi yükü kahveyi denize döktürmesinin ne faydası olurdu. Derviş tekkelerinde tütün içilir veya enfiye çekilirse tütün içme yasağı hakkındaki en sıkı polis tedbirleri neye yarardı. Şayet kütleler tekkelere zikretmek ve semada bulunmak için akın akın giderlerse Sünnîlerin zikr ve musikî aleyhindeki gürlemeleri neyi değiştirirdi. Eğer halk, içinde bulunduğu sıkıntılarını gidermesi, arzularının yerine gelmesi dileği ile evliya mezarlarına veya tarikat şeyhlerine, adak ve hediyelerle giderse, eski fukahanın, evliyalardan medet umma aleyhindeki söylediklerinden bahsetmenin ne faydası olurdu. Bu sebeple Sünnîlerin bir zamanlar hiddetli mukavemetleri sadece kâğıt üstünde (akademik) kavgalara dönüştü ve bugüne kadar böyle kaldı. Basit halk gözünde derviş, saygıdeğer bir kimsedir, ölen şeyhlerin ve evliyaların mezarları da hâlâ ziyaret edilir. Burada, daha çok yakın zamanlarda Sayın Prof. A. M. Schneider'in bulduğu yazıyı hatırlatalım: İstanbul'da Kocamustafapaşa'da Sümbül Baba'nın mezarında taş üzerine, imtihana giren bir adayın korku dolu şu satırları yazılıdır: "Bu sene sınıfı geçersem, iki mum dikeceğim." vb.

Tarikatların halk kütleleri üzerindeki hakikaten mevcud nüfuzları, Osmanlı Devleti tarihinde birçok defa kendini göstermiştir. Dervişlerin, yüzyıllar boyunca sayısız iç huzursuzluklar ve ayaklanmalardaki önderlik ve kıştırıcılık rolleri açık şekilde görünmektedir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu hakkında çok az şey biliyorsak da, işi alevlendiren sebebin ekonomik olduğunu kabul edebiliriz. Bizim için, hemen her yerde dervişlerin parmağı olması vakıası önem taşımaktadır. Sebep ise açıktır. Sünnîlerin, faaliyetlerinin esası olarak sadece kuru (soyut), öğretici cümlelerden başka şeyleri yoktu, bu (lâflarla) ise hiçbir şey değişmiyordu. Onların mânen donmuş saflarından artık yeni fikirlerin doğmasına imkân yoktu ve insanlara saadet vaadeden kimselerin çıkması da mümkün değildi. Bu ancak dervişler arasından

çıkabilirdi, çünkü bunlar hâlâ reayanın gizli sempatisini haiz idiler. Sadece meşhur Simavnalı Bedreddin'in isyanı düşünülsün: Onun Müslüman olmayan taraftarları da vardı ve ayaklananları bastırmak için devletin güçlerinin tümünün harekete geçmesi icap etmişti. Bunlar "yeraltı faaliyeti" olarak daha iki yüz yıl boyunca tesirli olmuştu. Defalarca görüyoruz ki, en kanlı hükümdarlar bile bunlara karşı çok sert tedbirler almaya cesaret edemiyorlardı. Çünkü taraftarların teşkil ettiği kütleden korkmakta idiler. Halvetiyye tarikatı hakkında yaptığım araştırmalar esnasında tespit edebildiğim bir hususu belirteyim: II. Mehmed (Fatih) gibi kudretli bir insan bile Halvetiyye tarikatının yeni fethedilen İstanbul'u ikâmetgâh seçerek, endişeyi mucîb şekilde buraya akıp yerleşmelerine karşı onları başından atabilmek için şehri terketmelerini tavsiye etmekten başka birşey yapamamıştır. II. Mehmed'in açıklığa kavuşmayan ölümünde ve Şehzade II. Bayezid ile Cem arasındaki iç savaşta bile (ileride belirtmeyi umduğum) Halvetiyyenin son derece şüpheyi çeken bir durumu olmuştur. Bunlar I. Selim gibi bir hükümdara karşı zıt gitmeye cesaret ediyorlardı. O zamanlar mevcud durumda adeta tehlike olan bedbin (defaitist) lerden meşhur Niyazî'ye karşı devletçe aşikar bir korku ile karşı çıkıldığı düşünülürse, dervişlerin daha 17. ve 18. yüzyıllarda halk arasında ne derece nüfuzlu oldukları görülür. Tarikatların, sadece varlıkları bile devletin hesaba katması gerekli bir iktidar unsuru oldukları, bunların, kuvvet kullanmak için doğrudan doğruya vesileler olmadığı zamanlarda bile, hareketsiz kalmamaları vakıası ile de kuvvetlenmektedir. Devlet yönünden burada açıkça "böl ve hükmet" şeklindeki tesirli vasıtaya başvurulmaktadır. Bu hususta çok az şey biliyoruz. Bununla beraber, tarikatların birbirine düşürülmeye çalışıldığı izlenimi doğuyor. Mevlevîlerin, ilk defa 1648'de sultanın tahta geçişinde yapıldığı ileri sürülen kılıç kuşanma merasimini, rakip kuvvet olan bektaşîliğe karşı ve orduda nüfuz elde etmek maksadıyla kullanmaları olayını hatırlıyorum. Halvetiyye bakımından ise şu delili gösterebileceğimi sanıyorum. Bunlar, 17. yüzyılın ortalarına kadar akraba kayırma sayesinde kendilerini tehlikeye sokmadan devlette önemli bir rol oynamışlardır. O devrin önemli kilit noktalarının Halvetiye şeyhlerinin akrabaları tarafından yahut hiç olmazsa Halvetîlere sempati duyan kimselerce işgal edilmiş olması tesadüf sayılamaz. Cemalizâde sülalesinde -ki bu-

nun kollarını tespite çalıştım- sadece önemli devlet mevkilerindeki kimselerin değil, aynı zamanda Halveti şeyhlerinin de mevcudiyeti sabit olmuştur. Bu sadece bir örnektir.

O halde tarikatların sosyolojik rolü, dinî bakımdan onların bir nevi, teşkilâtlanmış İslâmî alt din olmaları, toplumsal bakımdan ise sosyalistçe düşüncelerin bir nevi temsilcisi bulunmalarındandır. Bu rolü, tarikatlar bilerek, şuurlu şekilde mi yoksa gayrişuurî olarak mı oynuyorlardı, bu husus vakıalar yönünden önemsizdir. Tarikatların pedagojik rollerinin ne olduğu sorusunu cevaplandırmak ise geçerli bir genel pedagoji ideali bulunmadığından, daha zordur. Ahlâk bahis konusu olunca, bu nihayet bir gelenek, görenek (konvention) meselesidir. Ve bu yüzden her yerde değişmektedir. Böylece sadece genel ahlâkî kavramlar kalmaktadır. Bu konuda tarikatların hiç olmazsa nazariyatta, şüphesiz bir çok olumlu tarafları vardır. Başkaları için fedakârlık (altruistlik), dervişin mümeyyiz bir vasfıdır ve muhakkak ki üstün derecede ahlakî bir değerdir. Derviş evvelâ, her nevi şahsî fayda ve menfaatten feragat şeklinde hareketlerini ayarlar. Kendisi hiçbir şeyin maliki olamaz, fakat yardım faaliyeti yapabilmek için elinde bulundurabilir. Bunlar soyut olarak düşünülürse şüphesiz ahlâkî bakımdan değerli şeylerdir. Fakat bu durum tatbikatta çok çabuk suç ve günaha inkılâb edebilir. Nitekim etmiştir de. Zira hiçbir şeye malik olamama esası ile hiçbir şeye sahip ettirmeme arasında kıl payı vardır. Biz bunu tarikatların, Osmanlı Devleti tarihi boyunca sık sık tahakkuk ettirdikleri toplumsal ihtilâlci (sozialrevolutionaer) temayüllerde görebiliriz. Şahsen yükselmeyi reddetme esasının tatbikatta ileriye gitmeyi önleme, başkalarını da yükselttirmeme şeklinde dejenere olması arasında sıkı bir münasebet vardır ve bu, nihayet anarşiye götüren, tasavvufî vahdet-i vücutçu, esas tutumdur. Âlem şümûl Tanrı'nın kavranılmazlığı ve ölçülemezliği karşısında insanların kendi aralarındaki farklılığı görüşü, silinmektedir. Kâinat ruhu (weltseele) ile tevhid (einseins) duygusu içinde artık derviş kendisini belli bir dine bağlı hissetmemektedir ve böylece kendi bağlı olduğu yüksek dine halel getirmektedir. Derviş, kanunlara bağlılığı reddetmekte ve dolayısiyle anarşist haline gelmekte ahlâkî kanunlara bağlılığı da tanımayınca mutlak bir nihilist olmaktadır. Bütün bu derecelere tarikatlar tarihinde rastlanmaktadır. Tarikatlar içinde: Tanrı'yı inkâr eden-

ler, suikastçılar, ırz düşmanları vs. (hepsi) vardır. Burada şu hususa dikkat etmelidir ki, bu dejenerelikler apriori olarak fenalıktan neşet etmemekte aslında olumlu olan birtakım ideallerin zararlı şekilde mübalâğalandırılmasından doğmaktadır. Bütün erkek birliklerinde benzer tezahürlere rastlandığını hatırlatalım. Hiçbir şeye sahip olmamak ve geçimiyle ilgilenmeyi Tanrı'ya havale etmek, netice olarak tembelliğe, hiçbir şey yapmamaya götürmekte, bu ise dervişi toplumda asalak hâline getirmektedir. Zira o, kendi çalışmasıyla değil başkalarının emeği veya kendisine bağışta bulunmak suretiyle gerçekleşen diğergâmlığı sayesinde yaşamaktadır. Tam bir riyazeti terbiye vasıtası olarak kullanmak prensibi, şüphesiz başka bir şeydir. Tabiatıyla kırk gün bir hücreye kapanıp en geniş ölçüde gıda almaktan vazgeçme, son derece nefis terbiyesi ister. Dervişin şeyhe karşı bir ceset gibi itaatkâr oluşunun, nefsini en yüksek ölçüde yenme şeklindeki müspet tarafları yanında, şahsî iradesinin tamamen terki ve bu suretle olumsuz yönlere de sevkedilebilmesi gibi korkunç zararları da vardır.

Şüphesiz bu hususlar dervişi evvelâ eğitim konusu (objesi) olarak ilgilendirir. Eğer tarikat şeyhi eğitici olarak, manevî kudretini ahlâken muaheze edilemeyecek tarzda kullanırsa son derece faydalı tesirler yapabilir. Şüphesiz böyle durumlar mevcuttu. Fakat başka neviden olanları da. İleri görüşlü tarikat şeyhleri, yukarıda belirtilenlerden anlaşılabilecek tehlikeleri zamanında gördüler. Halvetiyye tarikatından bir örnek verebilirim. Bir kaynakta okuduğumuza göre tanınmış bir Halvetiye şeyhi, tasavvufa meyleden genç bir akrabasına şu nasihatı vermektedir:

"Sufîlerin yolunu takip etme, çünkü artık bunların içinde doğrusu yoktur. Tevhid ile ilhad zor ayırdedilebilir. Bazen hiç ayırdedilemez. Bu sebeple senin ilim (şeriat) yolunu tutman daha iyidir. Sufîliğe hakikaten dönme temayülünde isen şeriata sıkıca uyan şeyhlere bağlan, en küçük hususlarda bile şeyhin şeriatten ayrıldığını farkedersen ondan sakın, çünkü tarikatın esası her hususta şeriatın kaide ve kanunlarına saygıya dayanır."

1526 yılında böyle sözler söylenmesi gösteriyor ki, vaktiyle pedagojik açıdan tarikatlar pek iyi durumda değildi. Bir çok sufînin, şeriat

alanında kaldıklarını ileri sürmeleri yeni bir şey değilse de yukarıdaki olayda açık bir şekilde "sakın" diye tavsiyede bulunulmaktadır ki, şüphesiz nasihat edenin samimiyetini göstermektedir.

Dervişlerin eğitimi karşılıklı bir eğitim değildi. Yani buradaki pedagojik tesir cemaat vasıtasıyla kendini inceltmek ve yetiştirmeye değil -bilakis kıskançlıklar ve daha fenaları tekkelerde daima olağan şeylerdi- şeyhe olan münasebete dayanıyordu. Bu terbiye (tarzı) çeşitli temrinler vs. nin sadece teknik bir rol oynadığı, bir şahsiyet vasıtası ile terbiye idi. Kaynaklarda, sık sık yeni yetişmekte olan dervişlerin, kendilerine şahsen birşey ifade etmediği için şeyhlerini değiştirdiklerine, buna mukabil, sırf teknik bakımdan aynı vasıtayı kullandığı halde başka bir şeyhte kendini tatmin edilmiş gördüklerine dair olaylar okuyoruz.

Şu halde tarikatlar, bu vasıfları ile pedagojik eğitim müesseseleri olarak görülemez, fakat herhalde tarikatların bazı önemli temsilcileri iyi pedagog idiler. Şüphesiz bu konuda kısmen önemli icraat yapılmıştır. Maamafih bunlar Sünnî alimlerin yaptığından fazla bir şey değildir ve her şeyden evvel bu icraat bütünü ile tarikata maledilemez. Göze çarpan bir cemaat faaliyeti, mimarî alanındadır. Dervişlerce kurulan çeşitli tekke binaları, meselâ Kastamonu'da Şaban Veli Türbesi (ki bunu ben Şaban Veli ve tarikatı hakkındaki çalışmamda ayrıntılariyle anlatmış bulunuyorum). Bu binanın inşasına tarikat mensubu olmayan, fakat Şabaniyye'ye taraftar olanlar da katılmışlardı. Bu, halk üzerinde iyi pedagojik tesire (örnek) olarak belirtilebilir. Dervişler en şahsî şekilde, manevî rehber olma rollerini (ifa ederken) şüphesiz halka karşı büyük hizmetler yapmışlardır. Basit kütlelerin şeyhlerin şifa verme ve iyi etme hususundaki fevkalâde kudretlerine olan büyük inançları bazı darda kalmışlara zor zamanlarında yardımcı olmuştur. Fakat kötü tesirlerin de vaki olduğunu tarihten biliyoruz. Kötü şöhretli Cinci Hoca'nın nüfuzunu ve telkin kabiliyetini Sultan İbrahim'e karşı şeametli şekilde kötüye kullanması, sultanın hayatına malolduğu gibi devleti de malî bir çöküntüye sürüklemiştir. Tümüyle alınırsa, tarikatların eğitim hususundaki tesirleri sorusu genel olarak cevaplandırılamaz. Kabahati, sırf ona yakın şahısların yetersizlikleri yüzünden, her insanî işte olduğu gibi, kifayetsiz tarafları da olan bir müesseseye (tarikatlara) yüklemek, pek haklı ol-

maz. Diğer taraftan tarikatlarda özellikle manevî yönden birçok iyi şeyler yapmış şahsiyetler de vardır. Bundan başka soruları kimlerin sorduğu da önemlidir. Sünnîliğin kudretli olma hususundaki gayretleri mutlak şekilde hakim oldukça, tarikatlar hakkındaki hükümler, pedagoji yönünden de daima olumsuz olacaktır. Kaynakların ikide birde şu veya bu şeyhin şeriata özellikle riayet ettiğini belirtmesi, bunun aksini yapanların bulunduğunu gösterir ve tesadüfen söylenmemektedir. Devletin de tarikatların pedagojik değeri hususunda tenakuz içinde olduğu anlaşılıyor. Zira öyle zamanlar olmuştur ki, devlet tarikatlara ihtiyaç duyup onları korumuştur. Diğer taraftan onlar hakkında takibata giriştiği pek nadir değildir. Bu sebeple tutumu, ne tümüyle ne de tek tek alınırsa her zaman aynı olmamıştır. "Uslu" tarikatlar ve "şüpheli" tarikatlar vardı. Sünnîler ile tarikatlar arasındaki çekişme bugün bile sona ermiş görünmüyor. Şahsen şuna inanıyorum ki (tarikatler) bir zamanlar haiz oldukları önemi hiçbir zaman bir daha elde edemeyeceklerdir. Fakat çaresiz kalmış cahil halkın teselli aradığı yerler olarak tarikatlar, herhalde daha uzun zaman var olacaklardır. Gerçekten Türkiye'deki uzun yasak süresi bunlara şüphesiz yeni sempatiler kazandırmıştır.

Çeviren: Dr. Turgut AKPINAR

Halk Dinine İlişkin Geleneklerin Koruyucusu Olarak İslâm Tarikatları

Hans Joachim Kissling

Protestan din bilgini Stephan Gerlach, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bir elçilik heyetiyle gelip bu vesile ile Trakya'daki Babaeski kasabasını ziyaret ettiğinde, oradaki kutsal bir yeri de görmek imkanını bulmuştu. Bu esnada bilginin dikkatini çeken husus, mezarı Babaeski'de saygı gören veliye hem Hristiyanlar hem Müslümanlarca sahip çıkılması olmuştu.

İsevîler, bu kutsal yerin, Aziz Nikolaus (Noel Baba)nın mezarı olduğunu, Türkler ise burada yatan zatın hem büyük bir savaş kahramanı hem büyük bir İslâm din adamı olan meşhur Sarı Saltık olduğunu iddia ediyorlardı. Bu hususta delil diye Türkler, bir savaş adamı olan, mücâhidin duvarlarda asılı silahlarını gösteriyorlar, buna mukabil Hristiyanlar Türklerin bu teçhizatı sonradan içeriye koyduklarını ileri sürüyorlardı. Protestan olan S. Gerlach, bu işte Türklerden çok Hristiyanlardan yana olma eğiliminde idiyse de, uyanık bir kişi olarak, Güneydoğu Avrupa, Küçük Asya ve Yakın Doğu'da Hristiyan ve Müslümanların karışık yaşadıkları bölgeleri gezen herkesin gözüne çarpması gereken bir durumu müşahede etmiştir: Bu, veli veya azizlerin aynı zamanda çeşitli dinî cemaatlerce kutsal sayılıp, hürmet görmesi vakıasıdır. Bu şekilde aynı zamanda çeşitli dinlerin mensuplarınca benimsenen şahsiyetlere, pek isabetli olmasa da, yerleşmiş bir tabir ile "utraquistische heilige" (Hristiyanlığın utraquist dalına mensup azizler) denilir.

Burada hernevi dogmatik fikirlerden sıyrılarak düşünülürse, meydana çıkan husus, bir mahaldeki dinî düşünceler ve tasavvurlar dünyasını, yüzyılların en kuvvetli fırtınalarının bile silip atamadığı gerçeğidir. Yenik düşmüş, eski bir dinin unsurları kaybolup gitmekten çok, bir ölçüde aşağıya inmekte ve orada galip gelmiş yeni dinin, halk tarafından sevilen tabakaları ile, dikkate değer bir birlik, bir inanç karışımı oluşturmakta, bu ise ortadan kaldırılan veya kaldırıldığına inanılan, eski dinî tasavvurların bir ölçüde yeni bir kılık içinde yahut yeni bir cilâ altında rahatça eski şekliyle devam etmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu tezahür aslında yeni birşey değildir. Biz bu oluşumu, yeni, galip dinlerin, siyasî-dinî mücadeleler ile eski dinî inançların üstüne çıktığı, onları aşağılara ittiği heryerde görüyoruz. Şüphesiz eski batık, yenik düşmüş dinin kalıntılarının yeni bir kılıkta ortaya çıktığı çoğu hallerde, eski kalıntıların, karışım içinden çekilip ayırdedilmesi zor hatta imkansız birşeydir. Bu mümkün olsa da artık bunlar açık seçik değildirler. Peygamber Muhammed'in dini açısından, bu hususta daha elverişli bir durumdayız. Çünkü belirli erkek birlikleri mahiyetinde, dinî esaslara göre kurulmuş olup batıda da derviş tarikatleri olarak bilinen, popüler tarikatler (bruderschaften), dinî tarihî olaylar sebebiyle ki, bunlardan ilerde söz edeceğiz, batık, eski, İslâmî olmayan dinî unsurların yakalanıp biriktiği yerler olmuştur. Tarikatleri, bizim Hristiyanlıktaki keşişlik teşkilatının karşılığı gibi görmek çok yüzeysel ve kolaya kaçan bir yol olur. Şüphesiz Hristiyanlıktaki bu örnek de çeşitli dış görünüşlerle birlikte, etkili olmuştur. Hatta belki genel yapıya ve dış şekillere de sanıldığından fazla tesir etmiştir. Bununla beraber burada başka unsurların da yardımcı olduğunu gösteren pekçok durumlar vardır. Ayrıca Hristiyanlık düşüncesine, arada bir bağ kurulamayacak kadar uzak düşen unsurlar da mevcuttur. Tarikatlerin halk dinine ilişkin geleneklerin koruyucusu olarak rollerini bir dereceye kadar belirtip anlatabilmek için önce büyük Şi'î bölümlerini ve Paygamberin halefinin kim olacağı hususundaki siyasî-dinî mücadeleleri görmemiz gerekmektedir. Zira bu hususlar bilinmeden tarikatlerin kendine özgü dinî durumlarını ve İslâm öncesi inançların koruyucusu olarak rollerinin ne olduğunu anlamak mümkün olmayabilir.

Peygamber Muhammed 8 Haziran 632'de öldüğünde, daha sonraki Müslüman tarihçilerin ve din adamlarının severek tasvir ettikleri şekilde, tamamen sağlamlaşmış bir din devleti bırakmamıştı. Her yerde siyasî bir tereddî ve dinî bir geriye dönüş bahis konusu idi. Özellikle "halef"in kim olacağı sorunu ruhları kaynama derecesinde heyecana getiriyordu. Zira ne peygamber kendisi ne de çevresi din ve devlet kurucusunun böyle birdenbire ölümünü hesaplamadıkları için, bu hususta Muhammed'in arzuları hakkında hiçbir ip ucu yoktu. Seçim sonucunda, daha sonraki Şiî görüşe nazaran, yegâne hak sahibi bulunan Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve en eski müslüman olmuş bulunanlardan Ali bin Abi Talip, başa geçemedi ve böylece "Şia" olarak genellikle bilinen önemli ayrılma olayının tohumu atılmış oldu.

Şüphesiz Şîa başlangıçta dini bir hareket olmayıp, Ali'nin halifeliğe adaylığının başarısızlığa uğraması sebebiyle, seçilen halifeye karşı faaliyet gösteren bir parti idi ve henüz tamamen, siyasi gayrımemnunlardan oluşan bir grup olmaktan öte bir iddiada bulunmuyordu. Dünya tarihinin garipliklerinden biridir ki, ayrılık ideolojisinin başgöstermesi hiçbir zaman, asıl ilgili olan Ali'nin kendisi tarafından değil, partisi içindeki bir müritler grubu tarafından yürütülüyordu. Bunlar partinin başkanını, halife tayini işinde, kararının icrası imkânsız bulunan bir hakeme gitmeye razı olduğu için, şiddetle tenkit ediyorlardı. Taraftarlar, halife olabilmek için, Arap, özellikle Kureyş kanı taşımayı şart koşan aristokratik Arap görüşüne karşı, halifelik için sadece insanî, dinî ehliyet kafidir yani ehil olan herkes bir zenci köle dahi halife olabilir şeklindeki yıkıcı fikri ortaya atıyorlardı. Bu sonuncu demokratik görüş, Ali ve partisinin çoğunluğunun kabul etmediği bir görüştü ve böylece Ali partisinden haricîler'in ayrılması vuku buldu ve İslâmiyetteki ilk gerçek mezhep doğdu (657). 661'de Kûfe Camii'nde Ali, bir Haricî'nin hançeri ile öldürüldü. Artık halifelik mücadelesi, oğulları Hasan ve Hüseyin'de idi. Birincisi nahifçe, taleplerinden belirli bir uyuşma tazminatı karşılığında vazgeçti. Hüseyin ise bir iç savaş tecrübesine girişti fakat Kerbelâ yakınında tarafları ile birlikte yenilgiye uğradı ve öldürüldü (680). Böylece bütün Şi'î dünyasında, eşine rastlanmayan bir Kerbela Şehitleri-perestişine, (kültüne) ve çok genişleyen bir dinî siyasî yeraltı hareketine yolaçtı. Ali ve Hüseyin tamamen ailevî demesek de siyasî taleple-

ri için savaşırken, şimdi ayaklananlar, Ali ve Hüseyin'in katledilmeleri sebebiyle son derece tahrik edilmiş olan taraftarlar Ali ve Hüseyin için sadece şahsi olan davayı, dinî bir mesele haline getiriyorlardı. Peygamberin halifesi olabilmenin sadece ve yalnız Ali ahfadına ait olduğu iddiası Şia'yı Sünnîlikten ayıran ana nokta olup, bu hiçbir zaman çoğunlukla ileri sürüldüğü gibi hadislerin değerlendirilmesi veya kıymetten düşürülmesi masalı değildir. Şüphesiz artık dinî mahiyet kazanan ayrılığın hemen ardından evvelce hiçbir önem taşımayan birtakım çekişme noktaları, ihtilâflar çıkarıldı. Bundan da önemli olanı, Ali'nin yararlarını koruyan bir menfaat birliğinden başka birşey olmayan Ali partisi, menşeindeki çerçeveyi aşan ve sünnîliğe uymak istemeyen herkesin yüzyıllar içinde anlatılagelen, tasvir edilen heyecan verici olaylara göre Şia sancağı altında birleşenler, birbirlerine en zıt, çok çeşitli menşelerden gelen dini düşüncelilerin bir karışımı idi ve artık belirlenmesi mümkün amaçları olan dinî-siyasî bir hareket değil, Ali'nin alâmetini taşıyan saf bir "karşı-hareket" idi. Bu hareket içinde, yalnız sünnîliğe yakın olanlardan, ileri derecede sünnîliğe aykırı olup Ali'yi tanrılaştıranlara ve Peygamber Muhammed'in değerini azaltmağa gidenlere kadar çeşitli kademeler değil, aynı zamanda yabancı dinlerin kalıntılarını temsil edenler, hatta İslâmî görüşün tümü bakımından belki en tehlikelisi olan İslâm bütünü içinden ayrılan panteist, tek Allah inancını ortadan kaldıran ve sözle, yazıyla ve fiilen fikirlerini yayan ve bunu sağlamak için en mahzurlu vasıtalara başvuran, bazı münferid tasavvufî cereyanlar da vardı. Diğer bir deyişle, yüksek sünnîliğin tavanı, tarikatlerin oluştukları 13-14. yüzyıllar sırasında hiçbir zaman daha alçak değildi (başka dinî fikirler için sert bir engel teşkil etmiyordu) ve din sosyolojisinin, dinî "alt-tabaka" için bulduğu tabirle İslamî "vorhof-avlu" aşikar şekilde alevi-şiî- tasavvufî bir renk taşımaktadır. Bu "avlu" (dinî alttabaka) tarikatleri besleyen kaynaktı.

Kâinatın tanrılığı inancı (all-gott-glaube)nın, başka hiçbir yerde asla düşünülemiyecek şekilde, tezadları kendi içinde birleştirebilmesi, meselenin tabiatında yatmaktadır. Kâinatın bütün tezahürleri Tanrı ile eş, aynı şey olursa, başka bir zeminde, soyut olarak birbirini imkânsız kılan şeyler için de durum aynıdır. Panteizmi (vahdeti vücut) kabul ettiği tartışılmayan tarikatlar ki bunlar teşkilâtlanmış tasavvuf (Richard

Hartmann) olarak tavsif edilmiştir, bu nedenle, bahis konusu çerçeve dışında düşünülünce hiçbir müşterek tarafı bulunmayan unsurları da bir araya toplayabilmektedir. Burada, yerel olan şeylerin kuvvetli etkisi göze çarpmaktadır. Örneğin, İslâmî olmayan unsurları özellikle tezatlı bir şekilde kapsamına alan Bektaşîlikte, eski Hristiyan mezheplere uzanan âdetler bulunmuştur. İslâma tamamen yabancı olan günah çıkarma, günahların affı ve ekmek peynir yeme (Eucharistie) merasimi, eski Hristiyan mezheplerden Artotyrit'lerin mezhebini hatırlatmaktadır ki onlarda da bu merasim, ekmek ve peynirle yapılıyordu. Artotyritlerin bir zamanlar Anadolu'daki yayılma alanları göz önünde tutulursa, Bektaşîliğin Anadolu'da ilk yayıldığı yerlerle hayret edilecek bir uygunluk içinde olduğu meydana çıkar. Kuvvetli mahallî etkilerin varlığı, tarikat menakıblarından da anlaşılmaktadır. Bu menkıbeler, hiç de nadir olmayarak Hristiyanlık hatta Antik Cağ efsanelerinin tıpkısıdır. Doğu memleketlerinde de saptanan ve Doğu Hristiyan Kilisesi Bölgelerinde özel bir şekil almış olan Tannhaeuser-motifi buna sadece bir örnek olup, Bektaşîlik edebiyatında tekrarlanmaktadır. Burada başlangıçta efsanenin yayıldığı alanın, İslâmiyetin ilerlemesi ile iki kısma ayrıldığı açıkça görülmektedir. Bu efsane, İslâm ülkelerinde sadece Hristiyanlık tasavvurlarının bulunduğu yerler için düşünülebilecek olan özelliklerini, hatlarını bırakıp, İslâma uygun bir başka çehre aldıktan sonra, Bektaşî kılığı altında göründüğü halde, Türklerin ilerleme hattının kuzey ve güneyindeki heryerde kendisine has Hristiyan riyazetçi vasfını korumaktadır. Tarikatlara mahsus, zikr denilen ve ruhun uzvî engellerden kurtulması için yapılan, vecde getirici hareketlerin (dans, bağırış vb.) şekillerinde de yerel etkiler saptanmıştır. Hemen bütün zikr şekillerinin, İslâmiyet dışı yani olayımızda İslâm öncesi mahalli bir evveliyatı vardır. Bu şartlar altında mahallî inançların, yerel azizlerin vb. tarikat örf ve geleneklerine girivermesine, hayret etmemelidir ve bütün bunlar, Sünnî-yüksek İslâmda, her türlü inanç hayatında çok önemli bir unsur olan, halktan her erkek ve kadın için en esaslı dinî arzuyu teşkil eden, ruhanî önderlik (Seelsorge)in ve Tanrı ile insan arasında aracılığın, bulunmaması nedeniyle, daha kolay olmaktadır. Sünnî yüksek İslâm, hukukî dinî hükümlerden oluşan, şahsî ifadeye (aussprache) yer vermeyen, insanların ruhî sıkıntılarında yaptıkları

yardım talepleri için bir nevi hukuki dayanışmayı tavsiye eden, süslü bir binadır. Sünnî yüksek İslâm, kalbin ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar fazla akla yönelmiştir. İfade edilemeyecek derecede uzakta bulunan Tanrı ile halktan, küçük insanlar arasında aracılık yapılması hususundaki istek de yüksek İslâm tarafından tatmin edilmemiş olarak bırakılmıştır. İnsanlar, Azizlerden aracılık beklerler. Fakat Sünnî İslâmiyet velî tanımaz. Evliyalara, sırf bunların kutsal tanınmasının, insanların kökü kazınması imkânsız bir aracı ihtiyacından doğmuş olmaları yüzünden, tahammül edilmektedir. Aslında bunların İslâm sistemi içinde yerleri yoktur.

Her iki hususta da tarikatlar, başarı ile mevcut noksanı tamamlamışlardır. Bu sebeble İslâmiyette kutsallık alanında velilerin özel bir yer tutmasına hayret etmemelidir. Bu, halk üzerinde etkili olan kutsal şahısların doğmasının âmilidir. Böylece yerel olarak eski zamanlardaki bir azizin şu veya bu özelliği şu veya bu tarikat şeyhine geçmekte, birkaç nesil sonra, belki aynı yollarla bir zamanlar eski çağların kahramanlarından iken Aziz sayılan bir Hristiyan, İslâm Velîsi hâline gelmektedir. Mezarını Müslümanlar kadar, kendileri için daima menşedeki Hristiyan aziz olarak kaldığından, Hristiyan ahali de ziyaret etmektedir. Hatta Yahudîlerin de oturduğu yerlerde üç taraflı ululama görülmektedir. Azizleri kendine maletme olayı, aynı zamanda geleneklerin de benimsenmesini birlikte getirmektedir. Şöyle ki Sünnî İslâm açısından bakılırsa, örneğin evliyaya, çocuğum olsun diye, yüksek-İslâmdaki plastik insan tasvirleri ve benzerlerinin yapılması yasağına rağmen, beşik içinde bir yapma bebek sunulması, tüyler ürpertici olaylardır.

Savaş adamlarının evliya olarak kabul edilmesi de daha nadir bir olay değildir. Herhalde burada koruma saiki büyük rol oynamaktadır. Bu durum, biz Hristiyanları çoğunca yadırgatan şekilde, yalnız devleri öldürdükleri değil aynı zamanda sayısız kâfiri katlettikleri vs. söylenen bazı İslâm evliyasının, zorbalık vasıflarını gösterir. Güneydoğu Avrupa'nın bazı yörelerindeki, azizlere perestiş olayı araştırılırsa, bu mücahit evliyaların hemen kaideten Osmanlı ordusunun hareket yolları üzerinde gömülü oldukları görülür. Bunlar kutsallaştırılmış savaşçılardır. Ayrıca bu kutsallaştırma süreci hiç de sona ermiş olmayıp, devam etmektedir. Birkaç yıl evvel bizzat, İstanbul'da kan dökücü ve üstelik dine

karşı ilgisiz İstanbul fatihi Sultan II. Mehmed'in (1451-1481) dindar halk tarafından ziyaret edildiğini ve Hazret-i Fatih diye tavsif ve taziz edildiğini müşahade ettik. Daha çok genel mahiyetteki bu mütalaalardan sonra, şimdi bir örnek vererek bir derviş geleneğinin aslında eski (antik) çağa ait bir âdetin başka bir anlam verilerek korunmuş şekli olduğunu göstereceğiz.

Batı'da da çok popüler olan ve *danseden dervişler* tarikatı olarak daha iyi bilinen, 13. yüzyılda mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rumî tarafından Konya'da kurulduğundan beri özellikle Türk düşünce hayatının oluşması üzerinde derin etkiler yapmış bulunan Mevlevîlik'te, bu tarikate *danseden dervişler* isminin verilmesine sebeb olan özel bir âyin vardır. Bu, zikr denilen şeydir. Bu kavram yukarıda söylenenlerden anlaşıldığı gibi, dervişlerin daire teşkil ettikleri ve birlikte veya münferiden dairevî hareket ettikleri bir danstır. Kollarını açmış vaziyette derviş, döner.

Haklı olup olmadığı bir tarafa, bu dansın menşeinin yıldızlara tapma tasavvuruna dayandığı kabul edilir. Fakat bizi konumuz bakımından ilgilendiren husus, bu danslara refakat eden Mevlevî orkestrası, sazlarıdır. Musikî de dans gibi, bazı özel şekiller dışında, Sünnî İslâma aykırıdır. Bu yüzden Mevlevî dervişlere, Sünnîler tarafından şiddetle hücum edilir. O halde bu derviş musikîsinin yüksek İslâm'a dahil olmadığı kesindir. Evvelce sözü edilen mahallî âdetlerle yapılacak bir karşılaştırma, önce tamamen nazarî olarak, Mevlevî musikisinde de İslâm öncesi hatta belki de eski çağa ait mahallî bir unsuru Mevlevîliğin muhafaza ettiğini kesin olarak kabul etmemize imkân vermektedir. Şüphesiz bunun için kanıt göstermeye çalışmamız gerekir. Bu hususta bize Ahmed Eflakî'nin Menakıbname'sindeki bir Mevlevî menkıbesi (ki bu menkîbe Mevlâna'nın ağzından nakledilmektedir) yardımcı olacaktır. Evvela bu menkıbeyi görelim:

Günlerden birgün, Peygamber Muhammed, amcasının oğlu ve damadı Ali ile başbaşa, halvette iken ona tasavvufî sırlar verip bu sırlara sadık kalıp kimseye açıklamamasını sıkıca tenbih etti. Ali bu sırları kırk gün sakladı fakat sonra ayakta sallanmağa başladı. Vücudu gebeler gibi şişti, artık soluk alamıyordu. Nihayet bu korkunç durumda çöle

koştu. Orada bir kuyu buldu. Başını aşağı sarkıtıp sırları bir bir kuyuya seslenmeğe başladı. Ağzı duygularının etkisi ile köpük içinde kaldı ve salyaları kuyuya aktı. Sonunda Ali'nin vücudu tamamen boşaldı. Birkaç gün sonra kuyudan bir kamış bitti ve gittikçe büyüyüp uzadı. Bunu gören akıllı bir çoban, kamışı kesti üstüne delikler açtı. Böylece meydana gelen kamışdan flütü (ney'i) üflüyor ve bir yandan da hayvanlarını otlatıyordu. Çobanın büyüleyici bir şekilde ney çaldığı haberi her tarafa yayıldı. Etraftan ahali mucizevî ney'i dinlemeye koşuyorlardı. Dinlerken çok büyük bir zevk duyuyorlar ve güzel nağmeler gözlerini yaşartıyordu. Hayvanlar bile otlamayı bırakıp çobanın çevresinde toplanıyorlardı. Sonunda olay, Peygamberin kulağına da geldi, çobanı yanına çağırdı. Çoban, Peygamberin önünde de neyini çaldığında sahabeler kendilerinden geçtiler. Peygamber bu ney seslerinin vaktiyle kendisinin sadece Ali'ye tevdi ettiği sırları açıkladığını fakat bu neyin hikmetlerini anlayabilmek ve ondan yararlanabilmek için temiz bir kalbe sahip olmak gerektiğini söyledi. Hikâye mealen şöyle bir şiirle bitiyor:

"Eyvah ben senin derdine bir mahrem bulamıyorum. Ali gibi kuyunun dibine ah çekiyorum. Coşunca içimden bir kamış bitip ağzından dışarı çıkar ve bu kamıştan yapılan ney inler benim sırlarım zayi olur. Ey Ney yeter çünkü biz namahremiz senin sırlarını anlayanlardan değiliz" (Tahsin Yazıcı'nın A. Eflakî çevirisi, 2. Bası, s. 468 T. A.)

Her yönü pek de estetik olmayan bu menkıbe, sünnîliğin mahsulü olmaktan çok uzaktır. Açıkça anlaşılmaktadır ki bu hikâye sufî, tasavvufî temayüldedir. Ali, Peygamber Muhammed tarafından bizzat varlığın en yüksek sırlarına aşina kılınmıştır. Sır ortağı sufîlerin bu hususta bütün bildikleri Ali'den gelmektedir. Bu sırlar kelimelerle kavranamaz ve bunun için yine ancak sadece mahrem-i sır olanların anlıyabilecekleri ney nağmelerinin aracılık etmesi gerikir. Ney'e yüklenen vazife son derece tipiktir. Bu müzik aleti, Mevlâna Celâleddin Rumî'nin tasavvufunda önemli bir rol oynar ve kamıştan kesilmiş ve ayrılıklardan şikâyet eden ney tasviri, dünya ruhundan ayrılmış münferit insan ruhunun aslına olan hasretini simgeliyor olsa gerektir. Şiir, nihayet varlığın sırlarına nüfuz etmek isteyip de bu hususta âciz kalanların acısını da dile getirmektedir.

Bütün bunlar gerçek panteist sufîliğin tezahürleri esintileridir ve Sünnî çevrelerde hiçbir şekilde düşünülemez. Şimdi şu da sorulabilir, Ahmed Eflakî'nin Mevlâna Celâleddin Rumî'nin ağzından anlattığı veya onun adamlarından biri tarafından yaratılmış, menkıbede varılan motifde, klasik eğitim görmüş kimselerde, P. Ovidius Naso'nun Metamorfozlar (Dönüşümler) eserinde şairane bir şekil verdiği, klasik efsanenin tanınmamasına imkân yoktur.

Bu efsane Frikya Kralı Midas'ın hikâyeleriyle sarmaşır. Efsane malûmdur: Frikya Kralı Midas, Apollo ile Pan (diğer bir söylenişte Marsyas) arasındaki bir müzik yarışmasında, hakemlik yapmış ve flüt çalan Pan (Marsyas) lehine, Apollo'nun kitaradaki ustalığı aleyhine hüküm vermişti. Başka bir rivayete göre, Midas kendisi hakem değildi, Tmolos isminde biri hakemdi ve Apollo lehine hükmetmiş, bu yüzden Midas ona hor gören bir tavırla çıkışmıştı. Bunun üzerine Midas'ın kafasında, Frikyavari başlığının altında itina ile gizlediği eşek kulakları büyümüştü. Yalnız kralın özel berberi ister istemez bu sırra vakıftı ve şiddetli ceza tehdidi altında susmaya mecbur oluyordu. Fakat berberlerin ne kadar konuşkan oldukları bilindiğinden, bu saç ustası da sırrı saklayamadı, bir yere delik açarak, velinimetinin sırrını içine fısıldama fikri aklına geldi. Üstünü biraz toprakla örttüğü çukurda hemen kamışlar büyüdü ve rüzgâr estikçe sazlıktan, "Kral Midas'ın kulakları eşek kulağıdır" fısıltıları geliyordu. Böylece sır her tarafa yayıldı.

İlk bakışta, sözü edilmiş Mevlevi menakıbı ile Kral Midas'ın eşek kulaklarını bir araya getirmek pek cüretkârane bir davranış olarak görülebilir. Bize, her iki hikâyenin sadece soyut, işlenmemiş hâliyle, sırları başkalarına açıklayan kamış motifi bakımından da benzediği fakat ayrıntıların ayrı olduğu itirazı yapılacaktır. Burada derviş menkıbesindeki şahıslarla Midas efsanesindekiler arasında ne gibi bir ilgi vardır? Motifin soyut fikirlerine her yerde rastlanabilir. O halde gerçek ilişki nerededir ve bundan ne gibi bir sonuç çıkar? Buna şöyle bir cevap verilebilir: Sonraki şeklini P. Ovidius Naso'nun "Dönüşümler" eserinden bildiğimiz Midas Efsanesi, Antik Çağ kültür tarihine ait bir olayın edebiyata geçmiş şeklidir. Klasik filoloji, efsanede özetlenen Apollo ile Pan arasındaki anlaşmazlığın, bize Apollo tarafından temsil edilen Attik yarımadasına mahsus "Müz"lerin hayatı ile Trakya'da yerleşmiş Dionisos-

vari hayat üslûbu (ki bu Pan veya Marsyas tarafından simgelenmektedir) arasındaki büyük mücadeleyi özetlediğini göstermiştir. Müzik alanında Attika'da kitara hakimdir ve (bu konuda) Attika'nın temsilcisi olan Apollo, mücadele meydanına kitara ile çıkar. Trakya'nın Dionisos-kültünde ise flütler, gürültülü orkestraya hakimdir, bu esas itibariyle tamamen Mevlevî orkestrasına tekabül eder. Flütle Pan (Marsyas) ortaya çıkar. Şimdi mülahazalarımıza devam edelim.

Midas efsanesi, çıktığı yer olan Trakya'da son derece sağlam bir köklülük gösterir. Efsanedeki şahıs değişikse de bu, açıkça görülen mekân göz önünde tutulursa çok şey ifade etmez. Bu efsane Roma İmparatoru Trayan'a izafe edilmiştir ki bilindiği gibi Trayan, Trakya'da şehir kuran çok popüler bir kimseydi. Kuzey Yunanistan'da da isimleri bilinmeyen şahıslara izafe edilmekle beraber, muhteva bakımından aynı kalmıştır. Acaba bu efsane Anadolu'da nasıl zuhur etmiş, ortaya çıkmıştır? Nasıl oluyor da orada Midas efsanesi veya onun bir kısmı dervişlerin büyük velîsi olan Ali'ye izafe edilen bir derviş menkıbesi olarak karşımıza çıkıyor? Bunu da açıklıyabileceğimizi sanıyoruz: Antik kültür tarihinden biliyoruz ki, Trakya'nın Dionisos ayinleri Küçük Asya'ya geçmiş ve orada yerli dinlerle birleşip, Dionisos-Sabazios kültünün koruyucusu ve destekleyicisi, Attik efsanesine göre, Dionisos kültü ve Dionisasvari müziğin lehine tutumundan dolayı kafasında eşek kulakları büyüyen Kral Midas'dan başkası değildi. Acaba Kral Midas'ın vatanı neresi idi? O Frikya kralı idi. Mevlevî tarikatının yayıldığı en eski yerleri göz önüne alırsak şunu öğreniyoruz ki eski Frikya mıntıkası ile Mevlevîlerin ana merkezi ve Platon'un öldüğü yer olduğu iddia edilen ve eski coğrafyacılar tarafından Frikya'ya ait olarak belirtilen Konya göze batacak şekilde birbirine uymaktadır. O halde Mevlevî tarikatının saz heyeti, eski Dionizos-Sabazios orkestrasının bir devamı mıdır? Bize, görünüşe göre haklı olarak, birkaç yüzyıllık boşluğu, arayı doldurmamızın zor olduğu itirazı yapılsa bile, bu itiraza karşı bu nevi sıçramaların hiç de olanak dışı olmadığını söyleyebiliriz.

Artotyrit'lere ait âdetlerin, Bektaşî tarikatı tarafından birkaç yüzyıllık sıçramaya rağmen şüphesiz görünecek şekilde muhafaza edildiğinden söz etmiştik.

Daha kısa bir süre önce, Anadolu'da başka bir bölgede Antik Çağa ait âdetlerin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu, balık kültü yani balıkların az çok tabu olarak görülen havuzlarda beslenmesidir. Bu âdetin antik zamanların başlarına kadar giden bir husus olduğu bilinmektedir. Bizim olayımızda şunu da hatırlatmak isteriz ki, Anadolu'da belirli mıntıkalarlın bu arada Bizans zamanında puta tapıcı âdetlerin ve düşünüşlerin kalesi olarak mimlenen ve papazların acı öfkelerine neden olan Frikya'nın kötü şöhreti vardı. Midas efsanesinin Mevlevî şekline daha yakından bakarak, çobanın flüt çalışı ile hayvanları bile cezbettiğini ve onları adeta dinlemeye zorladığını hatırlayalım. Bu tamamen gayr-i İslâmî olan durum ayrıntılara kadar İlk Çağda Trakyalı şarkıcı Orfeus'un musikîsinin hatta ağaçları, hayvanları ve taşları bile harekete getirmesi hikâyesine benzemektedir. Orpheus ise, bilindiği gibi kültür ve din tarihi bakımından Dionizos-Sabazios çerçevesine dahil olup, buna İslâmî kılık içinde 13. ve 14. yüzyıl Anadolu'sunda rastlanması pek şaşılacak birşey değildir. Eklenebilecek başka bir husus da şudur: Gerçi Mevlâna Celâleddin Rumî Orta Asya'dan gelmişti, onun görüşlerinden birçoğunun Budist etkilere maruz kaldığı kabul edilebilir. Danseden dervişler dünyasının dinî bazı özelliklerinden bunu kesin olarak biliyoruz. Fakat Antik Çağ'ın da Mevlevîliğin dini görüşlerine katkısı olmuştur. Bizim Midas Efsanesinin Ali ile ilgili şeklini iktibas eden Eflakî'nin adıgeçen Menakıbnamesi ispat ediyor ki Grek Antik Çağı ile ilişkileri incelenince, bu ananelerin mahallî karakteri hakkında defaatle belirttiğimiz son derece hayret veren şeylerin yüzyılların fırtınalarından, tarikatlar sayesinde bize ulaşabildiği görülecektir. Bir hususa daha değinelim: Mevlâna Celâleddin Rumî, danseden dervişlerin İncili olan muhteşem Mesnevîsinde, ruhun mukadderatını, onun nasıl taşlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan geçerek manevî varlık (Geistwesen)- Tanrı ile birleştiğini tasvir eder. Bu mertebeler merdiveninin, gayr-i uzvî maddeden başlayıp yükselerek Tanrı'nın saf maneviyat, ruh âlemine sevk edişi, bundan tamamen farklı olan Budist şeklinden daha çok, Empodokles, Pisagoras vb. nın tasavvur ettiği Grek tarzında keza Orfee'nin dünyasının düşündüğü şekilde, ruhun birşeyden diğerine geçmesi (tenasüh) inancına uymaktadır.

Bir örnek yardımıyla, İslâm tarikatlarının, kaybolmuş dinî kıymetlerin korunup (bugüne ulaşmasında) ne gibi bir rol oynadığını göstermeye çalıştık.

Anadolu ve Balkan Yarımadası, Eski Çağa ait dinî düşünce ve tasavvurları en iyi şekilde korumuşlardır. Acaba bu mıntıkaların aynı zamanda tarikatların en kuvvetle yayıldığı ve İslâm dinine en kesin şekilde Halk dinine müteallik âdetler yönünde (bir) veche verdikleri yerler oluşu bir tesadüf müdür? Söylediklerimizden sonra inanıyoruz ki bu erkek birlikleri (tarikatlar) eski dinlere ait inançların muhafazasında kendilerine düşeni yapmışlardır ve şimdiye kadar olduğundan daha çok araştırma konusu olmaları gerektiğine şüphe kalmamıştır.

Anadoluda Yörüklerde de Rastlanan İlginç Bir Âdet:

Bebeklerin Kafatasına Yeni Bir Şekil Verme

I. Yörüklerimizin Bilinmeyen Bir Âdeti

Okuyucularımıza, pek az bilinen bir âdetten söz etmek istiyorum. Daha evvel *Tarih ve Toplum* Dergisinde evrensel bazı ilginç âdetlerin (Cinsel Konukseverlik, Su Kültü ve Buna Bağlı Âdetler) Türkler arasında da bazı yerlerde görüldüğünü, tarihî kaynaklardan alınmış örneklerle ortaya koymuştum. Bu konularda ve şimdi ele alacağımız konuda ise ne yazık ki ciddî hemen hiçbir araştırma yapılmamıştır. Kendi yurdumuzu ve insanlarımızı bütün cepheleriyle, ne tarihteki ne de hâldeki durumlarıyla tam olarak tanımadığımızı gösteren bu düşündürücü durumun, ilmî tecessüs eksikliğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü kendimize ait birçok şeyi yabancı araştırıcıların eserlerinden öğreniyoruz. Şimdi ele alacağım konuyu, ben de ancak 1960'lı yılların başında Berlin'de bir eserini satın aldığım Felix von Luschan'dan öğrenmiştim. Aşağıda görüleceği gibi konuyu kendi gözlemlerine dayanarak incelemiş olan tek araştırıcı, bildiğimiz kadarıyla, bu bilgin olmuştur. Burada sözünü ettiğimiz husus, Anadolu Yörüklerinin de adı geçen âdeti uygulamalarıdır. Konu o kadar az bilinmektedir ki, genç yaşta kaybettiğimiz, çalışkan bir etnoloğumuz, Prof. Sedat Veyis Örnek bile, yeni denilebilecek bir tarihte (1971) yayınladığı "Etnoloji Sözlüğü" isimli eserinde, Anadoluda böyle bir âdetin varlığından haberdar görünmemektedir. Halbuki Sedat Veyis Örnek, "Etnoloji Sözlüğü"nü, hemen aynen "Wörterbuch der Völkerkunde" isimli eserden

nakletmiştir. Alman etnolog Walter Hirschberg'e ait bu kitabın "Schaedeldeformation-Kafatasının Şeklini Değiştirme" maddesinde, bu âdetin Kleinasien (Anadolu) da da bulunduğu açıkça belirtilmiş olduğu halde, S. V. Örnek nedense bunu zikretmemiştir. Anladığımıza göre ya kendisi bu âdetin yurdumuzda var olduğunu bilmemekteydi, bu yüzden doğruluğundan şüphe ettiği için sözlüğüne almamıştır, veya zikretmesi hâlinde peşinden gelebilecek bir sürü soruya muhatap olmamak için, bilmediği bir konuya girmek istememiştir. Halbuki biraz evvel adından söz ettiğim Felix von Luschan, Berlin Üniversitesinin tanınmış bir hocası idi. Üstelik vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Zincirli Kazıları, Likya Seyahati ve Antropolog olarak yaptığı binlerce kafatası ölçümleri vb. araştırmalarıyla tanınmış ve Petersen ile birlikte eserler yayınlamış bir ilim adamı idi. Luschan'ın Yörükler arasında böyle bir âdetin varlığına işaret ettiği ilk araştırması ise daha 1886 yılında yayınlanmıştır[1]. Sedat Veyis Örnek, Tübingen'de (Almanya) Doktora yaptığına göre, Türkiye ve halkları üzerine bu derece eğilmiş bir âlimin eserlerini göz önüne almamasının nedenini bir türlü izah edemiyoruz.

Yörükler arasında, süt çocuklarının kafataslarına, uzatarak, yassıltarak yeni şekiller verilmesi âdetine temas eden (bizim bildiğimiz kadarıyla) ilk araştırıcımız Kemal Güngör olmuştur. Sonradan Halkevleri Müfettişi olarak görev yapan bu müellif, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde öğrenci iken, Prof. Şevket Aziz Kansu'nun başında bulunduğu Enstitü tarafından, antropolojik araştırmalar yapmak üzere Yörükler arasına gönderilmiş, muhtelif yerlerde, 4 ay kadar incelemeler yaparak hazırladığı eseri, 1941'de Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nce yayınlanmıştır[2]. O zamanlar pek moda olan "kafatası ölçme metodu"nu uygulayarak yüzlerce ölçüm yaptığı anlaşılan (listeler kitabın önemli bir kısmını oluşturmaktadır) müellif, bizde galiba ilk defa, kafatasına yeni şekil vermenin, Yörüklerde de uygulandığından bahsetmişti. Fakat bunu kendi

1 Felix von Luschan: *Die Yürüken* (Zeitschrift für Ethnologie 1886, XVIII); Walter Hirschberg: *Wörterbuch der Völkerkunde*, Stuttgart, 1965 (Schaedeldeformation) mad.; Sedat Veyis Örnek: *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, 1971, (Kafatası Deformasyonu) mad.

2 Kemal Güngör: *Cenûbî Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*, Ankara, 1941. (Dil Tarih Coğr. Fak. Yay.) sh. 29.

gözlemlerine dayanarak değil von Luschan'dan naklen yazdığı anlaşılmaktadır: "Yörüklerde de etnik bir hususiyet olarak kafa şeklini bozmanın mevcudiyetini kaydetmek icab eder. Yörükler, çocuk doğduğu günden itibaren (? T. A.) alınlarını yassıltmak maksadiyle kaş kemerleri üzerinden ve kulakların üst hizasından kaş arkasında düğümlenmek üzere bağlanan bir çeki ile çocuğun başını sıkıca çemberlerler. Bu hâl hakikaten Yörüklerde fronto-occipital yani önden arkaya bir model temin etmektedir. Yörüklerde mevcut bu hali bize von Luschan da haber vermektedir (Die Yürüken, Zeitschr, f. Ethno, 1886, XVIII). Bundan başka Dingwall da kafa deformationları hakkındaki eserinde Yörüklerde de mevcut bu vakadan bahsetmektedir (Dingwall, E. Artificial Cronial Deformation, London, 1931)." deniliyor.

Özetle söylersek Kemal Güngör, bizde Yörüklerde böyle bir âdetin var olduğuna açıkça değinen ilk araştırıcıdır. Bundan sonra konuyu ele alan ilim adamı genç yaşta kaybettiğimiz Prof. Mehmet Eröz olmuştur. Yörükler arasında bir hayli dolaşmış bulunan Eröz, Göçebe Ekonomisi ve Türk Göçebelerinde İçtimaî Organizasyon başlıklı doktora tezinde, bu âdeti bizzat gözlememiş, Güngör'ün eserinden alıntı yaparak kısaca değinmiştir. İstanbul İktisat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan ve ne yazık ki basılmadan kalmış olan bu tez, konusu bakımından önemli bir araştırmadır. Özellikle Toroslardaki Türkmenler üzerinde yaptığı gözlemlerle tanınan Ali Rıza Yalgın da ne yazık ki Cenupta Türkmen Oymakları isimli değerli eserinde konumuza tek bir cümle ile değinmekle yetinmiş ve işin aslını anlayamamıştır; "Ebe, çocuğun başının yamuk olmaması için tülbentlerle sıkar. Çocuk bir sene belekte kalır"[3]. Yerel âdetlerden çokça söz edilen, vilâyet veya şehir tarihlerimizde de bu konuya değinenlere rastlayamadık.

Böyle uzunca bir giriş yapmamızın nedeni, kendi insanlarımızın, âdetlerinin bile binlerce kilometre ötelerden gelen yabancılar tarafından incelenip bize öğretilmesinden duyduğum rahatsızlık ve ilmî konulardaki ilgisizliğimizden şikâyet etmektir. Bunu yaparken, bu tip uyarıların yararlı olabileceği, farz ve ümit edilmektedir.

3 Ali Rıza Yalman (Yalgın): *Cenupta Türkmen Oymakları*, 2. Bası, Ankara, 1977, c. II, sh. 2

II. Kafatası Deformasyonunun Mahiyeti ve Nedenleri

Almancada Schaedeldeformation, (Fr. Deformation craienne, İng. Cranial deformation) denilen âdet, dünyanın çeşitli yerlerinde oldukça yaygındır. Bu yolla, süt çocuklarının kafasına henüz kemikleri yumuşak iken, sıkı sargılar yoluyla, istenilen ve yapanlarca güzel ve yararlı olarak görülen bazı şekiller verilmektedir. Pek çok müellif bu işin estetik amaçlarla, güzel göründüğü için yapıldığını yazar (Eberhard, Hirscherg, Örnek vb.). Bunun sosyal temelleri olabileceğini düşünerek yaptığımız taramada, görebildiğimiz kaynaklardan sadece ikisinde bu fikri destekleyen açıklamalara rastladık. Bunlardan biri Danimarka'nın tanınmış etnoloğu Biket Smith'dir. Büyük bir "Kültür Tarihi" yazmış olan bu bilgin eserinde, âdetin amacının çocuğun kafasının sallanmalar sırasında zarar görmesini önlemek olduğunu söyler. Gerçekten bizde, bu âdete Antalya bölgesindeki *Yörükler* arasında rastlanması anlamlıdır. Çoğunlukla at ve deve sırtında seyahat eden Yörüklerin, çocuklarının, uzun yürüyüşler süresince, kafalarını oraya buraya vurarak zarar görmelerini önleyecek tedbirler almaları gerekir. Göçebelerin birçok eşyalarının, meselâ testilerinin ağaçtan (bardak) yapılmış olmasının nedeni vardır. Bu suretle çarpıp kırılma tehlikesi kalmaz. Testi kırılmasını düşünen Yörüklerin çocuklarının kafasının da kırılabileceğini hesaba katmamaları düşünülemez. Çocuğu genişçe bir tahta üzerine sıkı sıkıya sarıp onu da bir heybe veya torba ile atın üzerine asmaları hâlinde tahtanın kenarları kafanın çarpmasını önlemekte çok yararlı olabilir. Sıkı ve enli sargılarla uzun süre, bağlı kalan yumuşak bir kafanın ise değişik bir şekil alması, kolayca sağlanabilir. Sonradan, güzel de bulunan bu kafa şeklinin yaygınlaşmış olması mümkündür. Kafatasına yeni bir şekil verilmesinin sırf güzellik için değil, menşeinde sosyal nedenlere dayandığını etnoğrafya ve antropoloji ile de ilgilenen dünyaca tanınmış patalog Rudolf Virchow'un, çok önceleri vurguladığını öğrenince sağlam bir dayanak bulmanın huzur ve sevincini yaşadık. Virchow, bu âdetin kaynağının göçebelerin hayat tarzında aranması gerektiğine işaret ediyormuş. Bunu aktaran Petersen-Luschan'ın eserlerinde, gerçekten de bu âdetin, ya hâlen göçebe olan ya evvelce göçebelik dönemi geçirmiş toplumlarda rastlanmakta olduğu vurgulanmaktadır.[4]

4 Felix von Luschan: *Völker Rassen Sprachen*, Berlin, 1927, sh. 176 vd.

III. Kafatasına Nasıl Yeni Bir Şekil Veriliyor?

Elimizdeki araştırmalar içinde, bu işin nasıl yapıldığını birçok kereler gözlemlediğini söyleyen tek araştırıcı von Luschan'dır. O zamanki Osmanlı İmparatorluğu topraklarında arkeolojik kazılar (Zincirli) ve antropolojik araştırmalar (özellikle Antalya bölgesinde) yapmış olan bu ilim adamı, Berlin Üniversitesi Profesörlerinden olup, güvenilir bir kaynaktır. Von Luschan, bu âdetin uygulanış biçimini şöyle anlatmaktadır: "Ben bu prosedürü, birçok defa bizzat gördüm. Bu işe çocuğun doğumundan bir veya iki hafta sonra, loğusa kadın, tekrar serbestçe hareket eder hale gelince başlanır. (Burada Kemal Güngör'ün çocuğun doğduğu gün başlandığı hususundaki hatalı görünen ifadesini hatırlatalım). Süt çocuğu arpa dolu bir çuvalın veya bükülüp sarılmış bir halının veya bir semerin üstüne yatırılır. Ana, el genişliğinde, katlanmış yumuşak pamuklulardan veya baş örtüsü kumaşından (tülbent) oluşan, sargıları çocuğun kafasına sarar ve ayağı ile gövdesini sabit tutarken iki eli ile sıkı şekilde çeker (çaprazlama olmalı? T. A.) bu esnada nine veya kayınvalide gibi, yaşlı bir kadın, çocuğun başını tutar ve bezlerin muntazam bağlanmasına nezaret eder. Bütün bu işlem çok tehlikeli gibi görünür ama, bu esnada çocuklar normalin üstünde bir ağlama ve bağırmaya kalkışmazlar. Daha sonra da bu işlem sonucu olarak acı çekmezler. Kafaya sarılan bezler, aylarca orada kalır ve ilk bir yıl içinde veya daha uzun sürede gevşemiş sargılar zaman zaman, aynı usulle yenilenir.."

"Şahsen ben, çok sıkı şekilde bağlanan bu sargılama yüzünden çocuklar arasında en ufak bir fonksiyonel rahatsızlığa veya zarara uğramış olanına rastlamadım. Anlaşılan beynin herhangi bir yönde büyüyüp gelişebilmesi yeterli olmaktadır. Bazı müelliflerin böyle bir işlemin, sonunda ağır ve devamlı ruhî rahatsızlıklara neden olacağı tezini, tecrübelerime dayanarak söyleyeyim ki, kabule imkân yoktur. (Birket Smith de aynı kanaattedir s. 224). Kafaya böylece verilen yeni şeklin, o şahsın çocuklarına da intikali şüphesiz mümkün değildir. Hipparates, Kırım'daki makrosefaller için bunu kabul etmişse de, bugünkü bilgilerimizle böyle bir şeye imkân göremiyoruz[5].

5 Luschan: *a. g. e.*, s. 177-78.

Von Luschan, bazı hâllerde kafatasının şeklinin yapay olarak değil de kullanılan başlıklar vb. yoluyla kendiliğinden oluşabileceğine de değinmektedir:

"Bugün (1880'ler) hâlâ Yörüklerde uygulanan bu usûlün birkaç kuşak önce Kürtlerde de mevcut olduğu söylenebilir. Nemrut Dağı ve Karakuş bölgesinde de ben aynen Yörüklerdeki gibi kafalara rastladımsa da bunlar yapay şekilde değil bu bölgede kafada taşınan ağır ve büyük sarıklar yüzünden olmuşlardı. 1883 yılında aşağı yukarı 80 yaşında olan, Karakuş Kürtlerinin şeyhinin, kabul ettiğine göre, onun gençliğinde kafatasına şekil verilmesi onlarda da uygulanıyormuş. Fakat diğer ahali hâlen böyle bir âdetin varlığını kesinlikle inkâr etmişlerdir.

"Kısaca eskiden böyle bir âdetleri mevcut olabilirse de bugün için bunu ispat mümkün değildir. Şekillendirilmiş bir kafanın yapay şekilde istenerek mi bu hâle getirildiği yoksa başka tabiî yollarla mı oluştuğunu ayırdetmek çok zor olur. Çocuk yaşlarda sıkı bir takım başlıklar giymek veya ağır ve sıkı sarıklar vb. taşımak da buna sebep olabilir. Özellikle bu, erken yaşlardan beri uygulanan bir âdetse, kafanın şekli değişebilir. Yapay şekilde kafatasının şeklinin değiştirilmesinde kulaklar sargı içinde bırakıldığından sarkık kulaklar bahis konusu olmaz. Fakat bu durum ağır başlıklar kullanılmasından doğuyorsa, sarıkların aşağı doğru yaptığı tazyikten dolayı kulaklar dışarı sarkacağından "sarkık kulak"lar oluşur. Hatta sarık biraz sağa veya sola devrilmiş olarak taşınıyorsa, kulaklardan sadece biri sarkık olur. Bu gibi hâllerde kafa deformasyonunun yapay şekilde oluşturulmadığı açıkça anlaşılır."[6]

Von Luschan'ın Yörükler arasında kesin şekilde ve kendi gözlemlerine dayanarak bize bildirdiği, kafatasına çoğunlukla yapıldığı gibi topatan kavunu gibi, uzun bir şekil verme âdetinin acaba bugün hâlâ uygulandığı yerler var mıdır? Bu gibi şeylerin tespiti yoluna gidilmesi ve Üniversitelerle kurulacak ilişki ve işbirliği yoluyla ciddi araştırmalar yapılması herhâlde kendimizi öğrenebilmek bakımından çok yararlı olacaktır. Burada istidraten şunu da belirtmek isteriz ki, tanınmış Polonyalı Türkolog Kowalski vaktiyle Türk dilinin muhtelif lehçe ve ağızları hakkında araştırmalarının bir kısmını askerî hastahanelerdeki erlerle yaptığı uzun konuşmalar yoluyla sağlamıştır. Bu bizim için çok aydınlatıcı bir örnek olabilir.

6 Luschan: a. g. e., 179.

IV. Yeryüzünde Kafatası Deformasyonu Âdetinin Yaygınlığı

Etnolojik araştırmaların açıkça gösterdiği gibi, bazı âdetler, dünyanın pek çok toplumunda hayret edilecek derecede yaygındır. Birket Smith'in de işaret ettiği gibi bize en garip görünen âdetlerden biri de kafatasının şeklinin değiştirilmesidir. Yeryüzünde kafatası deformasyonunun yapıldığı yerler galiba Avustralya hariç (belki orada da vardır fakat ilim adamlarınca incelenmemiştir) bütün kıtalarda saptanmıştır: Asya'da: Orta Asya (Türkler bahsinde geniş olarak ele alınacaktır) Hindistan, Endonezya, Çin'in kuzeyi, Irak (Yezidilerde de);

Afrika'da: Kongo (Zaire) da Mangbatu kabilesinde;

Amerika'da: İnkalar ve Antlardaki diğer kavimlerde (Peru vb.), Kuzey Amerika Kızıl Derililerinde (İdaholar vb.);

Avrupa'da: Güney Fransa, Hollanda, Finlandiya ve Laponya'da, Girit'te,

Okyanus ve Güney Denizinin muhtelif Adalarında,

Her bölgenin kafatasına verdiği şekiller farklı olabilmektedir. Kimisinde topatan kavunu veya kabak gibi uzatma, kimisinde yassıltma şeklindedir. Birket Smith'e göre Veracruz yakınında (Mexico Sahili) boğumlu testi gibi üç parçalı hale getirilmiş kafataslarına rastlanmış ve fotoğrafı yayınlanmıştır.[7]

Bizde çocukların sıkı sıkı kundaklanması âdeti son zamanlarda özellikle şehirlerde kalkmış gibidir. Halbuki bizim aklımız erdiğinde çocukların istisnasız mumya gibi sıkı sıkıya kundaklandığını görürdük. Böylelikle, çocukların eğri görünen kol ve bacaklarının böyle biçimsiz kalması amaçlanırdı herhalde. Çünkü yukarıda Ali Rıza Yalgın'ın, Yörüklerin "çocuğun kafasınının yamuk kalmaması için" doğumda ebe tarafından sarıldığından sözettiğini biliyoruz. Bu âdetin hâlen veya evvelce göçebe olan toplumlarda görülmesinin de âdetin sosyal nedeninin de bulunduğuna değinmiştik. Burada, âmilleri ne olursa olsun, benzer sebeplerin benzer sonuçlar doğuracağı şeklindeki tabiat kanunu gereğince, yeryüzünün birçok yerinde benzeri âdetlerin çıktığını görmekteyiz.

---

7 Kaj Birket-Smith: Geschichte der Kultur, Eine Allgemeine Ethnologie, Zürich, 1946, s. 224.

V. Ortaasyada ve Türkler Arasında Kafatasına Şekil Verme Âdeti

Türklerde kafatasına yeni bir şekil verilmesinin en eski izlerine Hunlar'da rastlanmıştır. Gerçi en yeni araştırmalarda Hunların Türklüğü meselesi tartışma konusu edilmekte ise de bu tartışma henüz kesin, bir sonuca varmamıştır. Kaldı ki geniş alanları kapsayan Hun Devletininin en azından önemli bir bölümünün de Türk kavimlerinden oluştuğunu söyleyebiliriz. Konumuz olan âdetin Hunlar arasında da varlığını önemli bir etnologdan öğreniyoruz. Fakat ne yazık ki Birket Smith bunu belirtirken fazla bir açıklama yapmamaktadır. Anlaşılan arkeolojik kazılarla elde edilen malzemeye göre bu husus saptanmıştır.

Uzun yıllar yurdumuzda, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde Sinoloji okuttuktan sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne giden ve 1989'da vefat eden değerli bilgin Wolfram Eberhard bir araştırmasında, Hotanlılarda da bu âdetin varlığından söz etmektedir.[8]

(Hotan Halkları arasında) kafa yassıltmak âdeti dikkate değer. Kafanın ne şekilde yassılaştırıldığı etraflı şekilde tasvir edilmiş değildir. Yalnız dar-uzun yapıldığı anlaşılıyor.. (buna yassılaştırma denilmeyeceği açıktır, burada belki tercüme hatası bahis konusudur T. A.) uzun kafatasının ahalinin ideali olduğu ve bunu sun'i vasıtalarla edinmek istediklerine hükmedebiliriz." der. "Kore'de aksine kafayı yassılatmak âdeti vardır. Bugünkü Kuzey Çin'de de, çirkin sayıldığı için muhtemel uzun kafataslılığın önüne yardımcı vasıtalarla geçilmeğe çalışılır" diye ekler. Yine Orta Asya'da Harizmilerin, Allah'ın verdiği güzelliği, bu âdet yüzünden bozduğunu, İslâm dünyasının meşhur bilginlerinden Bîrûnî kınayarak zikreder.[9] Meselelerin nasıl hep Tanrı ve din açısından ele alındığını ve bunun İslâm düşüncesinin en büyük zaafı olduğunu burada da güzel bir örnekte görüyoruz. "Türk Tarihinde İslâmiyet" kitabımızda belirttiğimiz gibi, İslâm düşüncesini Yunan düşüncesinden ayıran büyük farkın, İslâm düşünürlerinin her konuyu dinî bir hüviyete büründürerek

8 Wolfram Eberhard: Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Güney Asya Halklarının Medeniyeti (Türkiyat M. VII-VIII, I. Cüz (1942), sh. 1.

9 Günay Tümer: *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve Islam Dini*, Ankara, 1986, sh. 36.

akıl ve gerçek ilim yolundan ayrıldığını belirten büyük Yahudi âlimi Plessner'in haklı mütalaalarını nakletmiştik. Bu durumu adeta tescil etmek için, büyük bir İslâm düşünürünün konumuzda söylediklerini buraya aldık. Âdetin gerçek mahiyetine akıl yoluyla nüfuz etmeyi denemeyip "Allah'ın verdiği ve yarattığı bir güzelliği insanların bu âdet kanalıyla bozduğunu ve dolayısıyla dinî bir suç işlediğini" belirtmeğe kalkışmak, gerçek bir âlimin davranışı olamazdı.

Kırım'da bu âdetin varlığının arkeolojik kazılarda saptandığını Luschan işaret etmektedir.

Azerbaycan'daki durumu öğrenmemiz ise dolaşık bir yoldan mümkün oldu ki bu, başlı başına bir hikâyedir.

Çarlık Rusyasında, Bakü'de petrol kuyuları sahibi zengin bir Yahudinin küçük oğlu vereme yakalanır. O devirdeki doktorlar hastalığa hiçbir çare bulamazlar ve hayatından ümit keserler. Zengin babanın yanında çalışan Kafkasya dağlarından gelmiş, zavallı bir işçi, patrona çıkar ve: "Beyim madem ki ümit kesildi sen bana müsaade et, ben onu bizim köye götüreyim, orada temiz hava ve tertemiz gıdalarla, iyice istirahat etsin, bak birşeyi kalır mı?" der. Çaresiz kalan baba, bu teklifi kabul eder. Adamcağız, hastayı Kafkas Dağlarının karlı tepelerine yakın, masalvari bir köye çıkarır. Uzun süre orada kalan çocuğun yanaklarına gittikçe renk gelir ve aslan gibi gelişmiş olarak Bakü'ye evine döner. Delikanlı sadece sıhhatini kazanmamış, üstün zekâsıyla pek çok Kafkas dilini ve orada adeta kaynaşan çeşitli kavimlerin ve boyların âdetlerini büyük bir uzmanlık derecesinde öğrenmiştir. Fakat çocuklarına sıhhatli olarak tekrar kavuşan aileyi başka bir felâket beklemektedir. Rusya'da komünist ihtilal çıkar ve Komünistler başa geçerler. Trilyonlar sahibi petrolcü, bütün mallarını Bakü'de bırakarak ailesini zar zor Berlin'e kaçırabilir. Oğlu yanındadır. Ve bu cin gibi genç, kısa zamanda Almanya'nın "Essad Bey" takma adiyle yazan tanınmış bir yazarı olur. Asıl ismi ise Noissimbaum'dur. Özellikle Kafkasya ve âdetleri hakkında nefis bir Almanca ile eserler yazmaktadır. Çok okunan bir yazardır. Ben Münih'te onun "Kafkasya'nın On Sırrı" kitabını 35 yıl evvel bulup okumaya başladığım zaman zevk ve heyecandan yerimde duramaz olmuştum. Epeyce kitap okudum. Fakat onunkiler kadar insanı saranına nadiren

rastladım. Bütün eserlerini topladım. Bulamadıklarımı, Bayerische Staatsbibliothek'e gidip okudum, notlar aldım. İşte bu kitaplardan biri de "Şarkta Petrol ve Kan" isimli olanıdır. O bu kitapta sadece eski bir petrol kuyuları sahibinin oğlu değil, gözleri herşeyi görebilen zeki bir Yahudi araştırıcı gibi davranır. Bir münasebetle bizim kafatası hikâyesine de sözü getirir:[10]

"Azerbaycan'ın içerlerindeki köylerde, insanların kafatasları, mutad ölçülere uymaz. Onların kafatasları ırklarının normal ölçüleri dışında olup, köylüler ana babanın güzellik duygusuna veya geçerli modaya göre şekillendirilir. Çoğunlukla kafa, uzunluğuna çekilmiştir, "kabak" görünümündedir. Böyle uzun kafalı bir Kafkasyalıya rastlarsanız, bu onun Azerbaycanlı olduğunun en sağlam delilidir". Essad Bey, burada şüphesiz kendi gününden bahsetmektedir. Halbuki Luschan, âdetin eskiden Kafkasya'da da uygulandığının, eski mezarlardan çıkan kafatasla-rından anlaşıldığını" bize fısıldar[11]. Orta Asya'dan Azerbaycan'a kadar uzayan bir alan içinde Türkler arasında da uygulanan kafatasına şekil verme âdetinin son yuvası Anadolu'dur. Acaba bugün bu âdet hâlâ Yörükler (kalan olduysa) arasında tatbik ediliyor mu? Bilenler ya kendisi bir yazı yazar, ya da bizi bundan haberdar ederse, minnettar kalırız[12].

10 Essad Bey (Leo Noissimbaum): *Oel und Blut im Orient*, Stuttgart, 1930, sh. 273-74.

11 Petersen und Luschan: *Reisen in Lykien, Milyas und Kbyratis*, Wien, 1889, sh. 222

12 Bazı önemli araştırmalar

- H. Field: *Heald-Deformation in the Near East*, (Man, 48, No 154 (1948) içinde.

- J. Imbelloni: *Die Arten der Künstlichen Schaedelsdeformation*, (Antropos XXV, 1930) içinde.

- Klaus E. Müller: *Kulturhistorische Studien zur Genese Pseudo-Islamischer Sektengebilde In Vorderasien (Fransız Steiner V.)*, Wiesbaden, 1967, (Studien zur Kulturkunde, 22. Bd.)

Not:

Bu yazımızın "Toplumsal Tarih" Dergisi sayı: 4 (1994) de yayınlanmasından sonra hâlen öğretmen olduğunu söyleyen bir Hanım, kendisinin Yörük kızı olup çocukluğunda kafatasına yeni bir şekil verildiğini telefonla bildirdiyse de, ayrıntıları öğrenmek için buluşup, görüşmemiz mümkün olmadı.

Çepnilerin Gizli Dili

I. Dil Denilen Muamma ve Gizli Diller

Toplumların yarattığı para, din gibi esrarengiz kurumlardan biri de, lisanlar, yani dillerdir. Tarih boyunca insanlar binlerce ayrı dilde konuşmuşlardır. Fransız İlimler Akademisinin 1934 yılındaki tespitine göre, yeryüzünde konuşulan dillerin adedi 2796 imiş. Ölü diller vb. hesaba katılınca bu sayı 6760'a yükseliyormuş[1].

Acaba bütün bu diller nasıl oluştular? Bu konuda pekçok nazariye ortaya atılmıştır. Dinî görüş açısından mesele kolaydır. Diller de her şey gibi, hazır bir bütün hâlinde, Tanrının insanlara bir ihsanıdır. Tevrat'taki Babil Kulesi hikâyesi malûmdur: Bu kulenin inşasından önce Tanrı bütün insanlara aynı dili vermişti. Fakat Tanrı'ya meydan okurcasına kulenin göklere doğru yükseltilmesi üzerine, Tanrı inşaatta çalışanların herbirine ayrı bir dil verdi. Bunlar artık birbirleriyle anlaşamayınca inşaat ve meydan okuma işi de suya düştü. Nuh'un 72 torunu da her biri ayrı dilden konuşarak yeryüzüne dağıldılar. Kimsenin birbirini dinleyip anlamadığı kalabalık, gürültülü yerlere "Babil Kulesine dönmüş" denilmesi ve büyük Yunus'un bir şiirinde 72 milletten bahsetmesinin hikmeti budur. (Bk. *Ahdi Atik* (Tevrat), *Tekvin XI* ve *Türk Ansiklopedisi* vb.)

Hindistan'da hüküm sürmüş Türk-Moğol İmparatorlarından üçüncüsü Ekber (1542-1605) düşünen, büyük bir şahsiyetti. Yeni bir din ara-

1 Alfred Lehmann: Wie die Völker Sprechen: Aus der Entwicklung der Sprache,Berlin-Frank. /M, 1951, s. 31.

yışı içinde idi. Dillerin gökten inip inmediğini anlamak için şöyle bir deney yaptırdı. Yeni doğmuş birkaç çocuğu toplum ile ilişkilerini tamamen kesmek ve konuşma duymalarını kesinlikle önlemek için ıssız çiftlikler de dilsiz sütnineler tutma gibi çeşitli tedbirlerle büyüttü. Bu suretle onların insan kelâmı öğrenemeyince, konuşmaya başladıklarında İlahî lisanı kullanacaklarını varsaymıştı. Deney sonunda olan oldu ve çocuklar büsbütün kelâmsız kaldılar[2].

Dil konusunda ilgi çekici bir mesele de bazı zümrelerin, sınıfların veya cinslerin, aynı toplumdaki diğer insanların müşterek dillerinden ayrı özel bir dile de sahip olmalarıdır. Meselâ Hindistan'da Kastların herbirinin kendine mahsus dilleri vardı[3]. Bazı yerlerde ruhanîler ve Doktorlar arasında da bazı özel konuşma şekilleri oluşmuştur. Orta Çağ sonunda Fransa'da dolandırıcılar arasında doğan ve "Argot" denilen dil sonraları daha geniş kütlelere yayılmıştır. Argo'nun başlangıçta, Esperanto gibi belirli şahıslar tarafından tamamiyle yapay şekilde ortaya çıkarıldığı ileri sürülmektedir[4]. Bazı Asya ve Afrika kabilelerinde, kadınların ağızlarına almaları yasak pekçok kelime bulunması yüzünden kadın dilleri oluşmuştur. Avcıların, avın kendisinden bahsedildiğini anlayıp kaçmaması için mevcut isim ve kelimeleri değiştirerek konuştukları bilinen, yaygın bir âdettir. Tabu kelimeler ve bu yüzden doğan garip tatbikat hakkında başka bir yerde uzun açıklamalarda bulunmuştum[5].

Toplum içindeki küçük zümrelerin ayrı bir dil oluşturmasında değişik nedenler (meslek dayanışması, itibar görmek, tabu kelimeler, gizliliği sağlama vb.) rol oynarsa da bunların başında herhalde gizlilik gelmektedir. Çünkü ayrı bir dil kullanmak, suretiyle, hem zümre dışındakiler tarafından anlaşılmamak ve korunmak hem itibar kazanmak hem de dayanışmayı güçlendirmek gibi amaçlara erişilebilir. Bu nedenle, rahmetli Prof. Ahmet Caferoğlu'nun bu gibi dillere "İçtimaî Dil" denil-

2 *İslâm Ansiklopedisi*: "Ekber" maddesi.

3 Richard Thurnwald: Die Menschliche Gesellschaft IV. Bd. *Werden, Wandel und Gestaltung von Staat und Kultur*, Berlin und Leipzig, 1935 s. 169.

4 Hans W. Grube: *Verstehende Psychologie* (Erlebnislehre), Stuttgart, 1956, s. 526.

5 Turgut Akpınar, *"Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler" Folklor ve Etnografya Araştırmaları (FEA)*, C. II, 1985, 13-17.

mesini uygun görmesini biz yerinde bulmuyoruz. Çünkü evvelâ her dil içtimaî yani sosyaldır. Halbuki bahis konusu ettiğimiz dillerin ana vasfı gizlilik sağlamaktır. Bu bakımdan bunlara *Gizli Dil* (Alm. *Geheimsprache)* demenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Bu yazının başlığı da bu nedenle Çepnilerin Gizli Dili olarak belirlenmiştir.

II. Yurdumuzda Gizli Dili Olan Zümreler

Bildiğimize göre, Türkiye'de yaşayan insanlardan bazı toplulukların, ayrıca gizli bir dilleri de olduğunu ilk defa Albert von Le Coq tespit etmiştir. Bu tanınmış bilgin, İslahiye (Adana) yakınında Zincirli'de Luschan'la birlikte arkeolojik kazılarla meşgulken (1901-1902) yanlarında çalışan iki abdaldan, bütün Zincirli Abdallarının Türkçe ve Kürtçeden başka kendi aralarında hususi bir dil konuştuklarını meydana çıkarmış ve bazı kelimelerini tesbit etmiş, bundan bir yazısında da söz etmiştir. Sonraları bu kelime listesini Karl Foy'a vermiş, onun da ölümünden sonra bu liste bulunamamıştır. Foy'un fikrine göre: "hususi bir dile malik olmak bakımından diğer Türklerden ayrılan bu Teberci yahut Abdalların lehçeleri, tasrif bakımından Güney Türkçesidir (Foy, Osmanlı Türkçesiyle Azerî Türkçesine Güney Türkçesi adını veriyordu). Fakat lûgatlari gariptir. Bazı kelimeler Kürtçe, bazıları belki Çingenecedir. Bazıları da kaybolmuş eski bir Küçük Asya dilinin bakiyeleri gibi görünmektedir". Kısaca söylersek Anadolu'da ayrı bir dilleri olduğu tespit edilen ilk zümre Geygel, Geygel Abdalı isimlerini de alan Abdallardır. Halbuki Köprülü'nün vurguladığına göre, Anadolu Abdalları hakkında gözlemlerini yazan Ali Rıza Yalman-Yalgın, Abdülkadir İnan, Abdülbaki Gölpınarlı, Baha Sait, Naci Atabekli Beylerden hiçbiri onlar arasında ayrı bir dilin varlığından sözetmemişlerdir.[6]

Anadolu'da yaşayan ve Tahtacılar olarak bilinen diğer bir zümrenin de böyle özel bir dile sahip olduğu, Caferoğlu tarafından açıkça ortaya konulmuşsa da, uzun yıllar dergilerde Tahtacılar hakkında yazılar yazan ve bunları 1986'da büyükçe bir eserde toplayarak yayınlayan Rı-

6 M. Fuad Köprülü: Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi sa. 1. İstanbul 1935, s. 45.

za Yetişen'in bu konuda tek satır bile yazmaması, bu meseleyi duyup öğrenmediği intibaını uyandırmaktadır. Belki onun asıl inceleme konusu olan, şehirleşmiş, İzmir Narlıdere Tahtacılarında gizli dil artık unutulmuş olabilir. Fakat diğer araştırmacılardan da hiçbirinin meseleyi bilmemesi gösteriyor ki, "Gizli Dil" onlara "gizli" kalmıştır.

Anadolu'da gizli dilleri olduğunu bildiğimiz üçüncü zümre ise bizim araştırmamızın konusunu teşkil eden Çepnilerdir.

III. Çepnilerin Gizli Dili ile İlk Temasımın Hikâyesi

1988 yazında İzmir'in Dikili kazasındaki yazlıkta, yanımızda çalışan zeki ve uyanık bir Çepni kadını olan Fatma Karakuzu'yu, Bergama'nın bir köyünde oturan kızı ve torunları, ziyarete geldiler. Sohbet esnasında Fatma Hanım, kızıyla zaman zaman anlaşılmaz şekilde konuşuyordu. Vaktiyle Caferoğlu'nun iki yazısından bu gizli dil meselesini öğrenmiş fakat üstünde durmayıp geçmiş, unutmuştum. Yanımda bu dilin konuşulması ilk defa vaki oluyordu. Konuşulanlardan hiçbir şey anlamadığım gibi, sonradan öğrendiğim şekilde, arada Türkçe normal kelimeler kullanıldığını ve bunların Türkçedeki gibi bağlandığını, belki dikkatsizliğimden veya çabuk konuşulmasından dolayı, farkedememiştim. Fatma Hanımın yanımızda bu şekilde konuşmasının amacı açıktı. Söylediklerinden bazılarının bizim tarafımızdan anlaşılmasını istemiyordu, bu amaca da rahatça ulaşıyordu. Onun işi halledilmişti, fakat benim için bu muammayı çözme işi yeni başlıyordu. Bu nasıl bir dildi? Çocukların aralarında yaptıkları gibi, "anneme gidiyorum" yerine, "Ganeme gidiyogorugum) gibi kelimelere gereksiz eklerle, anlaşılmaz şekiller veren veya saklambaç oynarken aralarında anlaşarak (Çıkma dersem çık, çık dersem çıkma) kabilinden diğer çocukları yanıltmak için kelimeleri ters anlamda kullanmaya dayanan şaşırtmacalı bir dil mi bahis konusuydu? Yoksa ortada gerçekten bağımsız, normal ayrı bir dil mi vardı? Aşağıda bu meseleyi bir ölçüde aydınlatmaya çalışacağız.

IV. Çepniler Kimdir? Gizli Dilleri Neden Oluştu?

Türkiye'de Çepniler hakkında fazla bir araştırma yoktur. Onlarla ilgili olarak bize ilk önemli bilgileri büyük bilginimiz Köprülü vermiştir. 1925 yılında *Türkiyat Mecmuası*'nın ilk sayısında "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar" başlıklı makalesinin bir bahsi (s. 206-209) Çepnilere ayrılmıştır. Bundan onyıl sonra Balıkesir'de (ki bu bölge Çepnilerin toplandığı yerlerden biridir) Çepniler hakkında İsmail Hakkı Kadıoğlu'nun küçük bir kitabı yayınlanmıştır ki, sırf Çepnilere ayrılmış yegâne eser olma vasfını bugün de sürdürmektedir. Galiba Çepnilerin ayrı bir dilleri olduğunu ilk ortaya atan, yazan da bu müelliftir. Onun belirttiğine göre: Çepnilerin Türkçesi diğer köylülerinkinden biraz farklıdır, fakat asıl önemlisi *Çepnilerin ayrıca lisanları da vardır*. Fakat bu lisanı icap etmedikçe söylemezler.[7]

Değerli tarihçi, Hocam Faruk Sümer'in *Oğuzlar-Türkmenler* isimli büyük eserinde Çepnilere dair önemli bilgiler verilmiştir.

Bu araştırmaların bize öğrettiği en öz bilgi şudur ki, Çepniler, Oğuz boylarından biridir. Asya'dan Anadolu'ya gelmişler ve muhtelif yerlere yayılmışlardır. Özbe öz Türk olan bu topluluk hâlen, Doğu Karadeniz, Balıkesir, Bergama Dikili, Turgutlu, Soma vb. yerlerde yaşamaktadır. Bunlar din bakımından Doğu Karadeniz Bölgesinde küçük bir zümre dışında Alevî olup, Alevîlikleri de Türklüğe mahsus izler taşımaktadır. Bunun en önemli işareti bunların Acemleri hiç sevmemeleridir. Tarikatler ve halk dini kavramlarından hareket ederek bunların inanç sistemini belki *İslâm Halk Dini* olarak nitelemek en uygun yoldur[8]. Halis Türk olan Çepnilerin, asıl dilleri olan Türkçenin yanında başka bir dil yaratmaya ve gereğinde onunla anlaşmaya mecbur kalmalarının nedeni, dinî inançlarıdır. Bu meseleyi biraz açıklamamız gerekiyor.

Köprülü'nün yazdığına göre, Karadeniz Bölgesi'nde bazı şehirler civarında yaşayan Sünnîleşmiş Çepniler dışında, bütün Çepniler Alevîdir. İsmet Zeki Eyüboğlu da şahsî gözlemlerine dayanarak, Karadeniz

7 İsmail Hakkı Kadıoğlu: *ÇEPNİLER Balıkesir'de*, Balıkesir, 1935, s. 67.

8 Turgut Akpınar: Halk Dini Halk İnancı Kavramları ve Tarikatler 1983 yılı Türkoloji Kongresi (İst.) Tebliği.

Bölgesinde dağlarda, yaylalarda yaşayan Çepnilerin tümünün Alevî olduğunu, şifahen teyit etti. Hatta Batı Anadolu'da, soyca Çepni olmayan Alevî zümrelere bile "Çetmi", "Çepni" denildiği ve Alevî ile Çepni kelimelerinin eş anlamda kullanıldığı da çoktur.

Anadolu'da kurulmuş büyük Türk Devletleri (Selçuklu ve Osmanlı) Sünnîliği, devlet dini daha doğrusu mezhebi olarak benimsemişlerdi. Medreseler de Sünnîliğin kültürel ocakları, kaynakları idiler. Fakat Anadolu'da yaşayan ve göçebe hayat süren bir çok Türkmen (Oğuz) toplulukları, Orta Asya'dan itibaren Şiî, Alevî inançlara bağlı idiler. Bu yüzden bunların gerek Sünnî halk, gerek Sünnîliği benimsemiş Devlet nezdindeki durumları hiç de iç açıcı olmamıştır. Genellikle Sünnî halk kütleleri, Alevîlere, din adamlarının bitmez tükenmez kindar progapandaları yüzünden, düşmanca bakmışlar, onları horlamış, adam yerine koymayıp, hakaret ve nefret dolu bir küçümseme ile kahretmişler, hatta başka dinlerden olanları onlara tercih etmişlerdir. Biz, bir Alevînin (veya halkın küçültücü maksatla söylediği gibi) "Kızılbaş"ın, Müslüman (Sünnî demek isteniyor) olabilmesi için önce hak dinlerden birine ve örneğin Hristiyanlığa girmesi gerekeceği gibi, saçmaları bile defalarca duyduk.

Sünnîler, onlara başta *mum söndürdükleri* gibi türlü iftiralar etmiş, kestikleri hayvanları yememiş, evine misafir olmamış, onların, Sünnîlere yemek ikram ederken içine işediklerini ileri sürecek kadar işi azdırmışlardır. Berikiler de bütün bunların ezikliği içinde büsbütün kendi kabuklarına çekilmiş, nefret ve kin duygularıyla dolmuşlardır. Bu zıddiyet ve sevgisizliğin hatta düşmanlığın nerelere vardığını pek çoğumuz kendi görüp duyduklarımızla bilmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin Alevî zümrelere karşı olumsuz tutumu, halktan aşağı kalmamıştır. Sünnî din adamlarının kuvvetli etkisi altında olan devlet, bunlara hiç de iyi gözle bakmamış, zaman zaman aşırı sert tedbirlere başvurmuştur. Kuyucu Murat Paşa'nın, açtırdığı kuyulara doldurduğu cesetlerin çoğu günahsız Alevîlere aitti. Ahmet Refik (Altınay)'in "Osmanlı Devrinde Rafızîlik ve Bektaşîlik" isimli, belgelerden oluşan değerli kitapçığında, bu insanlara karşı yapılan zulüm, derme çatma delillerle verilen çok ağır cezalar, bizim gibi hukukçuluktan gelen bir insanın adalet duygularını bugün bile derinden yaralamaktadır.

Özetle, çevrelerindeki halkın ve devletin düşmanlığı arasında kalan bu topluluklar, ister istemez kendi aralarında yaşayan, ötekilerle zorunluluk olmadıkça temas etmeyen, dostluk, ahbaplık kuramayan bu kimseler, haklı bir korku ile, herşeylerini diğerlerinden saklama, gizleme yoluna gitmişlerdir. Türlü dedikodulara neden olan, dinî âyinlerini gizlemeleri de bunlar arasındadır. Her söz ve hareketleri şüphe ile karşılanıp, çeşitli kötü yorumlara neden olduğundan, çevrenin anlayamayacağı bir dil yaratma ve onu yabancılar arasında gereğinde kullanmaya başlamaları, tabiî ve yerinde bir tedbirdir. İşte bizce Gizli Çepni Dilinin esrarı buradadır ve gizli dili olan Abdallar ve Tahtacıların da Alevî olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bu tip özel veya gizli dillerin, onu konuşan çevrede sıkı bir tesanüt, dayanışma duygusu uyandırdığı, kendilerinin başkalarından ayrı bir grup olduklarını hissettirmeye yaradığı da açıktır. Çepniler, gerçekten çok büyük bir dayanışma içinde olduklarını, onları en iyi tanıyanlardan biri olan ve Türkiye'de Çepniler hakkındaki tek monografiyi yazmış bulunduğunu yukarıda belirttiğimiz İsmail Hakkı Kadıoğlu, özellikle vurgulamaktadır. Bu durum, esasen çevrelerinin düşmanlığını kazanmış bütün azınlıkların da zorunlu ve müşterek bir tutumudur, Yahudiler buna güzel bir örnek oluşturur.

V. Çepnilerin Gizli Dilinden Örnekler

Bergama'nın Narlıca isimli Çepni köyünden, Fatma Karakuzu (1989'da yetmiş yaşında)'dan tespit ettiğimiz kelimeler ve bazı kısa cümleler, aşağıdadır. Bunların saptanmasında azami dikkat gösterilmişse de, Karakuzu'nun okuma yazma bilmeyen, çok zeki fakat cahil bir Çepni ninesi olması sebebiyle veya benim dikkatsizliğim yüzünden bazı hatalar, yanlış anlama ve işitmeler olabilir. Esasen bizim amacımız, kesin bir lûgatçe hazırlamak değil, örnekler vermekten ibarettir.

Moyu maylamak (veya paylıklamak): İneği sağmak

Yazıcı kaya: Tavuk Yumurtladı

Cıvaya halandırma paylıklar: Eve getirme (sokma) aşırır.

Yatakları paylıkla sara meyitlensin: Yatakları ser, misafir (yabancı) yatsın.

Hersit mezleyelim: Yemek pişirelim (Aslında ekmek pişirelim anlamına. Anadolu'da ekmek yemekle, yemek yemek aynı şeydir).

Apakay: Erkek

Tunataz: Kadın, ana

Vara: Baba

Felek: Çocuk, torun

Hersit: Ekmek

Mezle: Yemek

Mas: et

Moya: Süt

Moy: Su, yağmur (gözyaşı?) vb.

Ağcakoca: Yoğurt, ayran

Cabıl: Yağ (tereyağ)

Kaya: Yumurta, yumurtlama

Mezlengiç: Saman

Huras: Ot

Faaraz: Koyun

(Hatırlayamadı): Keçi

Cavra: Köpek

Yazıcı: Tavuk

Geder: Eşek

Hökel: İnek

Paylık: El

Lingiş: Ayak

Kevik: Ağız

Hacer: Diş

Nufar (nuvar): Göz

Sitkin: Bıçak, balta

Moyda fila: Giysi, elbise

(Cevapsız): Çatal, kaşık

Yalım: Ateş

Sünte: Toprak

Sere: Hava

Narlık: Güneş

Li: Ay

Küçe: Yıldız

Örgükaya: Ev, samanlık

Gerez: İyi

Alda huna: Çirkin

Levna: Çok çirkin

Moylamak: Ağlamak

Paylıklamak: Ellemek, örtmek vb.

Senek? (süne): Sevmek

Nofarlamak: Görmek

Sidkinlemek: Öldürmek

Levva: Nefret etmek

Meyidlenmek: Ölmek

Sente: Otur

Sependi: Kalk git

Gevikle: Söyle

Sidkinle: Öldür

Not: Bu listenin tespitinde Kadıoğlu ve Caferoğlu'nun listelerine kesinlikle başvurulmamış, tamamıyla müstakilen fakat maalesef gelişi güzel hazırlanmıştır.

VI. Çepni Dili Müstakil Bir Dil Midir?

Bu sorunun cevabını vermek şüphesiz dilcilerimize düşen bir hususstur. Biz bu konu ile meşgul olurken dikkatimizi çeken bazı hususlara değinmek istiyoruz. Evvelâ şunu söyleyeyim ki, Anadoludaki gizli diller konusu ile meşgul olmuş yegâne dil uzmanı, merhum Profesör Ahmet Caferoğlu[9] olmuştur. Onun bu konuda söylediklerinin geliştirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Çünkü Caferoğlu, Abdalların gizli dillerinin müstakil bir dil olup olmadığı hususunda farklı hükümler vermektedir: "Gizli dil, tam bizim anladığımız dil mahiyetinde olmayıp, gizli bir surette ifade edilmek istenen mefhumları içerisine almaktadır. Bundan dolayı bu dilde geniş ve çeşitli gramer şekilleri ile bol kelime hazinesi beklenemez" şeklindeki hükmüne biz de katılıyoruz. Fakat bir sahife sonra: "...bu dil (Abdal dili) bence Anadolu sahasında tamamiyle müstakil bir dil mahiyetindedir, elimdeki malzemeye dayanarak şimdiden bunun bir "dil" olduğu, argo sahası dışına çıktığını söyleyebilirim" demesini önceki hükmü ile bağdaştıramıyoruz. Yine Caferoğlu, Çepni dilinin "kısmen Abdal dilinden faydalandığını" da belirtir. Görünüşe göre Abdal ve Çepni dilleri mahiyet bakımından aynıdır. Zira her iki zümrenin asıl dilleri Türkçe olup, gizli dillerinin amacı da bellidir. Böyle bir amaca ulaşmak için ise müstakil gerçek bir dile gerek yoktur. Şaşırtmaca dil kâfidir. Müstakil bir dile göre böyle bir dil yaratma çok daha kolaydır. Bu kanaatimiz doğru ise, ne Abdalların ne Çepnilerin diline müstakil bir dil gözüyle bakamayız. Bunu Çepnilerin gizli dili dediğimiz dilde açıkça görüyoruz. Gizli Çepni dilinde ilk göze çarpan husus, kelime hazinesinin zayıflığıdır. Aynı kelime çeşitli anlamlara gelmektedir. Bir takım kelimeler, bugün Türkçede kullanılmamakla beraber, öz Türkçe olduğu hemen anlaşılmaktadır. Fakat kulağa çok yabancı gelenler de vardır. Cümle yapısı ve bilhassa fiillerin kullanılışı ilkeldir. Filmlerde Kızıl Derililerı konuştururken yapıldığı gibi, Ben gidiyorum, yerine "ben (var) gitmek", "düşman yaklaşmak" gibi cümlelerde fiiller tas-

9 A. Caferoğlu: "Anadolu Abdallarının, Gizli Dillerinden Bir İki Örnek" *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 77-79.

A. Caferoğlu: "Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dair" *Türkiyat Mecmuası* C. XI (1954) s. 41-56.

rif edilmeden kullanılmaktadır. Meselâ "Tavuk yumurtladı" demek için "Yazıcı kaya" denilmektedir. Bu ise tavuk ve yumurta (veya Yumurtlamak) kelimelerinin arka arkaya getirilmesi olup, o andaki duruma göre, tavuğun yumurtladığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil, "hersit mezleyelim" derken, "mezlemek" pişirmek fiili Türkçe çekilmiştir. Bu konuda daha fazla konuşmayı doğru bulmuyor ve sözü dilcilerimize bırakıyorum.

VII. Gizli Dil Unutulmuş Dil Haline Geliyor

Tanınmış bilgin Albert von Le Coq (1860-1930), bu yüzyılın ilk iki yılında Zincirli'de arkeolojik bir kazı ile meşgul iken bile, bitmek tükenmek bilmeyen bir ilmî tecessüsün sevkiyle, yanlarında işçi olarak çalışan iki Abdaldan, bunların asıl dillerinden başka bir de gizli dilleri olduğunu meydana çıkarmıştı. Köprülü gibi büyük bir araştırıcımız bile, bu işe biraz şüpheli gözlerle bakmış, görünmektedir. Çünkü ona göre: "... şimdiye kadar (1935) yalnız Le Coq tarafından ileri sürülen ayrı dil meselesi inceden inceye araştırılmaya muhtaçtır. (Zira) ... Anadolu Abdalları hakkında müşahedelerini (yazmış birçok araştırıcıdan) hiçbiri, onlar arasında ayrı bir dilden bahsetmemişlerdir" (Bk. Abdal maddesi). Ancak yıllarca sonra Ahmet Caferoğlu, 1953'de Fuad Köprülü için çıkarılan Armağan'da, Abdalların gizli dili hakkındaki kısa araştırması ile bu konuda ilk adımı atmıştır. Ayrıca 1954 yılındaki araştırması sayesinde Tahtacıların da bir gizli dilleri olduğunu Caferoğlu'ndan öğrenmiş bulunuyoruz. Halbuki, yukarıda belirttiğimiz gibi folklor dergilerinde yıllarca Tahtacılar hakkında yazılar yazmış ve bunları 1986'da İzmir'de "Tahtacılar" başlığı ile topluca bastırtmış olan Rıza Yetişen'in eserinde bu meseleden hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki, onun incelediği İzmir yakınındaki Tahtacılar, artık şehirleşmiş ve gizli dilleri unutmuşlardır. Asıl konumuz olan Çepnilerin gizli dili hakkında İsmail Hakkı Kadıoğlu ve benim kısa da olsa bizzat Çepnilerden topladığım bilgiler ile, rahmetli Caferoğlu'nun bazı aracı şahıslar kanalıyla topladığı malzeme, gizli Çepni dili hakkındaki üç küçük araştırmadan ibarettir: Halbuki bu konuda daha çok şey yapılması gerekir. Zaman git-

tikçe daralmaktadır. Çepni ninesi Fatma Karakuzu'nun ifadesine göre, şehirde (Bergama'da) büyümüş olan torunu, gizli dilden habersizdir. Ninesi, kızıyla gizli dille konuşurken: "Anne ninem ne söylüyor?" diye benim yanımda sormuştur.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Abdalların bir Gizli Dilleri olduğunu ilim alemine ilk duyuran, Fransız asıllı Alman âliminin, asıl görevi Anadolu'da arkeolojik bir kazı idi. Fakat o, büyük ilmî tecessüsü ile gizli dili meydana çıkardı. Halbuki Anadolu ve Abdallar, bizim vatanımız, bizim insanlarımızdır. Nasıl artık arkeolojik kazıları çoğunca kendi ilim adamlarımız yapıyorlarsa, etnolojik vb. araştırmaların esaslı şekilde yapılması da genç ilim adamlarımıza düşmektedir. Bu konuda geç kalınırsa, Türk kültürünün bilinmeyen birçok unsurları gibi, Anadolu'daki gizli diller de bizim araştırma keyfimizin gelmesini beklemeden, yakında tamamen silinip gideceklerdir.

İNDEKS

(Iacopo) Yakup Paşa 49, 50, 55, 58
(Selçuklu Tarihi ve Türk Tarih İlmi- Modern Türk Tarihçilerin Selçuklular Hakkındaki Hükümleri) 28
16. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Statüsü Üzerinde Araştırmalar (Binswanger) 143
17. Yüzyılda Trakya Hakkında Araştırmalar (H. J. Kissling) 141

A

A. B. Schwarz 70
A. Caferoğlu 25, 184, 185, 186, 191, 192, 193
A. M. Schueider 155
A. Özcan 67
Abdulbaki Gölpınarlı 185
Abdulkadir İnan 185
Afganistan 15
Ahi Evran 27
Ahmed Eflâkî 167, 168, 169, 171
Ahmet Akgündüz 71
Ahmet Mumcu 67
Ahmet Refik Altınay 188
Ak Şemseddin 137
Aksaray 95
Albert von Le Cog 185, 193
Alfred Hettner 12, 13
Ali Hikmet Berki 70
Ali Rıza Yalgın 18, 175, 179, 185
Almanya 4, 30, 47, 52, 83, 95, 98, 99, 128, 181
Alpaslan Türkeş 32, 38, 40, 41
Amasya 85, 87, 107
Amasya Tarihi (H. H. Yaşar) 84
Amerika 13
Amerikalılar - Bir Halk Psikolojisi Araştırması (G. Gorer) 13
Anadolu Dergisi 35, 36
Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri (H. Z. Ülken) 35
Andre Clot 61
Andre Maurois 11
Andre Siegfried 13
Ankara 87, 113
Ann S. Tveritinova 74, 75, 76, 77
Antalya 176
Antik Dekor Dergisi 69
Anton Fugger 86
Apollo 169, 170
Arabistan 125, 126
Aristo Tales 16
Arnavutluk 153

Arnold Harff Schiltberger 97
Arşidük Maximillian 120
Artificial Cronial Deformation (E. Dingwall) 175
Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü (F. Grenard) 21
Aşık Paşazâde'nin Dili (H. J. Kissling) 141
Aşık Paşazâde 50, 51, 54, 56, 57, 58, 134
Augsburg 85, 86, 89
Avrupa'nın Portresi (S. Madariaga) 11
Avustralya 179
Avusturya 96, 98, 107, 115, 120, 122
Azerbaycan 181, 182
Aziz Nikolaus (Noel Baba) 161

B

Babaeski 161, 109
Baha Sait 185
Bahaeddin Ögel 91
Bakû 181
Balıkesir 187
Barthold Georg Niebuhr 125
Bayezid (II. Bayezid) 55, 57, 110, 111, 135, 138, 139, 142, 156
Bedii Şehsuvaroğlu 60
Bedriye Atsız 133, 135, 141
Beitraefe zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahihundert (H. J. Kissling) 144
Belgrad 102, 120, 121, 125
Bellini 59, 65
Belsius 87
Benedikt Kuripesic (Curipeschitz) 100, 101
Bergama 186, 187, 189, 194
Berlin 27, 173, 174, 176, 181
Bernard Lewis 14
Berthold Spuler 30
Bertrandon de la Brocguiere 18
Beschreibung von Arabien (Arabistan'ın Tasviri) (C. Niebuhr) 125
Beytüşşebap 4
Bihişti 57
Biket Smith 176, 177, 179, 180
Binswanger 143
Birûnî 180
Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri (F. Köprülü) 90
Bohemya 86
Bosna (Banjaluka) 151
Bozhöyük 87
Brüx 86
Buda (yer ismi) 106
Budapeşte 86
Budin 108
Buğdan (Boğdan) 56
Buğra Atsız
Bulgaristan 102, 103, 112
Burgaz 123
Bursa 99, 113, 127
Bükreş 128
Büyükçekmece 109

C

C. Cahen (Claude Cahen) 40, 43
Câhiz 14, 16, 17, 18
Carsten Niebuhr 125, 126, 127
Cem (Sultan, Şehzade) 156
Comte Dara 57
Coşkun Üçok 70, 72, 79

Ç

Çağatay Uluçay 76
Çepniler (İ. H. Kadıoğlu) 187
Çin 12, 179, 180
Çorum 87

D

Damat Şerif Paşa 62, 63, 64

Danimarka 125, 176

Das Osmanische Reich bis 1774 (1774'e Kadar Osmanlı Devleti) (H. J. Kissling) 144

David Hotham 22, 23

Der İslâm (Dergi) 145

Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande (R. Zöhricht-H. Meissner) 96

Die Yörüken (F. von Luschan)

Dikili 186, 187

Dıraç 139

Divan-ı Lügat-it-Türk (K. Mahmud) 47

Dük Contanzaro 139, 145

E

E. Dingwall 175

E. J. W. Gibb 21

Eberhard (Wolfram Eberhard) 176, 180

Ebussuud Efendi 155

Edirne, (Adronopoli, Oresta, Vscudama) 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130

Ekber Şah 183

Elif Naci 64

Elvan Çelebi 87

Empodokles 171

Endonezya 179

Enver Ziya Karal 76

Ereğli 95

Ernst Diez 90, 91

Erol Özbilgen 69, 70

Erzurum 4

Essad Bey (Noissimbaum) 181, 182

Estergon 88

Etnoloji Sözlüğü (S. V. Örnek) 173

Evliya Çelebi 144

F

Faruk Sümer 32, 84, 187

Fatih Sultan Mehmed 27, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 74, 79, 127, 134, 138, 156, 167

Fatma Karakuzu 186, 189, 194

Felix M. Keesing 12

Felix von Luschan 173, 174, 175, 176, 177, 178, 182, 185

Feridun Nafiz Uzluk 60

Fernand Grenard 21

Filibe 101, 107, 121

Filistin 95

Finlandiya 179

Firuz Bey 139

Fransa 12, 22, 179, 184

Franz Babinger 9, 27, 52, 54, 55, 58, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 133, 134, 136, 142, 143

Friedrich Barbarossa 95

Friedrich Dobel 85

Friedrich Nietzsche 13

G

Gaeta 50

Gazâlî 150

Gebze 49

Gelibolu (Kalipoli) 99, 113

Geoffrey Gorer 13

Georg Majer 134, 139, 143, 145

Giese 58

Girit 179
Goldziher 16
Göçebe Ekonomisi ve Türk Göçebelerinde İçtimaî Organizasyon (M. Eröz) 175
Güney Sibirya 15
Güneyde Türkmen Oymakları (Cenupta) (A. Yalgın) 18, 175
Güvahî 74

H

H. A. R. Gibb 16
H. Kiepert 87, 89, 90
H. Kretchmayr 57
H. Meissner 96
Hadiye Tuncer 76
Hadrianus (Bizans İmparatoru) 123, 130
Halep 124
Haliç'te İmparatorluk Elçileri (K. Teply) 120
Halikarnas Balıkçısı 36
Halil İnalcık 70, 72, 73, 99, 116
Hamburg 4, 30
Hammer 57, 89, 96
Hani Hatun 74
Hans Blüher 148
Hans Dernschwam 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 106, 107, 109, 110, 122
Hans Joachim Kissling 9, 55, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 161
Hans Joachim Kissling, Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae III. Die Osmanen und Europa (Dr. Dr. Trofenik) 144
Hans Joachim Kissling: Dissertationes Orientaler Et Balcanicae Collectae II. Sultan Bajeid II. Undder Westen (Dr. Dr. Trofenile) 133
Hans R. Roemer 28, 30
Harmanlı 101, 121
Havsa 101, 109, 110, 119, 122
Hayat Tarih Mecmuası 54
Hayrullah Örs 128
Helmuth von Moltke 128, 129
Henri De Coulibouf de Bloco, ville 92
Henri Lichten Berger 35
Herman Keyserling 21, 22
Hikmet Yalgın 63
Hilmi Ziya Ülken 35, 36, 37
Hindistan 125, 179, 183, 184
Hipparater 177
Hirscherg 176
Hollanda 102, 179
Hüseyin Cahit Yalçın 19
Hüseyin Hüsamettin (Yaşar) Efendi 84
Hz. Ali 148, 149
Hz. Ali 163, 164, 167, 168, 170, 171
Hz. Hasan 163
Hz. Hüseyin 163, 164
Hz. Muhammed (Peygamber) 37, 40, 115, 162, 163, 164, 167, 168

İ

I. Maximillan 96
İan 169, 170
İbn-i Fadlan 47
İbn-i Haldun 44
İbrahim Kafesoğlu 29, 30, 32, 38, 40, 41, 42, 43, 44
İbrahim Paşa (Veziriazam) 100, 101
II. Abdülhamid 62
II. Kılıçarslan 95

II. Rudolf (Alman İmparatoru) 122
II. Selim 114, 118
III. Murad 120
İlber Ortaylı 86, 87, 91, 93, 124
İmmanuel Kant 14
İmparator II. Rudolf 120
İmparator Trayan 170
İngiltere 12
Irak 179
İran 50, 125
İskender Paşa (Vezir) 139
İslam Ansiklopedisi 38
İsmail Hakkı Kadıoğlu 187, 189, 191, 193
İsmail Hami Danişmend 52, 53, 54
İsmet Zeki Eyüboğlu 187
İspanya 11, 12
İstanbul 4, 20, 34, 43, 49, 53, 57, 87, 88, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 111, 112, 113, 115, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 129, 130, 155, 166
İtalya 12, 46, 50
IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (Ö. Nutku) 117
İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İ. H. Danişmend) 54
İzmir 127, 186, 193
İzmit 87
İznik 87

J

J. Fück 90
J. Sachacht 70, 72
Japonya 179
Jean Chesnau 20
Jean Paul Roux 15
Jean Thevenot 20
Jirecek 89
Johan Zapolya 100
Johann Wild 124, 125
Johannes (Hans) Schiltberger 98, 99
Johannes Zonoras 88
Joseph von Lamberg 100

K

Kafkasya 181, 182
Kafkasya'nın On Sırrı (Essad Bey) 181
Kaiserliche Gesandschaften and Goldene Horn (K. Teply) 90
Kanûn-i Sultan Süleyman (Şehzâde Süleyman) 19, 61, 74, 76, 77, 83, 84, 85, 93, 100, 105, 107, 111
Karaman 113
KaramanHi Memmed Paşa 58
Karl Foy 185
Karl Schurz 148
Karl Teply 90, 96, 98, 115, 116, 120
Kastamonu 159
Kaşgarlı Mahmud 47
Kâtip Çelebi 149, 155
Kemal Güngör 174, 175, 176
Kemal Reis 139, 145
Kerbelâ 163
Kıbrıs 114, 118, 121
Kırım 177, 181
Klaus Mehnert 12
Klaus Schwarz 28
Kocamustafapaşa 155
Komain 57
Kongo (Zaire) 179
Konrad Dilger 143
Kont Francesco II. von Gonzaga 139
Konya 167, 170
Kore 180

Kowalski 178
Kral I. Ferdinand 85, 96, 100, 101, 106
Kral Midas 169, 170
Kudüs 97
Kur'an-ı Kerim 20, 37, 70, 78, 79
Kuşeyrî 150
Kuyucu Murat Paşa 188
Küçükçekmece 109, 119, 126

L

Laibach 100
Lârî 50, 55, 58
Leipzig 141
Leningrad 74, 75
Lieselotte Schiemann 145
Linz 100

M

M. Akif Aydın 67
M. Altay Köymen 29, 30, 31, 32, 37, 45, 46, 47
M. Danon 127
M. Fuad Köprülü 29, 30, 32, 33, 34, 38, 45, 70, 71, 72, 73, 90, 185, 187
M. Kemal Atatürk 38, 45, 46
Macaristan 97, 105
Malatya 17
Malatya Patriği Mihael 17
Manisa 76
Martin Luther 97
Mehmed Paşa (İtfaiye Kumandanı) 62
Mehmet Akman 67, 68, 69, 70, 71, 72
Mehmet Eröz 175
Mehmet Paşa 123
Mehmet Varış 9
Menâkıbnâme (A. Eflâkî) 167, 171
Mesnevi (Mevlânâ) 171
Metamorfozlar (O. Naso) 169
Mevlânâ Celâleddin Rumî 167, 168, 169, 171
Mikail Bayram 27
Milletlerin Karakterleri (A. Siegfried) 13
Mısır 125
Mısır 49, 54
Mithat Sertoğlu 54, 55
Mîzân al-Hakk fî İhtiyâr al-Ahakk (Kâtip Çelebi) (Hacı Halife) 149, 155
Moltke 98
Moskova 75
Mufasal Osmanlı Tarihi (Komisyon) 76
Muhittin Salih Eren 67
Mussolini 46
Mustafa Akdağ 84
Mustafa Bey (?) 101
Mükrimin Halil Yınanç 29, 30, 32, 35, 36, 37
Münih 4, 27, 52, 133, 136, 137, 139, 141, 142, 143

N

Naci Atabekli 185
Nadir Nadi 27, 134
Narlıca 189
Narlıdere 186
Nasreddin Hoca 23
Naşit Baylav 55, 64
Neşrî 57
Niclas Jurischitz 100
Niğbolu 98, 99
Nihal Atsız 42

Niş 87, 106
Niyazî 156
Nuh (a.s.) 183
Nürnberg 124

O

Ogier Ghislain de Busbecg (Ghislen van Busbeck) 19, 85, 87, 90, 106, 107
Ogier Ghislain de Busbecg 102, 103, 104, 106, 116, 122, 123, 124
Oğuzlar-Türkmenler (Faruk Sümer) 187
Orpheus 171
Osman Turan 29, 30, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 47
Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli (M. Akman) 67
Osmanli Devleti'nde Siyaseten Katl (A. Mumcu) 67
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu (M. F. Köprülü) 34
Osmanlı Devrinde Rafızîlik ve Bektaşîlik (A. R. Altınay) 188
Osmanlı İmaparatorluğu'nda Toprak Kanunları (H. Tuncer) 76
Osmanlı Şiri Tarihi (E. J. W. Gibb) 21
Osmanlı Tarih Yazarları (İ. Babinger) 52
Osmanlı Tarihi (Yorga) 56
Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İ. H. Danişmend) 52

Ö

Ömer Lütfi Barkan 70, 71, 72, 73
Özdemir Nutku 117, 120

P

P. Ouidius Naso 169
Paris 127
Pazarcık 87
Peking Und Moskau (K. Mehnert) 12
Petersen 174, 176
Pisagoras 171
Platon 170
Plessner 181
Prag 89, 107
Prof. Giese 141

R

R. Röhricht 96
Ramazan Şeşen 16
Registerbuch der Beschmerden (Şikayet Defterleri) Georg Majer: Kollektif Çalışma 134
Reinhold Lubenau 112, 113, 115, 116, 117
Reisebeschhreibung nach Arabien und anderen uwliegenden Laendern (C. Niebuhr) 125
Resimli Tarih Mecmuası 62, 63, 84
Reşat Ekrem Koçu 62
Reşat Kayı 35
Reuben Levy 70, 72
Richard Hartmann 165
Richard Wagner, Poet et Penseur (H. Lichtenberger) 35
Rıza Yetişen 186, 193
Roma 126
Roman Schnur 87, 88
Rudolf Virchow 176
Rusçuk 128
Rusya 12, 181

S

Sadi Irmak 37
Saksonya Dükü Henri 95
Salih Şener 75

Salomon Schweiger 118, 119
Salvador de Madariaga 11
Samsun 4
Sarı Saltık 161
Sedat Veyis Örnek 173, 174
Selânik 99, 127
Seldschuken im Urteil Moderner Türkischer Historiker (M. Strohmeir)
Selim (Şehzâde) 111
Serez (Seres) 99
Seyahat Günlüğü (H. Dernschwam) 85, 88
Seyahatnâme (B. Brocguiere) 18
Sibirya 15
Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin 137, 159
Sinkiang (Çin Türkistan'ı) 15
Sirovitza 101
Sismondi 57
Sofya 102, 106, 112, 121
Soma 187
Spandouyn 57
St. Andrea 124
Stephan Gerlach 119, 161
Strohmeier (Martin Strohmeier) 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47
Sultan İbrahim 159
Sultan Kayıtbay 54
Sultan Murad (Hüdâvendigâr) 127
Süheyl Ünver 59, 60
Süleyman Yalçın 42
Sünbül Baba 155
Süreyya Farukî 134
Szeged 87

Ş

Şaban Velî (Şabaniye Tarikatı) 137, 159
Şah İsmail 139
Şarkta Petrol ve Kan (Essad Bey) 182
Şehabeddin Tekindağ 50, 53, 56, 57, 59
Şevket Aziz Kansu 174
Şeyh Seyyid Vilayet 138
Şumnu 128

T

T. T. K. Belleten 136
Tahsin Yazıcı 168
Tahtacılar (R. Yetişen) 193
Tarih Dünyası Dergisi 64
Tarih ve Toplum (Dergi) 44, 136, 142, 173
Tarihî Hakikatler (İ. H. Danişmend) 54
Tevârih-i Al-i Osman (Bihişti) 57
Tevrat 183
Theodor Nöldeke 85, 88, 90, 91
Toplu Yazılar (H. J. Kissling) 145
Turfan 44
Turgutlu 187
Tuzla 139
Tübingen 174
Türk Ansiklopedisi 183
Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (M. F. Köprülü) 34
Türk Kültür Tarihine Giriş (B. Ögel) 91
Türk Mektupları (O. G. Busbecg) 102
Türk Milli Kültürü (İ. Kafesoğlu) 41, 42
Türk Tarihinde İslamiyet (T. Akman) 180
Türk Yurdu Dergisi 38

Türkistan 17
Türkiyat Mecmuası 187
Türkiye Tarihi (Yılmaz Öztuna) 83
Türkiye Mektupları (Türkiye'deki Durumlar ve Olaylar Hakkında 1835-1839 Yıllarına Müteallik Mektuplar) (H. Moltke) 128
Türkiye Üzerine Mektuplar (O. G. Busbecg) 85
Türkiye'de Çağdaşlaşma Tarihi (H. Z. Ülken) 35
Türkler (D. Hotham) 23
Türklerin Tarihi (J. P. Roux) 15
Türklük Ülküsü (İ. Kafesoğlu) 42
Türkmenler Arasında (H. C. Blocguille) 92

U

Uludağ 113
Uluğ İğdemir 136
Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremniells im 15. und 16. Jahrhundert (K. Dilger) 143
Uriel Heyd 70, 72
Uzun ova 101

Ü

Üsküdar 56

V

Vecihî ve Mehmed Halife'nin Vekayinamelerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti (B. Atsız) 143
Vekayinâme (Zimmer) 96
Venedik 52, 53, 57
Veracruz (Mexico Sahili) 179
Vezir Mustafa Paşa 121
Vezir-i Azam Rüstem (Paşa) 105, 106
Veziriazam Mehmet Paşa 119
Viyana 60, 85, 87, 97, 106, 109, 111, 112, 118, 120, 121
Viyomis 40
Von Kremer 70
Von Sintzendorff 118

W

W. Barthold 30, 44
Walter Hirschberg 174
Wenceslaaw Wratislaw 121, 122, 123, 124
Wolf Andreas von Stainach 120, 121, 122
Wolfenbüttel 89
Wolfgang Aigen 124
Worstudien zur Geschichte der İlmiye im Osmanischen Reich (H. G. Majer) 143
Wörterbuch der Völkerkunde 173
Wratislaw 121, 122, 123, 124

Y

Yahya Kemal 62, 63
Yassıada 38
Yaşar Önen 86, 91, 107
Yavuz Sultan Selim 73, 74, 75, 76, 77, 80, 138, 156
Yeni Zelanda 12
Yenişehir 87
Yıldırım Bayezid 130
Yılmaz Öztuna 54, 83
Yolculuk Günlüğü (B. Kuripesic) 100, 101
Yorga 18, 56, 57, 89
Yunanistan 102, 103, 170
Yusuf Hikmet Bayur 76

Z

Z. Velidi Togan 44
Zemernickh (dağ) 101
Zimmer 96
Zinkesien 57
Ziya Gökalp 29, 33, 42
Zsuzsa Kakuk 87

"Bildiğimize göre Türkiye'de yaşayan insanlardan bazı toplulukların, ayrıca gizli bir dilleri de olduğunu ilk defa *Albert von Le Coq* tespit etmiştir. Bu tanınmış bilgin İslahiye yakınında Zincirli'de *Luschan*'la birlikte arkeolojik kazılarla meşgulken yanlarında çalışan iki 'abdal'dan bütün Zincirli abdallarının Türkçe ve Kürtçeden başka kendi aralarında hususi bir dil konuştuklarını meydana çıkarmış ve bazı kelimelerini tespit etmiş, ve bir yazısında da bundan söz etmiştir."

ISBN 975-7321-89-3

KİTABEVİ